

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

M. Ivanová-Šalingová, Väzba slovies s významom „biť“ v slovenčine a češtine	3
S. Ondrejovič, O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine	14
V. Uhlár, O význame adjektív skúpy a lakomý	23

DISKUSIE

L. Dvonč, Alternácia h/ž v spisovnej slovenčine	28
V. Kjuvlieva-Mišajkova, Z teórie a praxe frazeologických slovníkov	36
F. Sabol, Ešte raz o neurčitosti zámen	42

SPRÁVY A POSUDKY

Zasadanie Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu v Göteborgu. J. Horecký	45
Správa o pracovnom zasadaní Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. J. Oravec	46
Správa o XII. letnom seminári SAS. K. Habovštiaková	48
Kondrašov, N. A.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. E. Jóna	50
Nová nárečová monografia. I. Ripka	54
Fonetika a náprava chybných výslovností. S. Ondrejovič	58

ROZLIČNOSTI

O slovách <i>reďkev</i> , <i>reďkovka</i> a <i>reďkvička</i> . L. Dvonč	59
Motokros, autokros, cyklokros. M. Považaj	60
Pelotón, peletón a gen. sg. <i>Toruňa</i> , <i>Torune</i> J. Jacko	61
Deriváty od názvu <i>Antiochia</i> . L. Dvonč	63

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
slovenského jazyka*

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

ROČNÍK 42 - 1977

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

M. Ivanová-Šalingová

VÄZBA SLOVIES S VÝZNAMOM „BIŤ“ V SLOVENČINE A ČEŠTINE

V slovenčine i v češtine (podobne ako v ostatných slovanských jazykoch) existuje sémanticky vyhranená skupina slovík označujúcich bitie, ubližovanie na tele, telesné trestanie ap. Základným slovesom je v slovenčine sloveso *biť* a jeho prefigované odvodeniny (perfektíva) *nabiť*, *zbiť*, *vybiť*, *ubiť*, *dobiť*. Pri porovnávaní slovenského a českého lexikálneho materiálu sa ukázali pri tejto lexikálnej skupine zaujímavé zhody a rozdiely rozličného druhu.

1. Slovenčina i čeština má pri základných nedokonavých slovesách označujúcich bitie väzbu s bezpredložkovým 4. pádom, napr. slov. *biť dakoho*, *mlátiť dakoho* — čes. *bít někoho*, *mlátit někoho*. Ide o zásahový predmet v bezpredložkovom 4. páde podst. mien označujúcich životnú bytosť (resp. osobu zasiahnutú činnosťou vyjadrenou slovesom *biť*). Podľa J. Oravca (1967) pri slovese *biť* stojí zásahový predmet (životný) vo 4. páde. Jednotlivé slovesá s významom „biť“ uvádza Slovník slovenského jazyka (1959–1968) v prevažnej väčšine so životným predmetom v akuzatívne (iba výnimočne s datívom, napr. v dokladoch z diela F. Hečka). Podľa našich zistení u príslušníkov západoslovenských nárečí (J. Oravec, J. Nižnanský a i.) je aj na západoslovenskom území pri slovesách s významom „biť“ jediná bežná väzba so životným predmetom vo 4. páde.

2. Základné nedokonavé i predponové dokonavé slovesá označujúce bitie, telesné trestanie ap. sú v daktorých prípadoch v slovenčine a češtine zhodné, v iných prípadoch (najmä pri prenesených expresívnych významoch) rozdielne: slov. *biť dakoho* — čes. *bít někoho*, slov. *mlátiť dakoho* — čes. *mlátit někoho*, slov. *tľcť dakoho* — čes. *tlouci*, *tlouct někoho*; slov. *zauškovať dakoho* — čes. *poličkovat*, *pohlavkovat někoho*; slov. *šibať*, *šľahať dakoho* — čes. *šlehat*, *mrskat někoho*; slov. *plieskať dakoho* — čes. *práskat někoho*; čes. *naprášit*, *naprat*, *našupat*, *naplácát někomu*; slov. *zrúbať*, *vyťat dakoho*; *našliaskať*, *naflieskať*, *vyfliaskať*, *vyplieskať dakoho* atď.

3. Pri slovesách s významom „biť“ má spisovná slovenčina i čeština bohaté synonymné rady slovies (nedokonavých i dokonavých), napr. slov. *biť, zbiť, nabíť, ťať, vyťať, mlátiť, zmlátiť, vymlátiť, rúbať, zrúbať, šibať, šibnúť, vyšibať, bacať, vybacať, páckať, ťapnúť, švacnúť, zmangľovať*; čes. *bít, nabít, mlátiť, mrskat, nařezat, nalupat, (na)pohlavkovat, (na)políčkovat* atď.

Jasné sú významové rozdiely pri jednotlivých slovesách. Napr. *šibať* možno prútom, bičom ap., *ťlčť*, *mlátiť* možno rukami, pästami aj rozličnými konkrétnymi predmetmi atď. Sémantickú skupinu slovies, ktorú zoširoka vydeľujeme ako skupinu slovies s významom „biť“, možno teda členiť ďalej podľa významových odtienkov.

Slovesá s významom „biť“ možno rozčleniť do viacerých skupín podľa istých sémantických príznakov:

a) podľa spôsobu bitia: *šibať, šibnúť, vyšibať, švácať, švacnúť, šváckať, vyšvácať, šviháť, švihnúť; mlátiť, namlátiť, zmlátiť, ťlčť, stlčť, natlčť, vytlčť, rúbať, zrúbať dakoho* atď.;

b) podľa intenzity bitia: *bácať, bacať, bacnúť, vybácať, vybacať, páckať, vypáckať; zrúbať, zmlátiť, zmangľovať dakoho; dobiť, ubiť, dorúbať dakoho* atď. Doktoré z uvedených slovies patria do detskej reči: *bacať, bacnúť, packať, pacnúť, vybácať, vybacať* ap.;

c) podľa miesta zásahu objektu: *zauškováť, vyzauškováť dakoho (po hlave, po tvári, po líci, pouchu); buchnáť, vybuchnáť dakoho (po chrbte); vyšticovať, šticovať dakoho (chytiť za vlasy); kmásať, vykmásať dakoho (za vlasy);*

d) podľa sprievodných zvukov vznikajúcich pri bití: *plieskať, vyplieskať, splieskať dakoho; fliaskať, flieskať, nafliaskať, vyflieskať, vyfliaskať dakoho; šľahať, šľahnúť, vyšľahať, zošľahať dakoho; vybacať, vypáckať, popáckať dakoho; švácať, švacnúť, vyšvácať dakoho; suchnúť, streliť jednu dakomu (pri týchto slovesách ide aj o rýchlosť a intenzitu činnosti, bitia).*

4. Slovesá označujúce bitie nie sú v súčasných slovníkoch spisovnej reči charakterizované štylisticky rovnako. Dôvody môžu byť rozmanité. Objektívnym dôvodom na rozličné štylistické charakteristiky môže byť rozdielny štylistický príznak jednotlivých slovies, porov. napr. neutrálne slovesá *biť – nabíť – zbiť dakoho* a expresívne slovesá *cápať, ťať, vyťať, zrúbať dakoho*.

Výrazný sémantický a súčasne aj štylistický posun možno pozorovať najmä pri tých slovesách s významom bitia, ktoré vznikli sémantickou transpozíciou, napr. *mlátiť slamu* – expr. *mlátiť dakoho*; *rúbať drevo (sekerou)* – expr. *zrúbať dakoho (palicou)*; *stať, vyťať (strom)* – expr. *stať, vyťať dakoho (palicou)*.

Pretože pri slovesách s významom „biť“ ide najčastejšie o slovesá z ob-

lasti hovorového štýlu, v Slovníku slovenského jazyka sa hodnotia ako hovorové (*hovor.*). (Príklady uvádzame ďalej.) Inokedy stojí pri nich štylistický kvalifikátor *expr.* Pomerne zriedka sa obidva uvedené štylistické kvalifikátory kombinujú (*hovor. expr.*). Podobne postupovali aj v Slovníku spisovného jazyka českého (1960–1971). Tam sa uplatnil aj štylistický kvalifikátor *ob.* (obecná čeština).

Konfrontácia slovíes označujúcich bitie v slovenčine a v češtine ukazuje zhody i rozdiely medzi týmito jazykmi.

Pokiaľ ide o väzbu týchto slovíes, zisťujeme v základných črtách takýto stav (v jednotlivostiach sa odkláňajú od základných všeobecných črt iba podaktoré slovesá – v článku na ne upozorňujeme osobitne):

Bezpredponové nedokonavé slovesá majú (životný) predmet v akuzatívne v slovenčine i v češtine (napr. sloveso *biť dakoho, dačo* – čes. *bít někoho, něco*). Predmetom býva substantívum označujúce osobu alebo zviera: človek, dieťa; mačka, kôň ap.

Pri perfektívach s predponou *na-* (slov. *nabiť*, čes. *nabít*) je čo do väzby slovíes v slovenčine a češtine rozdielny stav. V slovenčine je základný, bežný (životný) predmet v akuzatívne: *nabiť dieťa* (zried. *nabiť psa*). V češtine majú predponové slovesá bitia s prefixom *na-* bežne väzbu s datívom: *nabít, napráskat někomu*.

Pri predponových slovesách bitia utvorených predponou *vy-* je medzi slovenčinou a češtinou rozdiel v tom, že v slovenčine je aj pri týchto slovesách (životný) predmet vo 4. páde, napr. *vybiť dakoho, vyzauškovať dakoho, vyfackať dakoho*, v súčasnej spisovnej češtine je slovíes tohto typu menej (napr. sloveso *vymlátit* uvádza SSJČ s hviezdičkou). V spisovnej češtine je pri daktorých slovesách s predponou *vy-* predmetový akuzatív, pri iných predmetový datív i akuzatív, pri daktorých iba datív. (Príklady uvádzame ďalej.)

Pri perfektívach s predponou *z-* (s hláskovými variantmi *zo-/s-*) v slovenčine (napr. *zbiť, sťať, zoťať, zrubať*) a s predponou *z-* v spisovnej češtine (napr. *zbít, ztlouci, ztlouct, zmlátit*) je väzba slovíes rovnaká (*zbiť, stlať, zrubať, zoťať dakoho* – *ztlouct, zmlátit někoho*).

V slovenčine sa pri slovesách bitia s kumulatívnym odtienkom spôsobu slovesného deja používa aj slovesná predpona *u-* (*ubiť dakoho* – veľmi *zbiť*, veľmi *vybiť dakoho*). Opäť je tu akuzatívny (osobný) predmet ako pri všetkých predchádzajúcich prípadoch. V spisovnej češtine je slovíes bitia s predponou *u-* málo (*ubít, umlátit někoho, utlouct, utlouci někoho*) a majú významový odtienok „bitím priviesť do bezvedomia, *zbiť, dobiť dakoho na smrť*“ ap. (Príklady pozri ďalej.)

V slovenčine i češtine sa pri perfektívnych slovesách bitia so slovesnou predponou *do-* označuje dovedenie činnosti, vyjadrenej základným slove-

som, do krajnej, konečnej, záverečnej, cieľovej fázy, napr. *dobíť, dorúbať, doráňať, domliaždiť dakoho, dosekať, dorúbať (v boji) dakoho*.

Slovesná predpona *po-* vyjadruje v slovenčine i v češtine dokonavosť deja pri postupnom uskutočnení deja na viacerých jednotlivcoch (alebo na hromade, množstve), napr. *pobiť (= pozabíjať) viacerých, všetkých, všetko*. Väzba je v oboch jazykoch rovnaká.

Pripojená schéma názorne ukazuje súčasný stav väzieb pri slovesách bitia v slovenčine a v češtine.

slov.				čes.		
	bezpredp. imperf.	predp. perf.	väzba	bezpredp. imperf.	predp. perf.	väzba
I	bíť		4. p. dakoho (dačo)	bít		4. p. někoho (něco)
II		na- nabíť	4. p. (dakoho)		na- nabít	3. p. někomu (něčemu)
III		vy- vybíť	4. p.		vy- vyšlehat vymrskat	4. p. někoho 3. p. někomu
IV		z-, zo-, s- zbiť zoťat stĺcť	4. p.		z- ztlouct ztlouci	4. p.
V		u- ubíť	4. p.		u- ubít	4. p.
VI		do- dobíť	4. p.		do- dobít	4. p.
VII		po- pobiť	4. p.		po- pobít	4. p.

I. Väzba pri bezpredponových imperfektívach typu *biť* (čes. *bít*)

Keďže slovesná väzba je pri základných imperfektívach bitia v slovenčine a v češtine v základe zhodná, nebudeme jednotlivé slovesá spracúvať obširne, ale uvedieme iba niekoľko príkladov zo Slovníka slovenského jazyka (ďalej SSJ). Sloveso *biť* (SSJ I, s. 96, uvádza ako 2. význam tohto slovesa):

biť deti; *biť* psa, koňa, bičom, palicou, rukou; *biť* niekoho po chrbte, po hlave, po nohách; hovor. *biť* niekoho ako koňa; začala radom *biť* chrbty kravám (Timrava); pren. ľud náš úbohý, *bitý* biedami (Chalupka); pren. Dost, čo ho osud *bije* – i ona má proti nemu povstať? (Kukučín)

(Neživotný predmet v doklade z Timravy považujeme za zriedkavý.)

Predmet (životný) v akuzatíve majú aj tieto slovesá: *bácať*, *búchať*, *bacať*, *fackať*, *fliaskať*, *flieskať*, *hlobnúť*, *kopať*, *mastiť*, *mlátiť*, (zried.) *mlieť*, *prať*, *plieskať*, *fackať*, *fackovať*, *packať*, (zried.) *rezať*, (zried.) *rúbať*, (zried.) *sekať*, *tlčiť*, *trepať*, *trieskať*, *švácať*, *švacnúť*, *šváckať*, *švihnúť*, *švihať*, *udierať*, *udrieť* *dakoho* (dačo). Pri slovese *švacnúť* SSJ uvádza aj datívnu väzbu s týmto dokladom: *Len si všimnite, čo spraví, keď š v á c n e m sedlovému*. (Hečko)

V slovníkovom materiáli JÚLŠ sme našli datívnu väzbu pri slovese *facnúť*: *Čuš, lebo ti f a c n e m, sopliak!* Tento príklad, rovnako ako doklad s datívou (osobnou) väzbou od Hečka pri slovese *švacnúť* vysvetľujeme ako elipsu z pôvodného úplného spojenia *facnúť, tresnúť, švacnúť, usoliť, vlepiť, vylepiť jednu (facku, zauch) dakomu*.

Zriedkavé sú príklady na iný spôsob vyjadrenia predmetu pri slovesách bitia. Uvedieme jeden z Dobšinského: *Mlátil naň ako na koňa*. Z Tajovského máme doklad na predložku *na* s akuzatívom pri slovese *biť*: *Ja, a bijete ako na hovädá*. Je to zriedkavý spôsob vyjadrenia.

Slovník spisovného jazyka českého (ďalej SSJČ) pri slovese *bít* uvádza pri druhom význame tohto slovesa tieto väzby: *co, koho; po kom; do čeho*. Pripúšťa sa tu teda aj neživotný predmet; ako synonymá sa uvádzajú slovesá *tlouci*, *mlátiť* a iba ako zriedkavé sa pripája sloveso *rozbíjet* (*co*) s neživotným predmetom. Exemplifikácia:

bít koně, neposlušné dítě; *byl bit* jako žito; kůň *bil* po chodcích; *bít* do koní; *bít* hrnce; pren. expr. *bít* do toho, *bít* do poměrů.

Ako expresívny sa v tomto prípade charakterizuje iba prenesený význam „napádať, kritizovať“ (majúci väzbu s predložkou *do* a s neosobným genitívnym objektom). Tu ide dnes už o nový význam slovesa *bít*.

V slovenčine nie je možné spojenie *biť do koní* (len *biť kone*) (s predložkou *do* je možné spojenie slovesa *biť* iba s neživým predmetom v 2. páde: *biť (tlčiť, mlátiť) do stola, do dverí* ap. Nie je možné povedať „kôň bil po chodcoch“ (čes. *kůň bil po chodcích*), ale iba *kôň kopal chodcov* (s variantnou väzbou *kôň kopal do chodcov*).

Pri štvrtom význame slovesa *mlátiť* sa v SSJČ I (s. 1250) uvádza štylistická charakteristika *expr.* a v zátvorke väzba so 4. pádom (*koho, t. j. životný predmet*):

mlátil každého hlava nehlava; mlátiť do hlavy, přes hlavu, po obličej; jak ho mlátil, tak ho mlátil; veselí projevoval tím, že se mlátil do stehén.

Slovenčina nemá sloveso *práskať* vo význame „biť“, kým v češtine je sloveso *práskať* v tomto význame bežné:

dráb práskal provinilce; práskat psa; práskat do spřežení; hovor. expr. práskat někomu injekce = příliš často dávat; práskat obraz za obrazem = zběžně, nepělivě malovat, plácát, pleskat; ob. práskat do bot = utíkat (SSJČ II, s. 868).

II. Vázba pri predponových slovesách typu *nabiť* (čes. *na bít*)

Pri dokonavých slovesách s predponou *na-* (slov. *nabiť*, čes. *nabít*) je v slovenčine prevažne väzba so 4. pádom (*nabiť dakoho*), v češtine naproti tomu je bežná väzba s 3. pádom (*nabít někomu*). V obidvoch jazykoch majú slovesá bitia s predponou *na-* význam kumulatívности deja zároveň s od-tienkom rezultatívности deja.¹

V spracovaní predpony *na-* v SSJČ II, s. 3, sa v rámci šiestich významov neuvádza nijaký priamy príklad na typ sloves *nabít někomu*. Zdá sa, že tieto slovesá možno zaradiť do 6. skupiny (provedení děje v potřebné, zamýšlané nebo velké míře; jde-li o věčný význam předmětu děje, se 4. p.; jde-li o množství, zprav. velké, s 2. p.: *nasbírat jahody, jahod*).

V spisovnej slovenčine slovesá *nabiť, nabacať, nafackať, nafliaskať, naflieskať, nakopať, namastiť, naprať, naplieskať, nasekať, narúbať, natrepať, natrieskať, napáckať, našvacať* atď. majú životný predmet vo 4. páde: *dakoho, dačo* (človeka, zviera: *chlapa, ženu, dieťa, psa, koňa*). Príklady vyberáme zo SSJ a z archívu:

Tetka *nabila* našu mamu. (Hečko) — Tak ma *natrepať*, že sa už z toho nikdy ani nevystrábam. (Felix) — *natlčiť* niekoho päťami; *Naperú* ma, vysmejú ma,

¹ Š. Peciar uvádza pri slovesách tohto typu aj datívnu väzbu: *na-cápať* (koho, komu), *fackať, kopať, mastiť, mlátiť, mlieť, prať, rezať, sekať* (komu), *soliť* (komu, komu, čoho), *trepáť, tlčiť, trieskať*. Porov. článok Funkcie slovesnej predpony *na-* v slovenčine. Jazykovedný časopis, 18, 1967, č. 2, s. 148.

plakať mi nedajú. (Kukučín) — Tak by ho *namlátil*, že kolenačky by ho musel odprosovať. (Barč-Ivan) — *Vyfacáme* ich a nakopeme. (Rázus) — Opili sa, *vybili* mamu, do brucha ich *nakopali*. (Krno)

Pri týchto slovesách bitia s prefixom *na-*, ktoré majú okrem životného aj neživotný predmet vyjadrujúci úder, príp. miesto zásahu alebo mieru bitia, je životný predmet v privlastňovacom datíve, napr. *namastiť križe dakomu; streliť, vsoliť jednu (po papuli) dakomu; nasoliť dakomu dvadsaťpäť (palíc) (na zadok, na chrbát)* atď. V týchto prípadoch je v slovenčine a v češtine zhodný stav. Príklady:

Boli by im dedinčania *nacápali* po hubách. (Hečko) — Mal som sto chutí *poriadne mu nasoliť*. (Moric) — *Nasolili* mu dvadsaťpäť palíc. (Krno)

Pri slovese *namastiť* (SSJ II, s. 254) sa význam „zbiť, nabíť dakoho“ neuvádza ako samostatný, expresívne (resp. hovorovo) zafarbený význam, sú tu len ustálené (frazologizované) expresívne spojenia: *namastiť niekomu chrbát, križe, hnáty, rebrá* s vysvetlením: zbiť, nabíť ho.

Za sporné a zriedkavé možno považovať tieto datívne väzby pri slovesách *nasekať, narezáť*: *nasekať niekomu prútom; narezáť niekomu nerátaných*.

Bežne sa v týchto prípadoch vyskytujú iné slovesá, a to *zrezať dakoho, vyťať dakoho*, príp. *nasoliť, vsoliť dakomu nerátaných*. V archívnom materiáli JÜEŠ sme nenašli na väzbu *narezáť, nasekať dakomu* nijaké doklady.

V súčasnej spisovnej češtine je pri slovesách s významom „biť“ s predponou *na-* životný predmet v 3. páde. Ide o tieto slovesá (vybrali sme ich zo SSJČ II): *nabacat někomu, nabančít někomu, nabuchcovat někomu, nalinýrovat někomu, nalípat někomu, nalupat někomu, našupat někomu, namrskat někomu, naplácat někomu, napleskat někomu, napohlavkovat někomu, napolíčkovat někomu, naprášit někomu, naprat někomu, nařezat někomu, nasázet někomu, nasekat někomu, nasolit někomu, našlehat někomu* atď. Pri viacvýznamových slovesách vyberáme zo SSJČ vždy len význam „nabiť, natĺcť“. Uvedieme niekoľko spojení:

nabančila mu jich nepočítaných; *nabil* kamarádovi; *nabil* mu holí, čo se do něho vešlo; *nakopat* jim, lenochům; *nalinýrovat* (jich) klukovi pozhnaně; mnoho jim [klukům] *nenalípali*; notně chlapci *namrskali*; *namrskat* děvčatům pomlázku; kamarádi mu *namlátili*, že na ně žaloval; občas si *namláti* a zas se smíří; *namlátit* někomu hubu.

III. Väzba pri predponových slovesách typu *vybiť* (čes. *vybít*)

Pri dokonavých slovesách bitia s predponou *vy-* máme v slovenčine rovnakú väzbu ako pri bezpredponových nedokonavých slovesách (so slovesným i menným základom: *biť, zauškovať dakoho*). V češtine je pri mnohých slovesách možná väzba s datívom i s akuzatívom, napr. slov. *vybiť dakoho* — čes. *vybít někomu, někoho*; slov. *vytlčť dakoho* — čes. *vypráskat někomu, někoho*; slov. *vyšibať dakoho* — čes. *vyšlehat někomu, někoho, vymrskat někomu, někoho*. Pri daktorých slovesách (napr. pri slovese *vytlouci*) sa uvádza iba datívna väzba (*komu*).

Uvedieme iba niekoľko príkladov na slovesá bitia s predponou *vy-*, pretože v slovenčine je tu pevná väzba s akuzatívom. Príklady vyberáme zo SSJ V a k týmto slovesám: *vybúchať, vybuchnúť, vybuchovať, vybiť, vylátať*:

vybúchať niekoho po chrbte; Janka už tri razy *vybúchala*. (Tajovský) — Doma nás *vybuchnúť*. (Tajovský) — Pani daktoré dievky i hodne *vybuchovala*. (Zguriška) — Richtár *vybil* richtárku. (Jilemnický) — Niekedy ňa *vybijú*, ale nie veľa. (Rázus) — Otec chlapcov *vylátať*. (Šoltésová) — Mám veľkú chuť poriadne *ňa vylátať*. (Steinhíbel)

Pri štvrtom význame čes. slovesa *vytlouci/vytlouct* (SSJČ IV, s. 373) sa uvádza len väzba s datívom (*komu*) a celý význam sa charakterizuje ako trocha zriedkavý.

SSJČ IV (s. 282) uvádza šiesty význam slovesa *vymlátiť* ako zastaraný: *Vymlátiť jim [strašidlům]*. (Němcová)

Pri druhom význame slovesa *vymrskat* „dúkladne někomu, něčemu namrskat“ sa v SSJČ IV (s. 284) uvádza väzba *koho, co; komu, čemu*, teda akuzatívna i datívna väzba: *vymrskat psa; vymrskat ji metlou, co by se do ní vešlo*. Sloveso *vypráskat* (vo význame „vybiť, zmlátiť, stlčť“) sa v SSJČ označuje ako zriedkavé a uvádza sa pri ňom datívna a akuzatívna väzba so životným predmetom. Na prvom mieste je väzba *komu*. Ako synonymá sú uvedené slovesá *natlouct, nabít, napráskat*. Synonymný rad naznačuje, že v češtine sa bežne používajú slovesá z tohto významového okruhu s predponou *na-* (v slovenčine s predponou *vy-* aj *na-*), ktoré často, ba pravidelne majú datívnu väzbu (v slovenčine je spravidla — okrem výnimiek — akuzatívna väzba).

Dokonavé slovesá bitia s predponou *vy-*, napr. *vybiť, vyfliaskať, vybúchať, vybuchnúť, vybuchovať, vylátať, vymastiť, vymlátiť, vyplieskať, vypliaskať, vyšvácať, vyšváckať, vytrepať, vytlčť, vysekať, vyrúbať* atď. majú v slovenčine dôsledne väzbu so 4. pádom (*dakoho*). V češtine je

pri tejto sémantickej skupine sloves predpona *vy-* zriedkavejšia a životný predmet môže byť v datíve alebo v akuzative.

Dokonavé slovesá označujúce bitie majú často predpony *vy-* (*vybiť, vymlátiť, vyzausťkovať, vyfliaskať*) a *z-* (*zbiť, zrubať, zmlátiť, zrezať*) popri predpone *na-* (*nabiť, namlátiť, naplieskať*); v češtine je predpona *na-* častejšia ako v slovenčine. Proti čes. slovesám *napohlavkovať, napoličkovať* máme slovenský ekvivalent *vyzausťkovať* (nemáme sloveso „nazausťkovať“, ale máme napr. *napáčkať, naplieskať*).

IV. Vázba pri predponových slovesách typu *zbiť* (čes. *ztlouct*)

Pri dokonavých slovesách bitia s predponou *z-/s-, zo-* (napr. *stať, stĺcť, zmlátiť, zrubať, zrezať*) je v slovenčine dôsledne životný predmet vo 4. páde:

Tak bych ho *stlkol*. (Hviezdoslav) — ... *zmlátim, stlčím* vás tu všetkých. (Rázusová-Martáková) — *Zrezať* som ho, až mal svetlé pásy. (Rázusová-Martáková) — Dobré, že ťa ešte väčšmi *nezmlátil*. (Záborský) — Koľko ráz sa stalo, že kradošov *zbili* až do smrti. (Jégé) — ... mohol ma dať *zbiť* ... (Timrava)

České príklady (SSJČ IV, s. 861): *koči ztloukl koně; při rvačce každého ztloukl; jsem celý jako ztlučný*.

Uvedenému ustálenému prirovnaniu by v slovenčine zodpovedalo ekvivalentné hovorové prirovnanie *som celý zbitý, ako keby ma zbili, zmlátili*. Podľa nášho názoru pri slovese *ztlouct* v SSJČ chýba štylistická charakteristika *expr.* (resp. *hovor.*). Náležíte je uvedená pri slovese *zmlátiť* (SSJČ IV, s. 788): *zmlátiť někoho do krve, do modra; zmlátil psa klackem; zmlátím tě, že tě vlastní táta nepozná*.

Príklady z obidvoch jazykov ukazujú, že väzba pri slovesách bitia s predponami *s-, z-, zo-* je v slovenčine a češtine rovnaká, a to so 4. pádom.

V. Vázba pri predponových slovesách typu *ubiť* (čes. *ubít*)

Slovesá s predponou *u-* vo význame „biť“ sú pomerne vzácne v obidvoch jazykoch. Ide o perfektíva s významom kumulatívnosti deja a s odtienkom rezultatívnosti až dokonania deja. Preto bývajú pri nich synonymá *dobíť na smrť, do bezvedomia* ap. V slovenčine býva pri slovesách typu *ubiť* väzba so 4. pádom (so živ. predmetom). V češtine je sloveso *ubít* zastarané a má tiež väzbu so 4. pádom. Sloveso *umlátiť* je však bežné. No pri slovese

utít, utnout (SSJČ IV, s. 1047) je väzba *komu co: utít někomu políček* (v slovenčine podobne: *vsoliť jednu dakomu, vyťat dakomu zaucho*).

Príklady na jednorazové dokonavé slovesá *udrieť, uderiť* (SSJ IV, s. 643):

udrieť niekoho po hlave, po chrbte; *Uderil* ho do pŕs. (Sládkovič) — *Tetka ju udrela* metlou. (Hečko) — *Uderil* koňa po boku. (Urban) — *Vojna svojou surovou rukou im uderila* priamo na srdce. (Urban) — *Moje slovo ho udrelo* ako poleno. (Horák)

Príklad na väzbu *dakomu dakde (uderila im na srdce)* je kontaminácia väzby *udrieť na dačo* (smerovanie deja) a *udrieť im* (je to vlastne privlastňovací datív: *zasiahla ich srdce*). V tomto príklade ide o nový, posunutý význam slovesa *udrieť*. Zo živej reči je známa povrávka: *kto stojí u dverí, toho to uderí*.

Z ďalších slovies ešte uvedieme príklady na slovesá *uďobať, uďubať, ubiť, ubodať*:

Ak sa budeš hanbiť a báť, *uďobú* ťa. (Jesenský) — Nič nevykonáš, *uďobú* nás. (Jesenský) — *Starý bol by ju ubil*, možno i zabil. (Kukučín) — *Čík dal [dôstojníka] palicami do smrti ubiť*. (Jége); *pustovník ubodaný* hmyzom (Žáry).

Sloveso *ubít* v češtine: *ubít nepřítele; zmije ubitá klackem; choť mou do krve ubila na těle*.

VI. Väzba pri predponových slovesách *dobít* (čes. *dobít*)

Konečná fáza deja sa pri týchto slovesách vyjadruje predponou *do-*: *doudierať, dobiť, doráňať, dodrúzgat, dorúbať, dolámať, doraziť, došľahať, dotrieskať, dosekať, došibať* atď. V spisovnej slovenčine majú tieto slovesá predmet vo 4. páde. Pri týchto slovesách býva životný aj neživotný predmet, napr. *došľahať, došliapať ľudí* aj *došliapať, došľahať kvety, doráňať ľudí* aj *doráňať nohy* atď. V daktorých prípadoch sa v SSJ uvádza pri príslušných slovesách neživotný predmet na prvom mieste (čo, *koho*); pozri napr. slovesá *doráňať, došliapať*. Porov. príklady zo SSJ I:

Dobili ho do bezvedomia. — Ak sa žena pre takýto jeho život škriepiť počala, *dobil* ju ako hovädo. (Tajovský) — *Ranených Tatárov kozáci dobili*. (Jége) — *Leopard sa ešte chvíľu metal, ale v nasledujúcej chvíli ho drevený kyjak Taniganikov dobil*. (Ondrejov); *doudierané* ruky (Horák); *vŕba nad potokom, doráňaná* vetrom (Rázus) — *Nohy má doráňané* od kamenitej cesty. (Fr. Král); *došľahať* kone; *Kvety došľahá* mráz. (Mráz) — *tváre došľahané* vetrom; *Došliapal* hlávočky kvetov. (Timrava)

†

Příklady k českým slovesám *dobít*, *domlátit*, *dorazit*, *dotlouct*, *došlapat* (SSJČ I):

dobít zvíře; přen. být *dobit* práci; ani se neptejte, jak ju [lišku] *dobiju*; *dobili* ho býkovcem; raněného nebo oslabeného *dobít* k smrti; *dorazit* postřelenou zvěř; expr. byl již oslaben a chřipka ho *dorazila*; *dorazit* fašistickou bestii; ta tě včera *dotloukla*; popřeli, že by ho [zraněného] byli *došlapali*.

Doklady pri slovesách *došlapat*, *domlátit*, *dotlouct* vo význame *dobit*, *zbit*, *ubit* majú iba nárečové, príp. oblastné rozšírenie (moravské). Možno preto usudzovať, že v súčasnej spisovnej češtine je menej dokonavých sloves bitia s predponou *do-* ako v spisovnej slovenčine.

VII. Vázba pri predponových slovesách typu *pobít* (čes. *pobít*)

Slovesá s predponou *po-* typu *pobít*, čes. *pobít* majú v slovenčine i v češtine v základe zhodnú väzbu so 4. pádom, no v súčasnej spisovnej slovenčine majú už lexikalizovaný (posunutý) význam „zabiť, pozabíjať, usmrtiť“ (porov. príklady zo SSJ III: *pobiť*¹ — 2. význam, s. 107; *pozabíjať* — 1. význam, s. 386; *potlŕť* — 5. význam, s. 354; *porúbať* — 2. význam, s. 302).

Pôvodný význam (*ubit*) je v slovenčine zachovaný pri zvratnom slovese *pobiť sa* (navzájom sa *zbit*, *nabiť*). Používa sa ako bezpredmetové alebo s predložkovou väzbou v 7. páde. Príklady (SSJ III, s. 107):

Pobijú sa ako chlapi. (Kukučín); *pobiť sa* s kamarátmi, s nepriateľmi; A dievky by sa len darmo *pobili* pre ňu. (Jančová); hovor. veď sa azda len *nepobijeme*.

Sloveso *pobiť sa* má aj význam „pozabíjať sa postupne navzájom“ (SSJ III, s. 107).

Na rozdiel od spisovnej slovenčiny viaceré slovesá bitia s predponou *po-* v češtine majú význam „bitia“ (popri význame „zabiť, usmrtiť“). Ide o tieto slovesá: *pobiť*, *pomlátit*, *potlouct*, zvratné *pomlátit se*, *posekat se*. Uvedieme niekoľko dokladov zo SSJČ II:

rozbiže všecko, *pobije* mě; chasa se *pomlátila* v hospodě; opilec *potloukl* svou ženu; *posekat* nepřitele šavlí; *posekané* tváře.

Sloveso *poudierať* nemá v spisovnej češtine jednoslovný ekvivalent, preto jeho význam sa vyjadruje opisným spôsobom (pozri Ž. Gašparíková — A. Kamiš, Slovensko-český slovník, 1967, s. 438).

Pri slovese *pobúchať dakoho (po chrbte)* vyjadruje predpona *po-* malú mieru deja pri postupnom, viacnásobnom vykonaní deja búchaním.

Na sémanticky uzavretej a lexikálne, štylisticky aj formálne zaujímavej skupine slovíes bitia sme konfrontačným postupom ukázali rozsah zhôd i odlišností pri väzbe slovíes tejto skupiny v slovenčine a v češtine. Materiál dokázal, že v obidvoch národných jazykoch je v prevažnej väčšine zhodná väzba s bezpredložkovým akuzatívom.

Literatúra

ORAVEC, J.: Väzba slovíes v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 77, 88 a i.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Slovník spisovného jazyka českého. 1. vyd. Red. B. Havránek a i. Praha, Nakladatelství CSAV 1960–1971. 4 zv.

Slavo Ondrejovič

O PRÍZVUKOVANÍ JEDNOSLABIČNÝCH PREDLOŽIEK V SLOVENČINE

(Z histórie otázky)

Otázke prízvukovania jednoslabičných predložiek (JP) v slovenčine venoval pozornosť úctyhodný počet autorov¹, ale miera spracovania tejto problematiky nie je úmerná záujmu, ktorý vyvolala a dodnes vyvoláva. Veľká časť účastníkov diskusie o prízvukovaní JP sa totiž nedostala ďaleko za prostú evidenciu, resp. formuláciu problému. Keďže poznanie neprehlbujú ani „vyslovenia sympatií“ tej alebo onej teórie, ostalo pri niekoľkých pokusoch, založených na pozorovaní a výskume reálneho dynamicko-rytmického obrazu živej reči.

Zaostávanie výskumu v oblasti prízvukovania JP vyvolali viaceré okolnosti. Najdôležitejšie z nich sú podľa nášho názoru tieto:

1. Slovenská lingvistika vo výskume suprasegmentálnych vlastností rečového signálu nemá vypracovanú bohatšiu tradíciu, a tak nemohla ani

¹ Na koniec tohto článku pripájame abecedne usporiadaný zoznam najdôležitejších prameňov o prízvukovaní JP v slovenčine podľa ich autorov.

v tejto otázke navrhnuť včas zodpovedajúce riešenie. Aj najvýznamnejšie prozodické štúdie J. Mistríka, F. Miku, J. Ružičku a J. Sabola sú skôr ojedinelými sondami alebo presnejšie spracovaniami úsekov, ktoré spolu neutvárajú kontinuálny obraz. Sú to iba čriepky mozaiky, z ktorých každý má jeden od druhého ďaleko. Na najnovšiu všeobecnú teóriu suprasegmentov, ktorá by mohla byť dobrým východiskom pri bádaní v tejto oblasti,² ešte sa nenadviazalo konkrétnymi výskumami. Živú zvukovú reč nemáme vlastne spracovanú ani rytmologicky (v doterajších štúdiách — spracúvala sa najmä próza — rytmické dominanty sa určovali iba hypoteticky, resp. podľa autorovej rečovej praxe). Niet dosť štúdií ani zo syntaktickej fonetiky, ktoré by na základe štatisticky spracovaného materiálu živej zvukovej reči poskytovali obraz o fungovaní suprasegmentálnych javov v aktualizovanom tvare. Vo väčšej či menšej miere to platí aj o ostatných prvkoch suprasegmentálnej sústavy slovenčiny, čo má prirodzene dosah aj pre možnosti objektívne skúmať podmienky prízvukovania JP. Hoci sa na prvý pohľad zdá, že túto otázku možno riešiť autonómne (abstraktne), jej súvislosť s inými suprasegmentálnymi javmi sa ukáže hneď pri prvom pokuse o hlbší prienik do tejto problematiky. „Súhra a protihra“ suprasegmentálnych javov — ako sa vyjadril J. Sabol — je fenomén, ktorý ani pri riešení problematiky JP nemožno odmyslieť.

Treba však povedať, že menšia rozpracovanosť suprasegmentálnej problematiky v porovnaní so segmentálnou je všeobecnejší jav. Nie je typická pre našu domácu jazykovedu.

2. Pri výskume akcentologických javov sa zatiaľ ešte nemožno dobre oprieť o pomoc inštrumentálnej techniky (porov. pojem paradox prízvuku, známy z akustickej fonetiky, ktorým sa výstižne vyjadruje odlišnosť fyziologicko-psychologického vnímania prízvuku u ľudí a jeho „vnímania“ strojom). Je to značná nevýhoda oproti výskumom napr. v oblasti segmentálnej fonetiky.

3. Svoju rolu zohral aj status quo ante, keď filológovia stáli pevne na stanovisku, že JP sú prízvučné. Predstava o ich výlučnej prízvučnosti prechádza celým vývinom teórie o prízvukovaní JP v slovenčine a je jeho najpríznačnejšou črtou. Táto fikcia má dnes síce omnoho menej zreteľné kontúry ako v čase svojho vzniku, resp. v prvých fázach svojej „platnosti“ (v súčasnosti už nenachádza podporu lingvistickej teórie), zato však ešte pretrváva buď v podvedomí niektorých nositeľov jazyka alebo u teoretikov verša, ktorí v nej vidia pomôcku na upevnenie básnikovho rytmu.

² SABOL, J.: Sústava suprasegmentálnych javov v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 375–393.

Pre tézu o bezvýnimočnej prízvučnosti JP v slovenčine je príznačné, že jej vznik ani v najmenšom nesúvisí s pozorovaním normy spisovnej slovenčiny. Už aj jednoduché pokusy so štylistickým vyčíslením prípadov prízvučných JP v akomkoľvek texte (azda iba mimo poézie) by totiž ukázali, že JP sa v slovenčine častejšie vyskytujú v bezprízvučnej pozícii. Myšlienka o ich prízvučnosti pochádza z českej filológie konca 18. storočia. Vtedy sa otázky prízvukovania dostali do popredia, a to najmä v súvisi s renesanciou sylabotonického spôsobu veršovania v českej poézii. Jednou z dôležitých zásad tejto básnickej techniky (do českej tradície ju po prvý raz uviedol J. Dobrovský r. 1795) bolo pravidlo o postavení prízvuku v spojeniach s JP. O ich prozodických vlastnostiach J. Dobrovský uviedol toto: 1. JP tvoria so slovom, pred ktorým stoja, jeden výslovnostný celok, 2. strhávajú na seba prízvuk, 3. deje sa to analogicky ako pri „slovesných predložkách“ (t. j. predponách), 4. predložky neslabičné (s, v, z) a nepôvodné (dle, krom, skrz) nemenia nič na prízvukovom obraze slova.

V gramatikách a poetikách, ktoré sa objavili po roku 1795, výklad o časomernej prozódii vystriedal výklad prízvučnej prozódie, pričom aj väčšina básnikov (medzi nimi aj česky píšuci mladí štúrovci) sa preorientovala na básnenie podľa prízvučných zásad. Týmto kanálmi sa toto pravidlo Dobrovského dostalo i do všeobecného povedomia. Bez významu pre jeho rozšírenie nebola však ani podpora iných autorít. J. Kollár (1826, s. 5) vo svojom výklade, viažúcom sa k 2. vydaniu *Slávy dcéry* z r. 1832, sa úplne stotožňuje s pravidlom o prízvučnosti JP a potvrdzuje, že platí aj pre slovenčinu a iné príbuzné jazyky – „nejen Čechům, Moravanům a Slovákům, ale i Lužičanům, jak horním, tak dolním ... vlastní jest.“ Od Dobrovského vedie niť aj k M. Hattalovi (1854), u ktorého nachádzame podobne vyznievajúcu formuláciu.

V otázke o pôvode a bezprostredných zdrojoch Dobrovského pravidla o prízvukovaní JP medzi filológmi niet jednoty. Vyskytujú sa mienky, že toto pravidlo vzniklo na základe vtedajšieho úzu v bežnej reči (chýba tu však solídnejšia argumentácia)³, ale aj také, v ktorých je obsiahnutý predpoklad, že Dobrovský pri formulácii svojho pravidla mal na mysli potrebu stanoviť pevný rytmus českých básní⁴ (porov. Dobrovského úvodnú vetu k pasusu o JP: „Es wäre wenigstens den Dichtern zu rathen...“, 1795, s. 228). Jednoznačnejšie sa prízvukovanie JP v bežnej hovorovej reči rekonštruuje pre dobu začiatkov súčasného slovenského spisovného jazyka. Usudzuje sa o tom najmä podľa básnickej tvorby štúrovcov (Rázusová-

³ KRČMOVÁ-HRABÁKOVÁ, M.: Poznámky o otázce přízvukování jednoslabičných původních předložek ve spojení se jménem. In: Sborník prací FF Brněnské university. 13. Rada A (jazykovědná). Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1964, s. 105.

⁴ VACHEK, J.: České předložky a struktura češtiny. Naše řeč, 19, 1935, s. 321.

Martáková, 1946, 1954; Uhlár, 1956). V týchto úvahách sa predpokladá, že štúrovci pri budovaní veršového pôdorysu svojich básní brali ohľad aj na miesta prízvukov. O tejto otázke jestvuje bohatá diskusná literatúra, sústredená najmä okolo dvoch prozodických diskusií (posledná tretina 19. stor. a 30. roky 20. stor.). Dnes sa však už nepochybuje, že pre štúrovskú poéziu, založenú na ľudovej poézii, je poloha prízvukov irelevantná (aj v rýmovej pozícii), čo je neklamným dôkazom sylabizmu verša. Preto spomínané vývody o JP stratili už svoje opodstatnenie. Spomeňme ešte, že sám Štúr do Nauky⁵ podľa gramatickej tradície svojej doby preberá Dobrovského pravidlo bez zmeny.

Hoci celá posledná tretina 19. stor. je vyplnená zápasom o prízvučný verš, otázka prízvukovania JP sa v tomto čase dostáva na pretras len zriedkavo. V rámci popularizácie Dobrovského sylabotonického systému venovali mu viac pozornosti iba J. Kadavý (1863), A. Truchlý-Sytniansky (1873) a neskôršie T. Milkin (1890, 1890a). Je známe, že dôležitým medzníkom pre ustálenie rytmu a dynamiky slovenského verša bola tvorba Hviezdoslava a Vajanského, dvojice básnikov, ktorá prízvučnú prozódii vypestovala a v niektorých skladbách i priviedla do absolútnej dokonalosti. Na nich sa odvolávala neskôršie M. Rázusová-Martáková (1946, s. 86), aby aj takto demonštrovala neživotnosť pravidla o prízvučnosti JP. Podľa Martákovej sa neprízvuchné predložky u Hviezdoslava „len tak hmýria“. Na potvrdenie tohto jej zistenia by bolo možné uviesť veľký počet dokladov. Obmedzíme sa iba na jeden, ktorý však veľmi výstižne charakterizuje Hviezdoslavovo stanovisko k možnostiam stopového využitia JP (Zobrané spisy. Zv. 12. Matica 1941, s. 28):

A Cigáni, tí, práve prišli,
si šiatre, tak im prišlo práve vhod,
priam popri našich tesno, *pod*
brezovým hájkom postavili.

Hviezdoslav tu dáva JP do rýmovej pozície jedného verša a substantívum do nasledujúceho verša. Je to akoby polemika s pravidlom, podľa ktorého JP sú „prvou slabikou slova“.

JP v neprízvuchných pozíciách nachádzame aj u I. Krasku, J. Jesenského, M. Rázusa, V. Roya, V. Beniaka a iných básnikov. Ani táto skutočnosť však nemá tú dôkazovú silu, ktorú v nej chcú vidieť reformátori pravidla J. Dobrovského. Treba si uvedomiť, že toto pravidlo na Slovensko preniká predsa len najmä zásluhou udomáčovania prízvuchnej básnickej techniky. To, že JP sa dostávajú do neprízvuchných pozícií, možno vysvetľovať ako rytmické

⁵ ŠTÚR, L.: Nauka reči slovenskej. Prešporok, nákladom Tatrína 1846, s. 104–105.

licencie (napr. na začiatku jambických veršov) alebo ako rytmické nedôslednosti (nepresnosti). Hovorila by za to aj prax recitátorov, ktorí sa vždy nedržia presne stopovej osnovy deklamovanej skladby. Vcelku badať, že básnici majú snahu pridržať sa kánonu, ktorý predpisujú poetiky, a vedome kladú JP do ťažkých dôb. V novšej dobe vznikol síce pokus reglementovať prízvukové pomery (najmä prízvukovanie JP) v oblasti verša podľa skutočnej živej reči (Štraus — Sabol, 1968), avšak táto nová koncepcia sa v básnickej teórii a praxi neakceptuje všeobecne (porov. napr. Mihálikove odkazy mladým básnikom prispievajúcim do Nového slova⁶). Kladenie JP výlučne do prízvučných pozícií možno však i tak prijať (ale i nepriať) v najlepšom prípade ako konvenčné pravidlo vzťahujúce sa na oblasť viazanej reči, poézie. Prekročiť túto sféru, znamená vnucovať jazyku to, čo mu je cudzie. Tejto chyby sa dopúšťajú najmä mnohé príspevky z prvej tretiny 20. stor., ktorých autori vychádzajú z básnickej praxe, ale aj z ustálenej tradície poetík a gramatik, vysúvajú pravidlo aj za tieto hranice. O nevyhnutnosti prízvukovať JP v poézii i v bežnej reči sa vyslovili J. Škultéty (1908), S. Czambel (1919), Š. Krčméry (1926), H. Bartek (1931; 1944), L. Novák (1934; 1934a), J. Damborský (1930), B + Z (1943/44) a iní.

Tento zjednodušený výklad nemohol mať dlhé trvanie. Bolo treba len vyčakať na okamih, keď sa daná problematika stane predmetom sústreďenejších úvah. Od začiatku 30. rokov 20. stor. Dobrovského pravidlo naozaj začína strácať pôdu pod nohami. Vysvetleniu a opisu prízvukovania JP veľa úsilia venoval najmä I. Zoch (1908a). V jeho koncepcii prízvučnosť či neprízvučnosť JP závisela od toho, aký prízvuk (ostrý, tupý, rastúci či padajúci) má prvá slabika mien z predložkových konštrukcií v izolovanom postavení. Tento pokus však ešte nemožno hodnotiť ináč iba ako príklad na mechanické prenesenie prízvukového systému južnoslovanských jazykov do nášho jazyka. Z iného aspektu prízvukovanie JP vysvetľovalo ich chápanie ako primárne neprízvučných proklitik. Prvenstvo v takomto ponímaní prináleží M. Weingartovi (1932). Tento náhľad sa však nedočkal širšieho uplatnenia v gramatickej literatúre (neskoršie iba zbežne E. Pauliny, J. Mistrik, J. Ružička), hoci by ho mohol podporovať fakt, že JP v súvislosti s textom sa zväčša neprízvukujú. Väčšina autorov je presvedčená, že prípady neprízvukovania JP sú javom príležitostným, výnimočným. Konštatuje to aj S. Petřík (1937) a F. Hoffmann (1940), podľa ktorého JP — „ak sa správne upotrebí, teda nie často“ — patrí medzi účinné estetizujúce prvky jazyka.

Hodnota týchto prác spočíva najmä v tom, že upozornili na neadekvátnosť

⁶ MIHÁLIK, V.: Z najmladšej poézie. Odkazy. Nové slovo, 17, 1975, č. 8, s. 18–19, č. 24, s. 17–18 č. 34, s. 19.

dobového náhľadu na prízvukovanie JP a pripravili pôdu na jej primeranejšie riešenie, resp. i na radikálnu zmenu stanoviska v tejto otázke. A túto zmenu predstavoval článok našej poetky M. Rázusovej-Martákovvej (1946). Táto autorka má naozaj významný podiel na tom, že dnes sa už dôsledné prízvukovanie JP nepokladá za črtu ortoepicky nálcžitej dikcie. Pozoruhodný je však i jej teoretický prínos. Ozrejnila totiž dôležitosť jedného z najzávažnejších činiteľov ovplyvňujúcich prízvukovanie JP — počet slabík v postponovanom mene, ale aj dynamická nasýtenosť enklitiky pred JP — a svoje „objavy“ hneď aj využila na zostavenie pravidiel. Žiaľ, tento jej čin nenašiel až donedávna pokračovateľov.

J. Stanislav (1953) vzápätí síce s veľkým pochopením cituje a komentuje spomínaný článok, ale na tomto mieste, kde by mal povedať „dobré svoje slovo“, ako to žiada M. Rázusová-Martáková od jazykovedcov, pripája, že na najlepšej ceste vyriešenia otázky sú umelci, ktorým zasa odporúča „načúvať reč ľudu“ (s. 289). Pridržiť sa stredoslovenského ľudového úzu v tejto otázke radí aj Slovenská gramatika (1968 — autorom tejto časti je J. Štolc). Aj napriek nízkej inštruktívnosti — stredoslovenské prízvukovanie nie je preskúmané a opísané o nič viac ako prízvukovanie v spisovnom jazyku — neostali tieto odporúčania bez ohlasu. Ako spomína I. Jenča (1954), pracovníci rozhlasu sa chystali medzi Stredoslovákov počúvať ich reč a urobiť si jasno aj v otázke prízvukovania JP. Táto cesta sa neuskutočnila, ale i tak sa rozhlasoví pracovníci stali tvorcami úzu, ktorý sa mal imitovať do vypracovania záväznejšej normy v prízvukovaní JP (Horák, 1954). Slovenská jazykoveda, ako vidieť, sa tu vlastne zrieka vyriešenia danej otázky a prenecháva ju, ako sa zdá, na „vykryštalizovanie“.

Sama M. Rázusová-Martáková si všímala prízvukovanie JP po celom Slovensku. Zistila, že u nás nejestvuje „nie že oblasť, ale ani dedina“, kde by boli JP vždy prízvučné. V zásade sa to potvrdzuje aj nárečovými monografiami a štúdiami, v ktorých sa autori dotkli tejto témy (Šimovič, 1939; B + Z, 1943/44; Uhlár, 1956; 1958; Dudok, 1972). V niektorých prácach (Štolc, 1949; Stanislav, 1953) sa predpokladá silnejšia tendencia k prízvukovaniu JP v západoslovenských nárečiach — „... bije do uší, keď západní Slováci kladú prízvuk najmä na predložku“ (porov. Stanislav, 1953, s. 185).

Proti Dobrovského pravidlu o výlučnej prízvučnosti JP postavila Martáková svoje pravidlá, ktoré oveľa diferencovanejšie a primeranejšie zachytávajú prízvukovanie v živej reči:

1. Veľmi pravidelne sa prízvukuje JP, tvoriaca s nasledujúcim slovom dvojslabičný celok. — Je to najjednoznačnejší prípad prízvukovania JP, ktorý neskoršie uvádza i Slovenská gramatika (1968), O. Šulcová (1970), F. Štraus — J. Sabol (1968), J. Sabol (1972) a Á. Kráľ (1976).

2. Pravidelne sa prízvukuje predložka tvoriaca s nasledujúcim slovom

štvorslabičný celok (porov. Štraus — Sabol, 1968; Sabol, 1972; Kráľ, 1976).

3. Predložka sa obyčajne neprízvukuje pred štvor- a viacslabičným slovom (porov. i Štolc, 1968; Štraus — Sabol, 1968; Sabol, 1972; Kráľ, 1976).

4. Najvariabilnejší je trojslabičný celok. Ak je tu pred predložkou prí-
zvukné slovo, strháva na seba prízvuk; ak ho niet, JP môže byť prízvukná
i neprízvukná (porov. i Štraus — Sabol, 1968).

Tieto zásady našli plnšie rozvinutie najmä v prácach J. Sabola.

Iné prístupy k riešeniu tejto otázky, ktoré sa objavili v slovenskej gramatickej literatúre, majú viac-menej iba charakter poznámok. E. Pauliny (1965) má najväčšiu zásluhu na rozšírení koncepcie, podľa ktorej na JP sa treba pozeráť ako na neprízvukné jednotky, získavajúce prízvuknosť len v istých prípadoch, v istej platnosti. JP sú prízvukné len vtedy, keď je na nich dôraz (porov. i J. Mistrik, 1966, J. Ružička, 1975). Keď je pre pochopenie súvislostí dôležitejšie substantívum, ostávajú JP neprízvukné. Pravda, tu ide len o najkrajnejšie prípady. Neprízvukovanie JP vysvetľuje J. Mistrik (1961) ešte iným spôsobom. Vychádza z toho, že prízvuk v slovenčine je potenciálny jav, z čoho potom vyvodzuje, že prízvuk je tu síce na predložkách, ale „tak ako sa vo vete nerealizujú všetky prízvuky na všetkých slovách, tak sa nerealizujú automaticky na všetkých predložkách“.

Iné príspevky upozornili ešte na súvislosť pohyblivosti prízvuku v predložkových konštrukciách so splyvavou výslovnosťou slovenčiny (Kráľ, 1972), s rytmickou perspektívou vety (Kráľ, 1976) a s ortografickými otázkami. F. Miko (1973) ukázal, že prízvukovanie v predložkových spojeniach má zásadný význam napr. pre písanie desubstantívnych prísloviek (porov. i argumentáciu Š. Peciara⁷ za písanie príslovky *prednedávnom* dovedna).

Najviac a najsústavnejšie problematiku prízvukovania JP dosiaľ rozpracoval J. Sabol. Vo svojich analýzach vyčleňuje základné, nepríznakové prípady a príznakové, okrajové možnosti.

Sabolove práce sú rozpracovaním zásad M. Rázusovej-Martákovej. Presnejšie sa vymedzuje najmä úloha jednoslabičného prízvukného alebo neprízvukného slova pred JP a pripájajú sa aj nové činitele, napr. princíp rytmickej zotrvačnosti, princíp eufónie atď. Primeranejšie sa hodnotí aj účasť dôrazových (obsahových) činiteľov. J. Sabol ako prvý (a zatiaľ jediný) podrobil otázku prízvukovania JP vedeckému výskumu.

Používatelia slovenčiny majú teda dnes už k dispozícii isté výsledky štúdia prízvukovania JP. Pravda, tento problém ešte nie je osvetlený zo všetkých stránok. Obidva Sabolove príspevky — v nich možno nájsť najúplnejšie spracovanie danej otázky — boli inšpirované potrebami praxe a kládli si praktické ciele (prvý príspevok vznikol ako pokus o určenie

⁷ PECIAR, Š.: *Prednedávnom*. Slovenská reč, 23, 1958, s. 247–248.

prízvukových pomerov pre potreby súčasného výskumu slovenského verša, druhý mal popularizačný charakter). Jeho výskumy i všetky doterajšie pozorovania možno chápať ako prvú fázu spracovania danej problematiky. Toto pole — ako aj celá problematika slovenského prízvuku — iba čaká na podrobné experimentálno-fonetické a teoretické spracovanie. Bolo by treba napr. na základe výskumu určiť, nakoľko je prízvukovanie JP (resp. odchýlky od očakávaného prízvukovania) podmienené druhom komunikačných aktov (spontánnosť výpovede, čítaný text pripravený, čítaný text nepripravený atď.), ako súvisí s komunikačnou situáciou (bežné hovorené prejavy, verejné vystúpenia) a aký to má vzťah k mechanizmu rečovej produkcie, osobitne k rytmickej perspektíve textu. K spoľahlivým výsledkom nebude možné dôjsť bez experimentálneho spracovania tohto problému, či už mu bude predchádzať určenie tzv. špecifickej hlasitosti slovenských vokálov alebo akýkoľvek iný spôsob experimentálnej identifikácie prízvuku. Povinnosťou bádateľov je však sledovať aj to, ako sa tento jav odráža vo vedomí počúvajúceho, t. j. na úrovni percepcie. Táto problematika vyžaduje ešte riešenie mnohých teoretických problémov a vykonanie veľkého množstva testových procedúr. Len potom sa budeme môcť s ňou definitívne vyrovnáť.

Literatúra

- B + Z: Výslovnostná a konverzačná stránka školskej reči. Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 14–22.
- BARTEK, H.: Vetný a slovný prízvuk. Naše divadlo, 4, 1931, s. 58–60.
- BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava — Turčiansky sv. Martin, Ján Horáček 1944, s. 136.
- BUC, Š.: Slovenský prízvuk. Kultúra, 15, 1943, s. 390–394.
- BUJNÁK, P. — MENŠÍK, J.: Slovenská poetika. Praha, Státní nakladatelství 1921.
- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky sv. Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919, s. 117.
- DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I. Nitra, nákladom Štefana Huszára 1930, s. 76.
- DOBROWSKY, H. I.: Prosodie. In: PELZEL, F. M.: Grundsätze der Böhmischen Grammatik. Prag, Franz Jerzabek 1795, s. 206–246.
- DUDOK, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin, Matica slovenská 1972. 290 s.
- HATTALA, M.: Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského. Praha, Kateřina Jeřábková 1854, s. 80.
- HOFFMANN, F.: O slovném prízvuku. Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 165–176.
- HORÁK, G.: Rozhlasová reč. Slovenská reč, 19, 1954, s. 222.
- JENČA, I.: Ako pristupujeme k textu. Slovenská reč, 19, 1954, s. 231.
- KADAVÝ, J.: Shoda osnovy a nápevu v piesni. Sokol, 2, 1863, s. 14–17.
- KOLLÁR, J.: Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slavy dceře. Spisy Jana Kolára. Díl druhý. Praha, I. L. Kober 1862. 176 s.
- KRÁL, A.: Prízvuk. Rozhlas, 1972, č. 4, s. 23.
- KRÁL, A.: Ortoepická kodifikácia slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 2. Red. J. Mistrik. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Ústav školských informácií 1973, s. 57–71.
- KRÁL, A.: Zvuková rovina spisovnej slovenčiny. In: Kapitoly zo slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976 (v tlači).
- KRČMÉRY, Š.: Kapitola o deklamácii. Slovenský ochotník, 2, 1926, s. 116.

- KUCHAR, B.: Jednoslabičné predložky a prízvuk. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 11, 1965/66, s. 96–99.
- LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Štátne pedagogické nakladateľstvo 1950. 612 s.
- MIKO, F.: Dovedna či osve? (K pravopisu niektorých prísloviok). Kultúra slova, 7, 1973, s. 342–343.
- MILKIN, T.: O prstonárodnom básnictve slovenskom. Slovenské pohľady, 10, 1890, s. 485–493, 509–515.
- MILKIN, T. (1890a): Niekoľko slov o rytme v reči slovenskej. Katolícke noviny, 21, 1890, s. 108–109, 117–118, 124–125, 133–134, 141.
- MISTRÍK, J.: Intonácia rozhlasovej reči. Študijný zošit metodického kabinetu č. 6. Bratislava, Čs. rozhlas 1961, s. 13.
- MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 114.
- MISTRÍK, J.: Hovory s recitátorom. Martin, Matica slovenská 1971, s. 36–40.
- NOVÁK, L.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 3, 1934, s. 42–65.
- NOVÁK, L. (1934a): Jazykové poznámky k IX. celoslovenským divadelným závodom. Naše divadlo, 7, 1934, s. 116–122.
- ONDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra slova, 10, 1976, s. 21–24.
- PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 23–24.
- PETRÍK, S.: Niekoľko slov k hudobnej stránke spisovnej slovenčiny. Bratislava, 11, 1937, s. 51–55.
- RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložky. Slovenská reč, 12, 1946, s. 73–86.
- RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O umení recitovať. Kultúrny život, 9, 1954, č. 2, s. 1, 11.
- Redakčná poznámka. Slovenská reč, 19, 1954, s. 230.
- RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 39.
- SABOL, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, 6, 1972, s. 129–133.
- STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Turčiansky sv. Martin, Matica slovenská 1953. 298 s.
- SIMOVIČ, L.: Z hláskoslovnia hornotrenčianskej obce Terchová. In: Carpatica. 1. Zv. 2. Rada A. Red. K. Chotek. Praha, Slovanský ústav 1939, s. 265.
- ŠKULTĚTY, J.: O prízvuku v slovenčine. Slovenské pohľady, 28, 1908, s. 251–256.
- ŠTOLC, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1949. 542 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- STRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša. Slovenská literatúra, 15, 1968, s. 243–249.
- SULCOVÁ, O.: Úvod do fonetiky slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 134 s.
- TRUHLÝ-SYTNIAŇSKÝ, A.: Príspevky k nauke o prízvučných rytmických rozmeroch v slovenskom básnictve. Slovesnosť, 1, 1873, s. 6–7, 16, 14–16, 22–23, 31–32, 38–40, 45, 78–79, 85–87, 95–97.
- UHLÁR, V.: O recitovaní štúrovskej poézie. Ludová tvorivosť, 6, 1956, s. 321–322, 371.
- UHLÁR, V.: O vetnej melódii. Slovenská reč, 23, 1958, s. 313–347.
- ZOCH, I.: O tej našej slovenčine. Slovenský obzor, 2, 1908, s. 61–68.
- ZOCH, I. (1908a): O prízvuku v slovenčine. Slovenské pohľady, 28, 1908, s. 347–380.
- WEINGART, M.: Neznáme básne Czambelove. Slovenské pohľady, 38, 1932, s. 93.

Vlado Uhlár

O VÝZNAME ADJEKTÍV SKÚPY A LAKOMÝ

V tomto príspevku chceme pouvažovať o slovnej čeľadi zo slovných základov *skúpy* a *lakomý*. Výpoveď dievčenskej-detskej postavy z rozprávky Ľubomíra Feldeka Olinkiných sto bábič¹ „... ty lakomkyňa lakomá...“ sa stala pre nás posledným podnetom pri zamyslení sa nad sémantikou základných prídavných mien *skúpy* a *lakomý* a z nich odvodených slov, ako aj nad štylistickou hodnotou spojení *skupáň skúpy* a *lakomnica (lakomkyňa) lakomá*.

Významový rozdiel prídavných mien *skúpy* a *lakomý* by mal byť najmä vzdelanejším používateľom nášho jazyka celkom zrejmý, ale zdá sa, že to vždy tak nie je.

Prídavné mená *skúpy* a *lakomý* ako akostné prídavné mená majú vzťah predovšetkým k hmotným, majetkovým hodnotám a najmä k peniazom.

Prídavné meno *skúpy* (porov. Slovník slovenského jazyka IV, s. 105) vyjadruje také povahové vlastnosti človeka, ktoré ho charakterizujú nielen pri kupovaní, lebo nerád vydáva peniaze, všetko mu je drahé, ale aj v ostatných vzťahoch k ľuďom pri prevodoch hmotných vecí a majetkov. Skúpy nerád dáva, nech ide o čokoľvek. V protiklade k takejto vlastnosti napr. o štedrej gazdinej ľud vraví: „Tá nie je skúpa, dá.“

Spomínaná vlastnosť sa označuje abstraktným podstatným menom *skúposť*. Človek takých vlastností je *skupáň* a žena *skupaňa*. Ľudia takých pováh nielenže nie sú obľúbení medzi ľuďmi, lež ich neraz stíha pohrdanie a zosmiešňovanie, neraz i nenávisť, najmä ak v starej triednej spoločnosti išlo o boháčov a vôbec majiteľov, od ktorých záviseli platy čelade a robotníkov, ale aj iné dôchodky, pochopiteľne aj chlieb a ostatná chova. Známe je príslovie *Skúpy draho kúpi*, častejšie v obmene *Skúpy dvakrát kúpi*. Dobré sa ním vyjadruje vzťah ľudí ku skúpemu a súčasne sa ním aj charakterizuje skúpy človek ako nerozumný, ba až hlúpy (porov. príslovie *Kto je skúpy, ten je aj hlúpy*).

Expresívnymi synonymami slova *skúpy* sú prídavné mená *skývraživý*, *skývražný*, ktoré SSJ primerane hodnotí ako slová s pejoratívnou štylistickou hodnotou. Z toho istého základu je utvorené sloveso *skývražiť* s významom „byť skúpy, nerozumne šetriť, žgrolšiť“. Do tejto rozvitej slovnej čeľade patria aj slová *skývražník*, *skývraživosť*, *skývražnícky*, *skývražníctvo*, *skývražníčiť*, ktorých frekvencia je však pomerne malá, hoci patria do výrazového bohatstva nášho slovníka.

¹ FELDEK, Ľ.: Modrá kniha rozprávok. (Olinkiných sto bábič.) 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1974. s. 73–74.

V slovnom spojení *byť skúpy na slovo (na slová)* sa raz vyjadruje, že *taký* človek je iba málovravný, ale inokedy (už v prenesenom význame), že *ide* aj o človeka rozvážneho, ktorý hovorí málo, ale čo povie, má váhu.

Pravdaže, používanie slova *skúpy* (a podobne *skývraživý*) závisí aj od povahového založenia používateľa. Lahkomyseľníkovi a častému návštevníkovi krčiem je skupánstvom aj miernosť a šetrnosť, skývražníctvom nielen skúposť a lakomosť, ale aj rozvážna hospodárnosť. Podľa takýchto ľudí, je skupáňom, skývražníkom každý, kto nerozhadzuje, kto nie je štedrý, hoci zasa štedrosť neraz vedie k neuváženému narábaniu s hodnotami, takže završuje už o ich márnenie a márnosť.

Osobitnú štylistickú hodnotu má spojenie *skupáň skúpy (skupaňa skúpa)*, prípadne sa expresivita takýchto spojení zvyšuje použitím prídavného mena *skupánsky*, odvodeného od substantíva *skupáň* sufixom *-ský*, na vyjadrenie zvýšenej miery základnej vlastnosti. Hyperbolizácia základného významu v spojení *skupáň skúpy (skupaňa skúpa)* i *skupáň skupánsky (skupaňa skupánska)* patrí do prostriedkov hovorového štýlu a možno ju využiť veľmi účinne aj v umeleckom štýle. Patrí do spôsobov využívania slov s citovým zafarbením pri zveličovaní.

Kým prídavné meno *skúpy* vyjadruje vlastnosť človeka, ktorý nerád dáva, napr. nerád vydáva peniaze, základným významom akostného prídavného mena *lakomý* (SSJ II, s. 12) je zasa túžba po majetku a hmotných hodnotách, ktoré patria inému, snaha zmocniť sa čo najviac vecí hmotného rázu, neprestajné úsilie prisvojovať si nové imanie alebo predmety majetkovej podstaty. Vlastnosť takéhoto rázu vyjadruje podstatné meno *lakomosť*.

O lakomosti a lakomcoch ľud súdi obdobne prísne ako o skúposti a skupáňoch. Zjavná je životná skúsenosť a vyzretá múdrosť vyjadrená vo viacerých prísloviach, napr. *Lakomec čím viac má, tým viac skuhre. Lakomosť nemá studu ani dna. Lakomec je rovný svini: len po smrti osov činí. Kto sa lakomí na cudzie, príde o svoje.*

V čeladi slova *skúpy (skúposť atď.)* niet samostatného slovesa, ale v čeladi slov *lakomý*² (*lakomosť* i *lakota, lakomstvo, lakomec, lakomnica*) máme sloveso *lakomiť sa* (častejšie sa vyskytuje v dokonavom vide s predponou *u-*: *ulakomiť sa*) vo význame vysvetlenom v SSJ I „túžiť, lipnúť, pachtieť za niečím, byť lakomý“ (slovné spojenia: *lakomiť sa na groš, na korunu, na peniaze, na grunty, na majetok, na cudzie*). SSJ uvádza aj nezvratné sloveso *lakomiť* vo význame „vnadiť“ s príkladom z Tajovského: „*Pôjdeš i ty s nami, l a k o m i l ma starý otec, aby som mal lepšiu chuť do roboty.*

² Slovo *lakomý* je svojím pôvodom tvar od slovesa *lakati* (v staroslovienčine bolo aj *al-kati*) utvorený príponou *-o-m-*. Základ *lak-* je v slove *lačný*. Sloveso *lakat* (*alkat*) malo význam „hladovať, dychtivo túžiť“. Porov. V. Machek v pozn. 5.

Obdobne ako spojenie *skupáň skúpy* (*skupáň skupánsky*) majú osobitnú stylistickú hodnotu i spojenia *lakomec lakomý*, *lakomnica lakomá*, ktorými sa vyjadruje väčšia miera základného významu. Expresivita takýchto spojení sa zvyšuje v súvislosti s príhodnou spoločenskou a kontextovou situáciou.

Na začiatku tohto príspevku sme uviedli spojenie *lakomkyňa lakomá* od spisovateľa Lubomíra Feldeka. Slovo *lakomkyňa* (popri zvyčajnom *lakomnica*) je nové, neobvyklé, ale správne utvorené od slova *lakomec*, ako sa napr. od podstatných mien *poslanec*, *bežec*, *vedec*, *letec*, *vedomec* (utvorených od slovies sufixom *-ec*) alebo *sudca*, *rozhodca*, *žalobca*, *vodca* (utvorených sufixom *-ca*) tvoria ženské podstatné mená sufixom *-kyňa* (*poslan-kyňa*, *bežkyňa*, *vedkyňa*, *letkyňa*, *vedomkyňa* — *sudkyňa*, *rozhodkyňa*, *žalobkyňa*, *vodkyňa*). SSJ I uvádza bežnú podobu *lakomnica* utvorenú od nepoužívaného, archaického slova *lakomník*³.

U Lubomíra Feldeka vari po prvý raz nachodíme podobu *lakomkyňa*, odpočutú azda z rozhovoru mládeže, a to v spojení silného citového zafarbenia *lakomkyňa lakomá*.

(Olinka ukazuje kamarátke cez oblok handrovú bábiku. Potom odbehne k druhému a ďalšiemu obloku síce s tou istou bábikou, ale takouto detskou šantivosťou vyvolá v kamarátke pod oblokom na ulici dojem, že má mnoho bábik):

— Jéj! Jéj! Jéj! Toľko krásnych bábik!

Potešila sa Olinka, že Evičke spravila toľko radostí.

A naradovaná Evička povedala:

— Olinka, ty máš toľko bábik a ja nemám ani jednu jedinú! A keby si mi len jedinkú dala, už by som mala!

Vypočula si to Olinka a zamračila sa.

Povedala:

— Aká šikovná! Dám ti bábiku a čo budem mať ja? Veď mám len tú jednu!

— Hí, že jednu! — zvolala Evička. — Ako mi môžeš takto do očí klamať? Nie jednu, sto ich máš, len to tajíš, lebo nechceš dať, ty *lakomkyňa lakomá*!

— Ja že som *lakomkyňa lakomá*? Ja nie som nijaká *lakomkyňa lakomá*! Aby si vedala, tu máš! — povedala Olinka a hodila Evičke z okna svoju jedinú handrovú bábiku.

Z našich predchádzajúcich výkladov je pochopiteľné, že sme sa ocitli v rozpakoch. Po Evkinej obžalobe Olinky z „lakomstva“ by sme boli radi počuli vari takúto odpoveď:

³ Obdobne sa už nepoužíva slovo *predsedník* a od neho utvorené ženské podstatné meno *predsednica*, lež živé je od neho odvodené slovo *predsedníčka*. Živé je slovo *predseda*, ale čím ďalej tým väčšmi sa do hovorového jazyka dostáva podoba *predsedkyňa*.

— Ty si *lakomkyňa lakomá*, lebo sa *lakomiš* na moju jedínú bábiku. Ja nie som nijaká *skupaňa skúpa*! A aby si vedela, tu máš moju jednu jedínú handrovú bábiku.

Ale keď sme sa pozastavili nad zamieňaním slov *lakomý* (*lakomec*, *lakomnica*, *lakomkyňa*) a *skúpy* (*skupáň*, *skupaňa*) v próze Lubomíra Feldeka a súčasne sme vyjadrili aj nesúhlas s takýmto používaním slov *lakomý*, *lakomiť sa*, *lakomec*, *lakomnica* (*lakomkyňa*), iba sme rozmnožili svoje dávnejšie pozorovania, že naozaj niektorí používatelia slovenčiny vplyvom vari svojho nárečia alebo iných rečí nerobia rozdiel medzi významom slov *skúpy* a *lakomý*.

Uvedme najprv dva príklady z hovorovej slovenčiny.

Nevesta vyčíta manželovi (zo Žarnovice), že veľa prostriedkov poskytuje matke (svokre) zvyknutej na vysokú životnú úroveň; hoci je už veľmi stará, používa veľký, drahý trojizbový byt. S úsmevom odpovedal: „Veď máme! Nebuď *lakomá*! Prečo by sme jej nedožičili?!“

Obdobne by sme boli očakávali použitie slova *skúpy* namiesto nevhodne použitého výrazu *lakomý* aj v inom prípade. Pred desiatkou rokov sme prvý raz počuli a potom sa s výhradou pozastavili nad výpoveďou učiteľky (zo Žiliny), ktorá svojmu rozvážnemu manželovi vyčítala, keď jej bránil v jej neuváženom zámere ihneď kúpiť vystavený módný klobúk: „Čo si *taký lakomý*?“

Ale až rozprávka v televíznom dramatickom spracovaní, v ktorej dedko hromžiacej babke (po vystrúhaní teliatka z dreva, obale-í slamou a natretí smolou teliatko ožilo) vyčítal: „*Nebuď lakomá*! Trocha trávy sa vždy nájde!“ — ma prinútila znova sa zamyslieť nad splývaním významov slov *skúpy* a *lakomý*.

Ponajprv sme našli stručné poučenie o pomeroch v češtine. Václav Machek⁴ vysvetľuje význam slova *lakomý* takto: „pův. chtivý něčeho, nyní skoupý“. Toľko o vývine významu slova *lakomý* v češtine.

Slovník slovenského jazyka je výkladový, opiera sa o doklady zo súčasného jazyka, najmä z diel popredných našich spisovateľov, hoci pre úspornosť najmä v prvom diele uvádza pomerne málo citátov.

V hesle *lakomec* popri výklade „človek chtivý majetku, peňazí“ SSJ uvádza ďalej aj významy vzťahujúce sa na obsah slova zo základu *skúp-*: „nerád dávajúci zo svojho, nadmerne sporivý, skupáň“, hoci by sa tieto odlišné významy slova *lakomec* patrilo vo výklade sémantiky lexémy *lakomec* aj graficky (číslovaním) vyznačiť.

⁴ MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství CSAV 1957, s. 257.

Obdobný postup zachováva SSJ aj v heslách *lakomnica* „lakomá žena, skupaňa“, *lakomstvo* „lakomosť, skúposť“. Iba v hesle *lakomý* je aspoň bodkočiarkami oddelený a rozlíšený význam: „príliš lipnúci za peniazmi, za majetkom a pod.; príliš sporivý; nerád dávajúci zo svojho, skúpy“. Ale v hesle *lakomiť sa*, ako sme už uviedli, aj SSJ uvádza iba pôvodný a všeobecne známy význam tohto slova „pachtiť sa za niečím, byť lakomý na dačo, túžiť, lipnúť“.⁵

Nazdávame sa, že sa bolo treba zamyslieť nad splývaním významov slov *skúpy* a *lakomý* a upozorniť na takéto prípady. Okrem iného už aj preto, že v pripravovanom druhom vydaní SSJ bude treba zvážiť jazykovú prax a určiť normu spisovnej slovenčiny aj v takýchto prípadoch.

⁵ Podľa nášho výkladu by sa aj názov známej Molièrovej komédie mal skôr prekladať slovom *Skupáň*, prípadne *Skývražník*, *Žgrloš*, lebo črta lakomosti (*Lakomec*) hlavnej postavy nie je základná a rozhodujúca.

Ladislav Dvonč

ALTERNÁCIA *h/ž* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. V súčasnej jazykovede sa veľká pozornosť venuje pravidelným alebo aj menej pravidelným hláskovým obmenám, ktoré sa uplatňujú pri tvorení slov alebo tvarov slov, t. j. striedaniam hlások čiže alternáciám. Najčastejšie sa takéto hláskové zmeny preberajú v náuke o zvukovej stránke jazyka (v tradičnom hláskosloví alebo vo fonológii), a to vo forme súhrnných prehľadov všetkých takýchto zmien, okrem toho jednotlivé alternácie sa osobitne pripomínajú aj v rámci náuky o tvorení slov (v derivatológii, lexikálnej morfológii) alebo náuky o tvaroch slov (v morfológii, resp. gramatickej a či formálnej morfológii). Takto sa vcelku postupuje pri výklade alternácií aj v slovenskej jazykovednej literatúre. Novšie sa výklady o alternáciách zaraďujú do tzv. morfonológie (k tomu porov. napr. Łaskowski, 1975).

Opisy alternácií v prácach o spisovnej slovenčine majú však isté medzery. Nie sú úplné, t. j. nespomínajú sa všetky prípady, v ktorých sa jednotlivé konkrétne alternácie v systéme spisovnej slovenčiny uplatňujú. Tieto opisy možno ďalej charakterizovať skôr ako statické, nie dynamické, t. j. chýba v nich zreteľ na pohyb, ktorý sa uplatňuje v jednotlivých synchronných prierezoch spisovného jazyka. Takýto stav možno konštatovať aj pri opise alebo výklade alternácie *h/ž* v súčasnej spisovnej slovenčine, ktorej tu chceme venovať pozornosť.

2.1. E. Pauliny vo Fonológii spisovnej slovenčiny (1968) v rámci výkladu o alternáciách nekorelovaných konsonantov preberá spoločne alternácie *k/č*, *g/ž*, *h/ž*, *ch/š*, *sk/šť*, *šk/šť*, *zg/žd*. Ide o alternácie foném, ktoré v prehľade systému konsonantických foném uvádza ako štvrtú skupinu (s. 51). Spoluhlásky *k*, *g* pritom pri alternáciách fungujú nielen samostatne, ale aj ako súčasť spoluhláskových skupín *sk*, *šk* a *zg*. Uvedieme všetky prípady, v ktorých sa podľa E. Paulinyho uplatňujú uvedené alternácie, ale povšimneme si iba príklady na alternáciu *h/ž*. V tých prípadoch, kde E. Pauliny príklad na alternáciu *h/ž* nemá, uvedieme znak $\emptyset$.

Alternácia *h/ž* sa podľa E. Paulinyho uplatňuje, resp. má uplatňovať v týchto prípadoch:

a) Pri substantívach: aa) Pred slovotvornými príponami: *-ka* (*noha* — *nôžka*, *sluha* — *slúžka*, *stuha* — *stužka*; s pripojenou poznámkou, že skupinu *žk* vyslovujeme *šk*), *-ko* (0), *-ek*, *-ok* (*stoh* — *stožok*, *kruh* — *krúžok*), *-ík*, *-ík* (*boh* — *bôžik*, *pluh* — *plúžik*, *sneh* — *sniežik*), *-ček* (0), *-ec* (0), *-ník* (0), *-ica* (0), *-ička* (0), *-ina* (*druh* — *družina*, *batoň* — *batožina*), *-stvo* (0), *-a* (*boh* — *bôža*, *nebohý* — *neboža*, *úbohý* — *úboža*), *-ie* (*Váh* — *Považie*, *paroh* — *parožie*); bb) Pred ohýbacími príponami je pri substantívach len v ojedinelom vok. sg. mask. *boh* — *bože*.

b) Pri adjektívach pred slovotvornými príponami: *-ný* (*okruh* — *okružný*, *roh* — *rožný*, *boh* — *pobožný*), *-ený* (0), *-itý* (*svah* — *svažitý*), *-ský* (*boh* — *božský*). Pred ohýbacími príponami adjektív alternácia *h/ž* nie je.

c) Pri slovesách sa táto alternácia uplatňuje najmä v ohýbaní pred časovacími a osobnými príponami, menej často pred kmeňotvornou príponou. Pravdaže, jej výskyt pred ohýbacími príponami je v slovenčine obmedzenejší ako napr. v češtine. a) Pred kmeňotvornými príponami: *-ie-* (*drahý* — *dražieť*), *-i-* (*sluha* — *slúžiť*), *-a-* (0). Okrem toho sa pri slovesách využíva táto alternácia, ako výslovne hovorí E. Pauliny, pred kmeňotvornou príponou pri zmene vidu a pri odvodzovaní slovies: *ležať* — *lihať*, *strúhať* — *stružlikať*, *bežať* — *odbehnúť*. b) Pred ohýbacími príponami v obmedzenom počte slovies, ktoré nemajú v infinitíve kmeňotvornú príponu a ktorých koreň sa končí na veláru: *striehol* — *strežiem*, *mohol* — *môžem*. Ďalej je táto alternácia pri slovesách vzoru *česať* — *češem*: *luhať* — *luže*.

K jednotlivým prípadom uvádzaným u E. Paulinyho máme dopĺňajúce poznámky.

Pri substantívach pred slovotvornou príponou *-ko* je alternácia *h/ž* v prípade *súdruh* — *súdužko*. Derivát *súdužko* zaznamenáva napr. 4. zv. Slovenského jazyka (SSJ). — Pred slovotvornou príponou *-ek* sa alternácia *h/ž* nevyskytuje. Namiesto prípony *-ek* sa pri slovách so spoluhláskou *h* na konci slovotvorného základu používa slovotvorná prípona *-ík* alebo *-ok*, napr. *batoň* — *batôžik*, *batôžok*. — Osobitná je problematika alternácie *h/ž* pred slovotvornou príponou *-ček*. Priamo pred znením *-ček* sa táto alternácia nevyskytuje. Prípona *-ček* má však podľa J. Horeckého (1959, s. 144; 1971, s. 165) aj samostatný závislý variant *-tek*, vyskytujúci sa po spoluhláskach *h*, *ch*, *z*, *s*, *ž* a po skupinách spoluhlások *st*, *sk*, pričom tu nastávajú jednotlivé alternácie. J. Horecký tu r. 1959 hovoril o alternácii *h/š* s príkladom *krčah* — *krčiašteť*, vo vydání tej istej práce z r. 1971 spomína príklad *krčah* — *krčiažtek*, nehovorí však výslovne, o akú alternáciu tu ide. Správna je v tomto prípade podoba *krčiažtek* so spoluhláskou *ž*, nie podoba „krčiašteť“. Podoba *krčiažtek* sa zaznamenáva napr. v Pravidlách slovenského pravopisu (1971) alebo v SSJ (1. zv., s. 765). Podľa nášho názoru tu ide o alternáciu *h/ž*, ako je to aj v prípade *krčah* — *krčiažok*, v kto-

rom spoluhláska *ž* je v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie (pred vokálom). Hláska *š* je tu výsledkom neutralizácie fonologického protikladu znelosti (pred *-tek* môže stáť iba neznělá spoluhláska). Je to rovnaký prípad ako alternácia *h/ž* pri *stuha* — *stužka*. Poznámky o alternácii *h/ž* pred príponou *-ček* môžeme uzavrieť v tom zmysle, že táto alternácia sa vyskytuje iba v tom prípade, ak namiesto *-ček* sa používa variant tejto prípony *-tek*. — Na alternáciu *h/ž* pred slovotvornou príponou *-ec* by sme mohli uviesť príklad *Váh* — *Vážec* (Uhlár, 1975). V tomto prípade však derivačný vzťah sa už bežne ani neuvedomuje, názov obce sa neberie ako názov súvisiaci s názvom *Váh*. O alternácii *h/ž* možno tu už hovoriť iba z hľadiska vzniku, pôvodu formy *Vážec*. K uvoľneniu vzťahu medzi podobou *Váh* a formou *Vážec* prispieva nesporne aj skrátenie vokálu *á* na *a* (pôvodne alternácia *á/a*). — Alternáciu *h/ž* pred príponou *-ník* máme napr. pri odvodzovaní slova *nánožník* (od spojenia *na nohy*), o ktorom sa zmieňuje Š. Peciar (1969, s. 268). — Pri prípone *-ica* môžeme uviesť príklad *druh* — *družica*. Slovo *družica* má však dnes významy, ktoré sa zväčša odchyľujú od významu slova *druh*, od ktorého je utvorené, resp. ku ktorému patrí. Vo význame „družka, priateľka“, pri ktorom sa najskôr udržiava spojenie so slovom *druh* aj z hľadiska sémantického, slovo *družica* sa dnes používa pomerne málo (v SSJ, 1. zv., s. 336, sa pri tomto význame uvádzajú označenia bás. zried.); práve nedostatočné využívanie slova *družica* ako prostej prechýlenej formy k slovu *druh* vedie vlastne k oslabeniu derivačného vzťahu medzi slovami *druh* a *družica*, a teda aj k oslabeniu vedomia alternácie *h/ž*. Namiesto podoby *družica* sa ako prechýlená forma používa podoba *družka*, pri ktorej je zreteľné vedomie súvislosti so slovom *druh*. — Pri prípone *-ička* tiež ťažko uviesť príklad na alternáciu *h/ž*. Slovo *družička* je utvorené od slova *družica* príponou *-ka* (je tu alternácia *c/č*). Slovom *družička* sa bežne označuje „slávnostne oblečená deva pri niektorých obradoch (najmä pri svadobných, pohrebných ap.)“. Zo sémantického hľadiska sa teda stratila súvislosť slova *družička* so slovom *druh*. Slovo *družička* sa vlastne osamostatnilo, a preto ho ťažko uvádzať ako príklad na alternáciu *h/ž* pred slovotvornou príponou *-ička*. — To isté môžeme konštatovať aj o slove *družina*, ktoré sa spomína ako príklad na alternáciu *h/ž* pred slovotvornou príponou *-ina*. Na základe významu „zoskupenie ľudí na podklade priateľstva, spoločnej práce, spoločných záujmov, skupina, združenie, spoločnosť“ (SSJ, 1. zv., s. 336) sa už dnes bežne nedáva do súvislosti so slovom *druh*. Slovo *družina* dávame dnes skôr do súvislosti so slovesom *družiť*, v ktorom je už spoluhláska *ž*, takže pri vzťahu *družiť* — *družina* nemožno hovoriť o alternácii *h/ž*. Pravda, aj táto súvislosť je dnes skôr už iba formálna (podľa časti *druž-*), nie významová. To isté môžeme konštatovať napr. aj o slove *družstvo* na rozdiel od slova *súdružstvo*, pri

ktorom vzťah k slovu *súdruh* je evidentný. Podobne ani slovo *batožina* sa dnes nedáva do súvislosti so slovom *batoh*, takže ani tu nemožno hovoriť o alternácii *h/ž*. Slovo *batožina* predstavuje v súčasnom spisovnom jazyku izolované, nemotivované slovo. Z hľadiska pôvodu, vzniku foriem *družina* a *batožina* ide nesporne o deriváty slov *druh* a *batoh*, a teda pôvodne tu bola aj alternácia *h/ž*. No z hľadiska súčasného spisovného jazyka možno hovoriť o zániku vedomia derivačnej súvislosti slov *druh* — *družina* a *batoh* — *batožina*, neexistuje vedomie ich členenia na slovotvorný základ *druh-*, *batoh-* a slovotvornú príponu *-ina*, a teda niet tu ani alternácie *h/ž*. Ako príklad na alternáciu *h/ž* by sme mohli pri prípone *-ina* uviesť skôr *hloh* — *hložina* (v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca sa na s. 52 uvádza *hlôh* — *hložina*, podoba *hlôh* je však podľa SSJ, 1. zv., s. 484, nárečová, pri ktorom sa analogicky podľa iných derivátov zreteľne uvedomuje vzťah k názvu stromu (porov. *hrab* — *hrabina*, *dub* — *dubina*, *jelša* — *jelšina*, *breza* — *brezina*, *buk* — *bučina*). Pred príponou *-stvo* je alternácia *h/ž* pri *boh* — *božstvo*, *súdruh* — *súдруžstvo*. — Veľmi pevná a produktívna je alternácia *h/ž* pri tvorení substantív príponou *-ie*, a to najmä od predložkových spojení, napr. *na brehu* — *nábřežie*, *na rohu* — *nárožie*, *za prahom* — *zápražie* (Peciar, 1969, s. 271).

Pri adjektívach deriváty na *-ný* môžeme uviesť ako príklad na zmeny, ktoré majú isté dôsledky aj pre alternáciu *h/ž*. V súčasnom spisovnom jazyku adjektíva na *-ný* ustupujú adjektívam tvoreným príponou *-ový* (Horecký, 1959). To sa odráža v zmenšovaní prípadov, v ktorých sa uplatňuje alternácia *h/ž*. Ukázala to na jednom konkrétnom príklade M. Marsinová (1969). Od substantíva *sneh* sa tvorí príd. meno *snežný* alebo *snehový*. Dnes sa najčastejšie používa forma *snehový*, podoba *snežný* je zriedkavejšia. Podľa autorky podoba *snežný* sa používa iba v niekoľkých prípadoch: „Prídavné meno *snehový* je hojne využívané a živé. Viac si treba všimnúť a udržať v pamäti tých niekoľko spojení, kde sa dá použiť prídavné meno *snežný*, zvyčajne už len veľmi zďaleka pripomínajúce *sneh*“.

Pri slovesách hovorí E. Pauliny o alternácii *h/ž* v týchto prípadoch: *ležať* — *líhať*, *strúhať* — *stružlikať*, *bežať* — *odbehnúť*. Na prvom mieste uvádza E. Pauliny sloveso *ležať* a za ním *líhať*, podobne najprv *bežať* a za ním *odbehnúť*, čo zrejme znamená, že sloveso *líhať* je utvorené od slovesa *ležať* a sloveso *bežať* je východiskom pre utvorenie slovesa *odbehnúť*. V takomto prípade by sme však museli hovoriť nie o alternácii *h/ž*, ale o alternácii *ž/h* (zo synchronického hľadiska). Toto určenie derivačného vzťahu je problematické. Sloveso *líhať* nie je utvorené od slovesa *ležať*, ale patrí skôr k slovesu *lahnúť* (k tomu pozri SSJ, 2. zv., s. 9–10). Je to nepravidelná petrifikovaná vidová dvojica. Príkladom na alternáciu *h/ž* je tu iba dvojica *strúhať* — *stružlikať*. — Ďalej sa alternácia *h/ž* pri slovesách dokladá prí-

kladom *luhať* — *luže*. To je vlastne jediný príklad na alternáciu *h/ž* pri slovesách vzoru *česať* (pozri Morfológia slovenského jazyka, s. 482). Iná je situácia pri tvorení tvaru prechodníka a činného prídavia prítomného. E. Pauliny (1950/51) upozornil, že slovesá vzoru *česať* tvoria v živej reči veľa ráz prechodník, a najmä činné prídavia prítomné tak, akoby boli slovesami vzoru *chytať*, napr. *trepotať* — *trepotajúc*, *trepotajúci*, *luhať* — *luhajúc*, *luhajúci* (*luhajúce dieťa*), *brechať* — *brešúc*, *brešúci*/*brechajúci* atď. Pri slovese *luhať* a prechodníku *luhajúc* a činnom prídavi prítomnom *luhajúci* nie je teda alternácia *h/ž*. V Morfológii slovenského jazyka sa uvádza, že podľa vzoru *česať* tvoria prechodník v podstate len tie slovesá, ktorých koreň nemá alternáciu *t/c*, *d/dz* (s. 487–488). Podľa toho sa tu na s. 488 výslovne zaznamenáva tvar *lužúc*. Zato pri činnom prídavi prítomnom sa uvádza tvar *luhajúci* (s. 492). Morfológia slovenského jazyka teda predpokladá alternáciu *h/ž* pri *luhať* — *lužúc*. Nám sa vidí, že aj v prechodníku slovesa *luhať* sa dnes skôr používa tvar *luhajúc* ako *lužúc*, t. j. že tu nie je alternácia. Treba tu ešte spomenúť tvary imperatívu. Podľa Morfológie slovenského jazyka (s. 483) niektoré slovesá vzoru *česať* majú v imperatíve podobu prítomníkového kmeňa podľa vzoru *padať* (resp. *chytať*, ako je to na s. 436). Prejavuje sa tým prechod týchto slovies od neproduktívneho vzoru *česať* k produktívnemu vzoru *padať* (*chytať*). Niektoré slovesá majú aj dublety, napr. *brechať* — *breš/brechaj-*, *šepať* — *šepc-/šeptaj-*, *repať* — *repc-/reptaj-*, *rapotať* — *rapoc-rapotaj-*, *driemať* — *driem-/driemaj-*, *trestať* — *tresc-/trestaj-*. Iné slovesá majú len podobu podľa vzoru *padať* (*chytať*), napr. *kývať* — *kývaj-*, *pichať* — *pichaj-*, *metať* — *metaj-*, atď. Podľa toho k slovesu *luhať* by bolo *luhaj-*, t. j. bez alternácie *h/ž*.

2.2. Súhrnný obraz striedania spoluhlások v súčasnej spisovnej slovenčine sa podáva aj v Slovenskej gramatike (1968). Tu sa spoločne preberá striedanie *k/č*, *h,g/ž*, *ch/š*. Námietky možno mať proti spoločnému preberaniu alternácie *h/ž* a *g/ž*. Z tohto spracovania sa môže zdať, že spoluhláska *g* alternuje iba so spoluhláskou *ž*. V skutočnosti pri spoluhláske *g* sú aj niektoré iné alternácie (Dvonč, 1965). Preto treba hovoriť osobitne o alternácii *h/ž* a osobitne o alternáciách, ktoré sa uplatňujú pri spoluhláske *g*. Na alternáciu *h/ž* Slovenská gramatika uvádza príklady *mohol* — *môže*, *hlôh* — *hložina* (má byť *hloh* — *hložina*), *sneh* — *sniežik*, *kniha* — *knižka*, *sneh* — *snežný*, *druh* — *družný*, *Váh* — *považský*, *váha* — *vážiť*, *dlhý* — *predlžiť*, *vlaha* — *ovlažiť*, *ležať* — *líhať*. Nevhodný je príklad *Váh* — *považský*. Príd. meno *považský* je utvorené od názvu *Považie*, nie od názvu *Váh* (od neho je názov *Považie*). Pretože v názve *Považie* je už hláska *ž*, nemožno tvar *považský* spolu s názvom *Váh* uvádzať ako príklad na alternáciu *h/ž*. O dvojici *ležať* — *líhať* sme už hovorili vyššie.

3. Okrem prípadov uplatňovania sa alternácie *h/ž*, ktoré sa spomínajú

v cit. súhrnných prehľadoch spoluhláskových alternácií, s alternáciou *h/ž* sa v spisovnej slovenčine stretávame ešte v niektorých ďalších prípadoch, o ktorých nachádzame zmienky v niektorých iných prácach.

Na prvom mieste môžeme spomenúť alternáciu *h/ž* pri muž. obyv. menách na *-an*. J. Horecký (1959, s. 94; 1971, s. 105) síce v tomto prípade výslovne o alternácii *h/ž* nehovorí, má však príklad *Praha — Pražan* pri výklade o „iných alternáciách“ (po výklade o alternáciách *t/ť, d/ď, n/ň*). Alternáciu *h/ž* pri muž. obyv. menách výslovne pripomína SSJ (6. zv., s. 307) spolu s príkladom *Brehy — Brežan*. Táto alternácia je pri slovách na *-an* pravidelná, napr. *Rozbehy — Rozbežan, Záluhy — Zálužan, Dlhá — Džan*. Pripomína ju aj Š. Koperdan (1958). Namiesto derivátu *Džan*, ktorý sa výslovne spomína v 6. zv. SSJ, E. Jóna (1948/49) uvádzal ešte derivát *Dlhovan* bez alternácie *h/ž*; je to však regionálna podoba, ktorá sa nedostala do normy spisovného jazyka. Jediná „výnimka“ či odchýlka je pri názve Šahy, kde namiesto tvaru „Šažan“ je podoba *Šahan*, a to zrejme preto, aby sa tu v dvoch susedných slabikách nevyskytovali dve blízke spoluhlásky *š* a *ž* (takisto je ženská podoba *Šahanka* a príd. meno *šahanský*).

Alternácia *h/ž* sa ďalej vyskytuje pri tvorení substantív slovotvornou príponou *-iak*, napr. *úbohý — úbožiak* (Horecký, 1959, s. 94; 1971, s. 104; Peciar, 1968), *nebohý — nebožiak* (Peciar, 1968). Š. Peciar síce príklady na alternáciu *h/ž* uvádza, o alternácii sa však výslovne nezmieňuje.

Ďalej je táto alternácia pri tvorení deminutív slovotvornou príponou *-enko*, napr. *súdruh — súdruženko* (SSJ, 4. zv., s. 330).

Alternácia *h/ž* je aj pri tvorení substantív slovotvornou príponou *-ňa*, napr. *sústruh — sústružňa* (SSJ, 4. zv., s. 347).

Alternácia *h/ž* býva pravidelne aj pri tvorení privlastňovacích príd. mien druhových (so slovotvornou príponou *-í*), napr. *boh — boží, vlha — vlží*. Výslovne sa pripomína v Morfológii slovenského jazyka (s. 204).

O alternácii *h/ž* sa niekedy hovorí aj pri slovese *hnať — ženie* (Pauliny, 1940; Morfológia slovenského jazyka, s. 445). Na rozdiel od predchádzajúcich prípadov tu nejde o striedanie pred slovotvornou alebo ohýbacou príponou, ale vnútri koreňa. Je však otázne, či v tomto prípade máme vôbec hovoriť o striedaní hlások. Ide totiž o jediný prípad, ktorý nemá obdobu v iných dvojiciach slov, nie je to príklad na pravidelné striedanie *h/ž*. Preto podľa našej mienky v tomto prípade nemožno hovoriť o uplatňovaní alternácie *h/ž*. Vo Fonológii spisovnej slovenčiny (s. 105) sa už tento prípad ako príklad na alternáciu *h/ž* nespomína.

Pri vymedzovaní alternácie *h/ž* (podobne aj iných alternácií) sa treba výslovne zmieniť o prípadoch, v ktorých by sa táto alternácia mohla vyskytovať, v skutočnosti sa však nevyužíva. Napr. pri odvodzovaní slovotvornou príponou *-ák* sa alternácia *h/ž* nevyskytuje (porov. *druhý — dru-*

hák, ťahať — ťahák), je však pri použití variantu tejto prípony, t. j. pri podobe *-iak* (*úbohý — úbožiak, nebohý — nebožiak*). To znamená, že od slov so spoluhláskou *h* na konci slovotvorného základu sa deriváty môžu tvoriť príponou *-ák* bez alternácie alebo príponou (variantom) *-iak* s alternáciou *h/ž*. Podobne od slov so spoluhláskou *k* na konci slovotvorného základu sa tvoria slová s príponou *-ár* bez alternácie alebo s príponou *-iar* s alternáciou *k/č*, napr. *znak — znakár, bájka — bájkár*, ale *múka — múčiar, vták — vtáčiar, oblok — obločiar* (Dvonč, 1956). Od slov so spoluhláskou *h* sa utvárajú deriváty na *-ár* bez alternácie, napr. *kniha — knihár, závlaha — závlahár*. Tak isto sa tvoria slová na *-áreň*, napr. *kniha — kniháreň, ťahať — ťaháreň*. Bude potrebné presne stanoviť, kedy sa v prípadoch, v ktorých môžu byť tvary s alternáciou, používajú deriváty bez alternácie a kedy s alternáciou (máme tu na mysli aj uplatňovanie, resp. neuplatňovanie sa ďalších alternácií, najmä alternácie *k/č*). Pri tomto rozbere možno využiť exaktné matematické metódy (pri rozbere treba vychádzať z uzavretého súboru slov, napr. z materiálu, ktorý je v SSJ).

4. Súhrnne možno konštatovať, že alternácia *h/ž* sa v spisovnej slovenčine využíva vo väčšom rozsahu, ako sa bežne uvádza v súhrnných prehľadoch alternácií. Na druhej strane v niektorých prípadoch možno pozorovať isté oslabovanie platnosti alternácie, čo sme ukázali na slovách s príponou *-ný*. Alternácia *h/ž* rovnako ako iné alternácie tesne súvisí s produktívnosťou alebo neproduktívnosťou jednotlivých slovotvorných typov a typov skloňovania alebo časovania. Pravda, o alternácii možno hovoriť iba tam, kde je zreteľná slovotvorná alebo tvarotvorná štruktúra slova (členenie slova na slovotvorný základ a slovotvornú príponu, resp. tvarotvorný základ a tvarotvornú príponu).

Pri výklade alternácií treba zásadne rozlišovať morfológický, resp. morfológický a fonologický aspekt na jednej strane a fonetický aspekt na druhej strane. Jednotlivé alternácie sa uplatňujú pri tvorení slov alebo pri tvorení tvarov. Taxatívne možno vypočítať pozície, v ktorých sa vyskytujú (napr. pozície, v ktorých sa vyskytuje alternácia *h/ž*, o čom sme hovorili v tejto štúdii). Tento rozbor patrí do morfonológie (využívanie striedania foném v lexikálnej alebo gramatickej morfológii). Z čisto fonologického hľadiska možno skúmať, ktoré fonémy sa zúčastňujú na alternáciách, porov. napr. alternácie krátkych a dlhých vokálnych foném (*hlava — hláv, ruka — rúk, mráz — mrazu*) alebo alternácie velárnych a alveolárnych konsonantických foném (*Lúka — Lúčan, Balog — Baločan, Brehy — Brežan, Suchá — Sušan* atď.). Z fonetického hľadiska môže hláska, ktorá sa zúčastňuje na alternácii, podliehať asimilácii, takže na fonetickej rovine nie je tá istá hláska ako na morfológickej alebo fonologickej rovine. Napr. pri *kniha — knižka* je alternácia *h — ž* (čo potvrdzuje miesto maximálnej fo-

nematickej diferenciácie, ktorým je v tomto prípade tvar gen. pl. *knižiek*), namiesto ž sa však pred neznelou spoluhláskou *k* vyslovuje v tomto prípade zodpovedajúca neznelá spoluhláska *š* (*knižka*). Tieto hľadiská by sa pri výklade jednotlivých alternácií nemali zamieňať.

Z rozboru je tiež zrejmé, že predpokladom správneho určenia akejkoľvek alternácie v rámci lexikálnej morfológie (pri tvorení slov) je správne určenie vzťahu medzi fundujúcim výrazom (výrazom, od ktorého sa tvorí nové slovo) a derivátom (novoutvoreným slovom). Pri posudzovaní alternácií v rámci gramatickej či formálnej morfológie sa zas musí vyjsť zo správneho určenia vzťahu medzi základným tvarom a ostatnými tvarmi príslušného slova.

Literatúra

DVONČ, L.: Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar*. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 15.

DVONČ, L.: K alternáciám *g/dž, g/ž, g/č, g/c* a *g/θ* v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 20–36.

HORECKÝ, J.: Slovtvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 218 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 255 s.

JÓNA, E.: Mená obyvateľov k novým miestnym názvom. Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 223.

KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 99.

ŁASKOWSKI, R.: Studia nad morfonologią współczesnego języka polskiego. 1. wyd. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1975, s. 5 n.

MARSINOVÁ, M.: Prečo o 'snežných' starostiach. Kultúra slova, 3, 1969, s. 208.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PAULINY, E.: Slovenské časovanie. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1949, s. 13.

PAULINY, E.: Driemajúci, či driemúci? Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 57–58.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 105–106.

PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 52–53.

PECIAR, Š.: Kvantita substantív na *-ák/-iak/-ak*. Slovenská reč, 33, 1968, s. 13.

PECIAR, Š.: Tvorenie a kvantita predponových substantív v slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969, s. 266–276.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 203.

Slovník slovenského jazyka. 1. zv. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 2. vyd. 1971; 2. zv. 1960; 4. zv. 1964; 6. zv. 1968.

UHLÁR, V.: Toponymia Liptova. Slovenská reč, 40, 1975, s. 216.

Z TEÓRIE A PRAXE FRAZEOLOGICKÝCH SLOVNÍKOV

(Poznámky k Malému frazeologickému slovníku E. Smieškovej)

Teória frazeológie zaznamenala za posledné tri-štyri desaťročia mimo-riadny rozvoj. Vyšiel veľký počet prác riešiacich teoretické otázky frazeológie. Bohatá je najmä sovietska literatúra tohto odvetvia jazykovedy.¹ Rozpracovanie teoretických problémov frazeológie, i keď niektoré majú ešte stále diskusný charakter, vytvorilo bázu pre lexikografické spracovanie frazeologizmov. Vyšli alebo sa spracúvajú frazeologické slovníky jednotlivých jazykov, ako aj dvojjazyčné (prekladové) frazeologické slovníky. Po vyjdení obsiahleho ruského frazeologického slovníka² dostali záujemcovia do rúk frazeologické slovníky ďalších slovanských jazykov.³

Malý frazeologický slovník (MFS) E. Smieškovej je vlastne prvý slovenský frazeologický slovník, keďže Slovenský frazeologický slovník Petra Tvrdého,⁴ ktorý vyšiel v tridsiatych rokoch, nie je skutočný frazeologický slovník, ale praktický normatívny slovník obsahujúci aj isté frazeologizmy. MFS E. Smieškovej je slovník malého typu. Obsahuje „výber slovenských frazeologických jednotiek“ súčasného spisovného jazyka. Nárečovú frazeológiu autorka doňho nepojala, keďže ide o slovník určený pre školské potreby.

Lexikografické hodnotenie každého slovníka sa obyčajne redukuje na dva základné problémy: a) aký materiál je zahrnutý v slovníku a aké sú kritériá jeho výberu; b) aký je spôsob jeho spracovania a do akej miery reprezentuje slovnú zásobu daného jazyka.

Prvá otázka je osobitne dôležitá pre každý frazeologický slovník, ak

¹ ARCHANGELSKIJ, V. L.: Ustojčivye frazy v sovremennom ruskom jazyke, Rostov 1964; ŽUKOV, V. P.: Frazeologizm i slovo, Leningrad 1967; ŠANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1969; TELIJA, V. N.: Čto takoe frazeologija, Moskva 1969; KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija, Moskva 1970; ČERNIŠEVA, I. I.: Frazeologija sovremennogo nemeckogo jazyka, Moskva 1970; zb. Voprosy frazeologii, Taškent 1965; zb. Voprosy frazeologii, Samarkand 1970 a i.

² Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka. Red. A. I. Molotkov. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1967. 543 s.

³ SKORUPKA, S.: Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa, Wiedza powszechna 1967–1968. 2 zv.; NIČEVA, K. – SPASOVA-MICHAJLOVA, S. – ČOLAKOVA, Kr.: Frazeologičen rečnik na bālgarskij ezik. 1. vyd. Sofia, Izd. na Bālgarskata akademija na naukite 1974–1975. 2 zv.; SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

⁴ TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. 2. vyd. Praha – Prešov, Čs. grafická únia 1933. 844 s. – Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha – Prešov 1937. 241 s.

berieme do úvahy pestrosť názorov o rozsahu a hraniciach frazeológie, o podstate frazeologickej jednotky (FJ) a o jej kategoriálnych, relevantných znakoch. V závislosti od odpovede na túto otázku môže sa frazeológia chápať veľmi široko alebo v užšom rozsahu.

V krátkom úvode k MFS E. Smiešková vykladá svoje chápanie FJ takto: „Sú to ustálené slovné spojenia pozostávajúce najmenej z dvoch slov so syntagmatickou stavbou, ale i rozvinuté, so stavbou vety. Ustálenosť formy a obsahu zdôrazňujeme ako ich najvšeobecnejšiu základnú spoločnú vlastnosť. Značí to, že pri používaní si zachovávajú nezmenenú alebo iba obmedzene zmenenú, meniteľnú podobu, z pamäti sa vynárajú a v reči sa používajú ako hotové jazykové jednotky s ustáleným významom, ktorý spravidla nezodpovedá „doslovnému“ súhrnu významov použitých slov“ (s. 3).

Z uvedeného citátu je jasné, že podstatu FJ autorka redukuje na ustálenosť jej formy a obsahu. Zdá sa, že E. Smiešková nedoceňuje sémantickú transformáciu, ktorá sa odohráva vo FJ ako jej obligátny, relevantný znak.⁵ Podľa autorky ustálený význam FJ *o b y č a j n e* (podčiarkuje V. M.) nezodpovedá súčtu významov slov, ktoré ju tvoria. Toto chápanie vedie k ponímaniu frazeológie v dosť širokom rozsahu a umožňuje zahrnúť do nej aj príslovia, porekadlá a frazeologické zvraty, ktoré sú charakterizované len ustálenosťou formy, bez sémantickej transformácie do lexikálneho komplexu ako celku. Napr.: *dobrý sused lepší ako rodina, lepšie dobré susedstvo ako planá rodina, po daždi býva pekne* a i.

Do MFS boli v hojnom počte pojaté aj tzv. ustálené alebo tradičné prirovnania ako *biely ako sneh, biely ako mlieko, čierny ako uhoľ, čierny ako havran, červený ako ruža, červený ako pivónia, žltý ako vosk* a i. To treba podľa nás vyzdvihnúť ako pozitívnu stránku MFS. Otázka zaradenia ustálených prirovnaní do frazeológie je diskutabilná a zároveň aj málo rozpracovaná z teoretického hľadiska.⁶ Do Frazeologického slovníka ruského jazyka sa nedostali a vo Frazeologickom slovníku bulharského jazyka sú zachytené len čiastočne, v istom výbere, ktorého kritériá sú podľa nás dosť nejednotné a subjektívne. Uvádzajú sa napr. také prirovnania ako *bled като стена, bled като платно*, ale chýbajú prirovnania *бжал като сňак, жълт като лимон, жълт като восък* a i., pretože „predmet, s ktorým sa porovnáva, je konkrétny a vlastnosť, kvôli ktorej sa robí porovnanie, je vlastná samotnej jeho prírode, nemenná a všeobecne platná“ (s. 14).

⁵ O tento pojem sa opiera koncepcia Frazeologického slovníka ruského jazyka i koncepcia Frazeologického slovníka bulharského jazyka.

⁶ ROJZENZON, L. I. — ŠUGUROVA, Z. A.: Teoretičeskije problemy komparativnoj frazeologii i leksikografii. In: Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovaroj, Baku 1968; SMIEŠKOVÁ, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii. Jazykovedný časopis, 21, 1970, č. 2, s. 189–201.

V skutočnosti sú tieto tradičné prirovnania analógiou tzv. exoelementných idiómov podľa A. A. Amosovej,⁷ v ktorých prvý komponent je sémanticky samostatný, a druhý, ktorý sa skladá z dvoch alebo viac slov, sa deaktualizuje a svoj význam môže realizovať len v spojení s prvým elementom. Pri prirovnaniach dochádza k sémantickej zmene na základe určitého modelu a najčastejšie ide o vyšší stupeň, vyššiu intenzitu vlastnosti, charakteristického znaku, vyjadreného prvým, začiatočným komponentom; napr.: *červený ako rak* — veľmi červený (len o ľudskej tvári), *horký ako blen (ako žľe, ako palina)* — veľmi horký a i. Tieto tradičné prirovnania obohacujú obsah MFS. Popri prirovnaniach, ktoré majú všeslovanský charakter, ako *biely ako sneh*, *žltý ako citrón*, *čistý ako krištál* a i., možno nájsť aj prirovnania špecifické pre slovenčinu, ktoré nemajú ekvivalenty napr. v bulharčine: *krátky ako zajačí chvost* — veľmi krátky; *biely ako jabloň* (obyč. o šedivom človeku) — celkom biely; *čistý ako rybie oko* (obyč. o oblohe, mesiaci) — celkom čistý, jasný a i. Takéto prirovnania sú veľmi potrebné tak pre potreby prekladateľov, ako aj pre potreby zostavovateľov dvojjazyčných frazeologických slovníkov.

Chcela by som sa dotknúť výkladu FJ v MFS. Význam FJ je spätý s jej funkciou v reči — slovesá sa vysvetľujú slovesami alebo slovesným zvratom, menné FJ menami alebo mennými zvratmi, tak ako sa vysvetľujú podstatné mená. Vysvetľovanie adverbialných FJ je obdobné ako vysvetľovanie prísloviek atď. Definície zodpovedajú forme, v ktorej je vyjadrená FJ. Pozitívnou stránkou výkladov sú spresňujúce poznámky v zátvorkách, ktorými autorka poukazuje na prípady, situácie, za akých sa daná FJ používa (vidieť to aj pri ustálených prirovnaniach). V sémantickej charakteristike FJ E. Smiešková vyjadruje nielen ich polysémiu (označenú písmenami a), b) . . .), ale aj odtiene v ich významoch (uvádzaných po bodkočiarku). Slovník nás informuje aj o synonymných vzťahoch medzi FJ poznámkou „porovnaj i“, napr.: *jablko by tam neprepadlo* porovnaj i *niet kde hrachu hodiť*. Týmto spôsobom sa zdôrazňuje aj systémový charakter frazeológie.

Výklad tzv. europeizmov typu *Achilova päta*, *Augiášov chliev*, *gordický uzol*, *Damoklov meč*, *prekročiť Rubikon* a i., ktoré pochádzajú zo starej gréckej a rímskej mytológie, z antickej a európskej krásnej literatúry alebo sú späté s významnými historickými udalosťami, bolo by užitočné doplniť v zátvorke údajom o tom, na základe čoho daná FJ vznikla (legenda, povesť, umelecké dielo, príhoda a pod.). To sa vzťahuje aj na FJ, ktoré pochádzajú z náboženskej literatúry, biblické sentencie a citáty a i. Takéto vysvetlivky, ktoré sa používajú v lexikografickej praxi, a to nielen vo výkladových, ale aj vo frazeologických slovníkoch, by zvýšili praktickú hodnotu MFS, ktorý je určený študentom a širokému okruhu čitateľov.

Teraz niekoľko slov o štylistických značkách v MFS. Ich úlohou je ukázať na sféru používania danej FJ v hovorovom alebo umeleckom štýle jazyka (značky *hovor.* a *kniž.*) alebo označiť emocionálno-expresívne zafarbenie FJ (značky *iron.*, *pejor.*, *žart.*). Čo sa týka prvého druhu štylistických značiek, sme tej mienky, že značka *hovor.* by sa mohla vynechať, pretože väčšina FJ je hovorového charakteru. V slovníku ich možno uvádzať bez špecifickej kvalifikácie. FJ, ktoré sú typické pre umelecký štýl, treba v slovníku označovať kvalifikátorom *kniž.* Istú nejednotnosť spôsobujú FJ, ktoré v MFS nemajú štylistický kvalifikátor označujúci sféru ich používania, napr.: *mať niečo čierne na bielom*, *chrániť niečo (niekoho) ako oko v hlave*, *smiať sa* (*usmiať sa* a pod.) *pod fúzy* a i., o ktorých sa nič nehovorí v úvode.⁸ Podľa mňa uvedené FJ sférou používania sú totožné s FJ typu *mať obidve ruky lavé*, *žiť na vysokej (na veľkej) nohe*, *piť krv niekomu* a i., ktoré sú kvalifikované v úvode ako *hovor.*

Pokiaľ ide o ostatné štylistické značky, sme tej mienky, že nie všetky obsahujú dostatočne jasnú a diferencovanú informáciu. Tak napr. značka *expr.* nemá podľa nás konkrétny obsah a je príliš všeobecná. Emocionálno-expresívne zafarbenie je typické pre všetky skutočné FJ, hoci v rozličnej miere, a preto nie je potrebné označovať túto vlastnosť špeciálnym kvalifikátorom. Je to niečo podobné, ako keby sme používali značku na označenie ustálenosti FJ, hoci táto vlastnosť je ich imanentným znakom. Je možné, že autorka vkladá istú špecifickosť do tejto štylistickej značky, ale v úvode sa to neuvádza.

Ďalej chcem uviesť niekoľko poznámok o druhom základnom probléme: o spôsobe organizácie materiálu v MFS. Výber lexikálneho materiálu v každom slovníku nie je len technická otázka. Do značnej miery sa v ňom odráža celková koncepcia slovníka. Toto ešte vo väčšej miere platí o frazeologických slovníkoch, v ktorých objektom spracovania nie sú jednotlivé slová, ale lexikálne komplexy. Štruktúra frazeologických slovníkov môže byť podriadená rôznym princípom. E. Smiešková si vybrala zásadu (vhodnejšiu pre používateľov slovníka) uvádzať FJ pod tzv. heslovými slovami, zoradenými podľa abecedného poriadku. Podľa týchto slov môže čitateľ nájsť FJ pri každom jej komponente, pričom pri jednom z nich, ktorý autorka nazýva „kľúčovým slovom, významovým centrom“,⁹ sa podáva vysvetlenie FJ a ilustratívny materiál.¹⁰ Pri ostatných komponentoch sa

⁷ AMOSOVA, A. A.: Osnovy anglijskoj frazeologii, Leningrad 1963, s. 149.

⁸ E. Smiešková len poznamenáva, že otázka štylistických kvalifikátorov nie je detailne rozpracovaná a že sú potrebné teoretické práce o tejto otázke.

⁹ Pozri s. 6 Úvodu.

¹⁰ Na základe tohto princípu je zostavený aj Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka.

FJ uvádza kurzívou a odkazuje sa na „kľúčové slovo“, pri ktorom je rozpracovaná slovníková stať.

Princíp uvádzať FJ pri každom z jej komponentov je pochopiteľný a nevyhnutný vo výkladových slovníkoch, v ktorých základnou jazykovou jednotkou je slovo a FJ sa nevyhnutne musí rozčleňovať na jednotlivé elementy. Avšak vo frazeologickom slovníku, v ktorom objektom spracovania je FJ, bolo by vhodnejšie uvádzať FJ ako samostatné jazykové jednotky, usporiadané podľa abecedy, a to podľa prvého komponentu. Tak by sme sa vyhli umelému rozčleňovaniu FJ, ktoré sú samostatnou sémantickou i štruktúrnou jednotkou, vyhli by sme sa niekoľkonásobnému opakovaniu FJ v slovníku a početným odkazom. Podľa tohoto princípu je vybudovaná štruktúra Frazeologického slovníka bulharského jazyka.⁴¹ Pri zoraďovaní materiálu týmto spôsobom spôsobuje isté ťažkosti, ako to podčiarkuje aj E. Smiešková, lexikálna variabilita prvého komponentu. Autori bulharského frazeologického slovníka prekonali tieto ťažkosti tým, že všetky lexikálne varianty uvádzajú ako samostatné jednotky na príslušnom mieste v abecednom poriadku a na konci state FJ po poznámke „ošte“ sa uvádzajú jej varianty. Okrem toho na konci slovníka je priložený index slov-komponentov FJ, ktorý čitateľovi uľahčuje nájsť hľadaný frazeologizmus.

Prax hľadania „kľúčového oporného slova“ je veľmi zraniteľná a tento pojem má často subjektívny charakter. Tak napr. pri FJ rovnakého typu, ako sú *Sodoma a Gomora*, *alfa a omega*, v ktorých niet syntakticky nadradeného elementu, v MFS sa uvádza výklad raz pri druhom komponente (*Gomora*), druhý raz pri prvom komponente (*alfa*).

Podobnú nedôslednosť pri výbere „kľúčových slov“ možno v MFS zistiť aj pri FJ *Achilova päta*, *byť v Adamovom rúchu*, *Augiášov chliev*, *gordický uzol*, pri ktorých sa podáva výklad pri ich prvom komponente, pričom sa nevhodne uvádzajú ako heslové slová mená *Achiles*, *Adam*, *Augiáš*, *Damokles*, ktoré nie sú komponentmi FJ, namiesto príslušných privlastňovacích prídavných mien: *Achilov*, *Adamov*, *Augiášov*, *Damoklov*. Pri FJ *danajský dar* sa definícia uvádza pri „kľúčovom“ slove *dar*, teda pri druhom komponente, kým meno *Danaovia*, z ktorého je utvorené adjektívum *danajský*, sa vôbec neuvádza.

Ruské paralelné FJ sú vo Frazeologickom slovníku ruského jazyka, štruktúra ktorého je blízka MFS, rozpracovaná pri ich druhých komponentoch. Toto porovnanie uvádzame preto, aby sme podporili svoje tvrdenie, že uvádzanie výkladu FJ pri jednom z jej komponentov je mechanické riešenie, ktoré vedie k narušeniu štruktúrnej a sémantickej jednotky týchto zložitých lexikálnych jednotiek.

⁴¹ Pozri s. 21–22 Úvodu.

Nejednotnosť vo výbere „kľúčových slov“, pri ktorých sa v MFS vykladá význam FJ, možno ilustrovať aj pri tradičných prirovnaniach. Pri niektorých z nich, ako napr. *zvedavý ako stará baba* — veľmi zvedavý, *múdry ako Šalamún*, *múdry ako Šalamúnove nohavice* — veľmi múdry a prefikáný, *rásť ako cesto (na vahane)* — a) rýchlo rásť, b) rýchlo pribúdať a i., je výklad uvedený vhodne pri druhej časti prirovnania, ktoré sa vo FJ významovo mení. Pri iných ustálených prirovnaniach, ako napr. *biely ako papier*, *biela ako ľalia*, *čierny ako čert*, *čierny ako smola*, *červený ako cvikla* a i., sú definície uvedené pri prvom komponente. Táto nejednotnosť pri uvádzaní výkladu štruktúrne rovnakých FJ je dôkazom, že sa nebral do úvahy model ich sémantickej zmeny. Táto otázka, hoci aj nie je prvoradá, má význam pre celkový systémový charakter slovníka.

Vo svojich poznámkach o MFS sme si dovolili niektoré porovnania MFS s Frazeologickým slovníkom bulharského jazyka, hoci ide o slovníky rozličného typu a rozličného určenia: MFS je slovník malého typu, zostavený predovšetkým ako učebná pomôcka, kým Frazeologický slovník bulharského jazyka je veľký (dvojzväzkový) akademický slovník. Ich porovnanie vyzerá preto na prvý pohľad nemiestne. Nám však nešlo v podstate o hodnotenie týchto dvoch slovníkov, ale skôr o to, že sme chceli poukázať na jednotlivé otázky, ktoré sa riešia v citovaných prácach rozličným spôsobom v súvislosti s lexikografickou teóriou i praxou.

Nehľadiac na jednotlivé kritické poznámky, treba zdôrazniť, že MFS E. Smieškovej je vypracovaný na úrovni súčasnej lexikografie. Nepochybne naň nadviažu práce na veľkom frazeologickom slovníku slovenského jazyka. MFS je dôležitým prameňom aj pre porovnávacie štúdium slovanskej frazeológie.

EŠTE RAZ O NEURČITOSTI ZÁMEN

Odpovedám na diskusný príspevok J. Rybáka *O neurčitých zámenách* (Slovenská reč, 41, 1976, s. 228–234). Predmetom Rybákovej diskusie bol môj článok *O faktickej a formálnej neurčitosti zámen* (Slovenská reč, 41, 1976, s. 26–32), v ktorom som opísal svoju koncepciu rozlišovania významov neurčitých zámen s morfémmi *nie-/da-* a *-si*. J. Rybák moju koncepciu odmietol. To mu ako autorovi inej, odlišnej koncepcie nezazlievam. Zazlievam mu však, že v diskusii si nevšimol iba vecnú stránku článku, ale i autora. Prečo? Asi preto, že som nebral ohľad na Rybákovu koncepciu, uverejnenú pred štrnástimi rokmi v článku *K významu neurčitých zámen so -si a nie-* (Slovenská reč, 27, 1962, s. 236–242). Aká koncepcia to bola? Rybák najprv odvrhol vtedajšie Mistríkove poznatky ako zjednodušené a do značnej miery nesprávne a potom opísal používanie neurčitých zámen podľa svojej predstavy. Budoval na princípoch, že zámená *so -si a nie-* „sú si totiž významovo veľmi blízke, ba až totožné, ale predsa sú prípady, kde napriek významovej blízkosti nemôžeme zameniť jedno neurčité zámeno druhým, alebo používanie niektorého z nich prevažuje v jednotlivých druhoch kontextu, prípadne i v jednotlivých štýloch“. A keďže sa vo výskume dostal do bezvýchodiskového postavenia, uspokojil sa s konštatáciou: „Pretože význam dvojíc neurčitých zámen *ktosi* – *niekto* ap. je veľmi všeobecný a veľmi blízky, vyčerpávajúce vymedzenie ich použitia, platné pre každý prípad nie je možné...“ Pochopiteľne, takúto koncepciu nevzal do úvahy autorský kolektív Morfológie slovenského jazyka (vydanej v r. 1966) a nemohol som ju nijako využiť ani ja.

Zdá sa, že úskalím, na ktorom stroskotal Rybákov výskum, bolo práve ono úzkostlivé lipnutie na poznatkoch o použití jednotlivých typov zámen vo vetných vzťahoch. J. Rybák napr. zistil, že zámená s morfémmou *nie-* dominujú „vo vetách, ktorých význam osciluje na osi od vynucovaného, žiadaného cez želané, možné, pripúšťané, pochybované a popierané k nereálnemu“. Toto zistenie, hoci je správne, neumožňuje odhaliť podstatu odlišnosti významov neurčitých zámen. V živom jazyku sa totiž ani neuplatňujú takéto zložité kritériá na rozlišovanie lexikálnych významov; uplatňujú sa v ňom iba jednoduché, ľahko pochopiteľné zásady vyjadrovania.

Na skúmanie významov neurčitých zámen som zhromaždil množstvo excerptov. Podarilo sa mi zistiť, že zámená typu *nie-/da-* a typu *-si* majú

odchodný, nikdy nie totožný význam, že odchodný význam vyjadrujú všeobecne (čiže v každom prípade) a inherentne, teda nie v syntagmatickom či vetnom vzťahu alebo v súvisi s osobitosťou štýlu, a že ich sémantická odchodnosť sa realizuje na osi ozajstná — neozajstná neurčitost' naznačovaného javu alebo príznaku.

Koncepcia, ktorú som spracoval na podklade uvedených zistení, vystihuje základné princípy rozdielneho fungovania spomínaných dvoch typov neurčitých zámen. Je i ľahko pochopiteľná. A napokon o tom, že moja koncepcia vysvetľuje použitie neurčitých zámen komplexne, nech svedčí odpoveď na Rybákovu otázku, ako vysvetlím používanie zámen s *nie-* vo vetách typu *Každú chvíľu videla niekoho vychádzať z izby*.

V tejto vete má zámeno *niekoho* pluratívnú platnosť. Zámená s morfémmou *-si* vyjadrujú singulatívnosť naznačovaných javov alebo príznakov, a tak *ktosi* je vždy len jedna (nie naozaj neurčitá) osoba, *kamsi* znamená vždy len na jedno (nie naozaj neurčité) miesto atď. Faktická neurčitost' zámen typu *nie-/da-* však umožňuje vyjadrovať i pluratívnosť javu či príznaku.

J. Rybák vo svojej koncepcii z r. 1962 uviedol viaceré vety, pri ktorých nepochopil vhodnosť použitého typu zámen: ... *že by ku každému človeku v tých barakoch niekto prišiel*. — *V tom predsa musí byť nejaký zmysel*. — *Čo si zaplatil, čo si len tak*. — *Už sa čo si nachodil po nej*. — *Ten sa niečo naprosil*.

V prvej vete ide o podobnú pluratívnosť, mnohosť javu, o akej som už hovoril a akú sú schopné vyjadriť iba zámená s ozajstnou neurčitosťou. V druhej vete nejasnosť vyplynula z nesprávnej predstavy, že vhodnosť typu neurčitého zámena závisí od vetného vzťahu. Ukázalo sa však, že istota vyjadrená výpoveďou *V tom predsa musí byť* sa viaže len na predmet *v tom* a nie na rozvítý podmet *nejaký zmysel*, v ktorom požadovaný neurčitost' inherentne vyjadruje použité zámeno. Keďže expedient nemal určitú, ani trocha jasnú predstavu o podmete, zámeno *nejaký* je primeraným vyjadrením ozajstnej neurčitosti kvalitatívneho príznaku podmetu. V ostatných troch vetách nejde o neurčité zámená, ale o číslovky (p. Morfológiu slovenského jazyka, 1966, s. 334 n.).

I v mojej koncepcii by sa akiste dalo ešte čo-to spresniť. Škoda, že J. Rybák neprejavil úprimný záujem o jej zlepšenie. Takto i jeho jediná konkrétnu radu, aby sa namiesto o faktickej a formálnej neurčitosti hovorilo o „existencii a neexistencii predmetu v pláne neznámeho, neurčitého“, som nútený odmietnuť. Veď akáže existencia či neexistencia býva charakteristickým znakom významovej odlišnosti napr. pri dvojiciach *čisi* a *dači*, *koľkosi* a *niekoľko*, *kamsi* a *dakam*, *kedysi* a *niekedy*? Lenže aby som nespôso-

boval nejasnosti, v tejto diskusii dávam prednosť označeniam *ozajstná* a *ne-ozajstná* neurčitost' naznačovaných javov a príznakov.

Nemienim odpovedať na otázky, na ktoré dáva vyčerpávajúcu odpoveď môj článok *O faktickej a formálnej neurčitosti zámen*.

Nadalej zastávam názor, že výpovede *Nehľadal ma ktosi?*, *Zháňal ta niekto*, *Mamka, kúp mi čosi*, *Dačo som ti kúpila* sú nelogické a priečia sa jazykovému úzu. Pravda, to ešte neznamená, že by napr. výpoveď *Zháňal ta niekto* nebola logická a primeraná v situácii, keď expedient nemá o tom niekom nijakú istotu, alebo keď o ňom nevie nič, prípadne takmer nič určité (napr. keď sa to dozvedel len od tretej osoby či telefonicky, pričom sa volajúci nepredstavil).

Hovorím o jazykovom úze, lebo sa doteraz nekodifikovala odchodnosť významu spomínaných dvoch typov neurčitých zámen. Používatelia spisovnej slovenčiny sa preto môžu spoliehať iba na svoje jazykové povedomie alebo na všeobecnú zaužívanosť. A tak nečudo, že i podaktorí naši spisovatelia kde-tu porušili jazykový úzus. Pravda, od nevhodného použitia treba odlišovať funkčné použitie (príklady nám sprístupnil J. Rybák):

- Načo sú mne ženské črievičky?
- Niekomu do daru.
- Komu?
- Obchodník sa zachechtal:
- Veď vy dobre viete. Ale i pre vás mám.

Za takéto funkčné využitie neurčitého zámena na vyjadrenie obchodníckovej lišiackosti treba J. Jesenského len pochváliť. Podobne ani v jeho súvetí *Stál pod lampou a díval sa n i e k a m do tmy . . .* nevidím nič iné ako logické naznačenie ozajstnej neurčitosti: *niekam*.

Budúcnosť ukáže, či koncepcia o fungovaní spomínaných dvoch typov neurčitých zámen lepšie vyhovuje kritériám objektívneho vedeckého výskumu.

SPRÁVY A POSUDKY

Zasadanie Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu v Göteborgu

Na pozvanie Slovanského ústavu (riadiťel prof. G. Jacobsson) sa Medzinárodná komisia pre jazykovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov zišla na svoje riadne pracovné zasadnutie v Göteborgu v dňoch 15.–20. augusta 1976.

Na zasadnutí odznelo šesť referátov týkajúcich sa jednak všeobecných otázok, jednak problematiky, ktorú terminologická komisia spracúva podľa svojho plánu.

Prof. R. Růžička (Leipzig) v prednáške *Geschichte, Begriffe und Termini der Leipziger Junggrammatiker* (Dejiny, pojmy a termíny lipských mladogramatikov) pripomenul sté výročie vzniku tejto školy, poukázal na úlohu vedúcich jazykovedcov a na inštitucionalizáciu štúdia porovnávacej gramatiky, ktoré sa realizovalo zriadením špeciálnych katedier na nemeckých univerzitách. Na rozbere tých pojmov, ako je hláskoslovný zákon, model protojazyka, bezvýnimnosť hláskoslovného zákona, R. Růžička ukázal, že boli prejavom pozitívistickej koncepcie historickosti. Napokon upozornil, že hláskoslovným zákonom sa iba konštatuje rovnomernosť vývinu (teda nejde o zákony takého druhu ako vo fyzike alebo chémii) a že analógia sa chápala ako psychický komplement k fyziologickému zákonu.

Prof. J. Horecký (Bratislava) v referáte *Vzťah jazykovednej terminológie k iným terminológiám* zdôraznil predovšetkým okolnosť, že skúmať pojmový obsah jazykovedných termínov znamená skúmať a napísať podstatnú časť dejín jazykovedy. Osobitnú pozornosť venoval kalkovaniu a rozdielom v stupni kalkovania jazykovednej terminológie v slovanských jazykoch. Potom ukázal na preberanie termínov z iných odborov (do jazykovedy, ale aj z jazykovedy). V niektorých prípadoch sa nedá povedať, či ide o prevzatie alebo o paralelné tvorenie. Napr. termín *morfológia* má rovnakú motiváciu v jazykovede i v biologických vedách (náuka o tvaroch), ale má pritom celkom odlišnú interpretáciu. V takýchto prípadoch ide o paralelné tvorenie, resp. prevzatie zo starej gréčtiny. Táto paralelnosť by sa mala prejavíť aj v lexikografickom spracovaní, a to tak, že by sa takéto termíny neuvádzali ako osobitné významy slova.

Referát doc. D. Buttlerovej (Warszawa) *Polskie terminy sociolingwistyczne* (Poľské sociolingvistické termíny) bol venovaný problematike sociolingvistickej terminológie. Referentka predovšetkým vymedzila obsah sociolingvistiky: patrí do nej výskum sociálnych nárečí, ale aj výskum vzťahu jazyka a spoločnosti, do aplikovanej sociolingvistiky patrí jazyková politika a metodika vyučovania cudzích jazykov. Osobitnú pozornosť venovala stratifikácii národného jazyka a príslušnej terminológii; analyzovala najmä sústavu Z. Klemensiewicz (národný, spisovný, krajový jazyk a miestne nárečia) a A. Furdala (jazyk literárny, mestský a ľudový). V závere analyzovala sústavu funkčných štýlov.

Prof. S. Babić (Zagreb) v referáte *Termini standardnih i substandardnih idioma na hrvatsko-srpskom jezičnom području* (Pomenovania štandardných a subštandardných idiémov na chorvátskosrbskom území) upozornil predovšetkým na pestrosť pomenovaní jazyka v ústavných listinách podľa jednotlivých republik: v Srbskej socialistickej republike a v autonómnej oblasti Kosovo sa označuje ako srbochorvátsky spisovný jazyk, v Chorvátskej socialistickej republike ako chorvátsky jazyk, v Bosne a Hercegovine ako srbochorvátsky, resp. chorvátskosrbský jazyk ijekavskej výslovnosti, v Čiernej Hore ako srbochorvátsky jazyk ijekavskej výslovnosti a vo Vojvodine ako srbochorvátsky, resp. chorvátskosrbský jazyk. Z tejto pestrosti urobil referent záver, že nejestvuje srbochorvátsky spisovný jazyk, ale že možno hovoriť len o súbore idiémov používaných v Juhoslávii. V závere svojho referátu S. Babić analyzoval jednotlivé funkčné štýly, najmä umelecký, odborný a profesionálny.

A. Bagmutová (Kyjev) v referáte *Kommunikativnyj sintaksis kak razvitiye teorii aktualnogo členenija predloženiya i jeho terminologii* (Komunikatívna syntax ako rozvitie teórie aktuálneho členenia vety a jeho terminológie) poukázala najmä na rozdiel medzi formálnou podobou vety a jej sémantickou interpretáciou. Napr. veta *U tebia jest knopki?* je vlastne žiadosť o požičanie. V ďalšom poukázala na potrebu analyzovať z hľadiska aktuálneho členenia vety aj také pojmy a termíny, ako je napr. *intencia*, ktorá sa niekedy chápe ako zmena vzťahu (*Brat prišiel k sestre — Sestra prijala brata*) a označuje sa ako konverzívna intencia. Treba ešte — podľa autorky — uvažovať aj o termíne *komunikatívna intencia*, ktorý sa využíva pri definícii vety (v zmysle zámeru, úmyslu hovoriaceho niečo komunikovať).

A. Bagmutová prečítala aj referát M. A. Žovtobriucha (Kyjev) *Vzajimovydnoženija nacionalnogo i internacionalnogo v ukrajinski semantični terminologii* (Vzťah národného a internacionálneho v ukrajinskej sémantickej terminológii). Autor tu upozornil najmä na požiadavku presnosti a zrozumiteľnosti terminológie a na jestvovanie dubliet typu domáci — prevzatý termín, ale aj na dublety typu synonymia — synonymika, antonymia — antonymika.

Na zasadnutiach i na diskusii o prednesených referátoch sa okrem členov komisie aktívne zúčastnili aj pracovníci Slovanského ústavu v Göteborgu.

Na organizačno-pracovnom zasadnutí Medzinárodná komisia pre jazykovednú terminológiu konštatovala, že prednesenými referátmi sa realizujú pracovné plány komisie a že do programov budúcich zasadnutí sa zahrnú aj referáty o všeobecných pojmoslovných a terminologických otázkach, resp. o dejinách termínov. Na najbližšom pracovnom zasadnutí sa vykoná analýza Slovníka slovenskej lingvistickej terminológie.

J. Horecký

Správa o pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov

- VIII. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov sa v r. 1976 konalo v Kunčiciach (okres Frýdek-Místek) od 9. do 12. septembra 1976 za účasti jazykovedcov z ČSSR, Bulharska, Juhoslávie, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR. Zo slovenských jazykovedcov sa na rokovaní zúčastnili traja pracovníci Jazyko-

vedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: J. Oravec, J. Kačala a F. Kočiš. Hlavnými témami rokovania bola *Výstavba vety v kontexte* a časť projektu novej bulharskej akademickej gramatiky. Na zasadnutí odznelo 17 referátov a 50 diskusi-
ných príspevkov.

A. V. Bondarko (ZSSR) v referáte *Pramene zmyslu výpovede* hovoril o tých komponentoch, ktoré konštituuju zmysel textu. Patrí k nim obsahová rovina textu, kontextová informácia, situačná informácia a encyklopedická in-
formácia. V rovine „soderžanija texta“ nie sú len kongnitívne, ale aj spájacie a afektívne prvky.

K. Hausenblas (ČSSR) referoval na tému *Členenie komunikátu a jeho syntaktická výstavba*. Poukázal na štyri postupy pri analýze textu. Na text možno hľadieť ako na časti, ktoré sú k sebe alebo jednoducho priradené, alebo ako na segmenty členené vertikálne a horizontálne. Text možno hodnotiť aj ako postupné narastanie komunikatívneho útvaru. Textové jednotky treba od-
lišovať od syntaktických, lebo sa kryjú iba čiastočne; niekedy je textová jed-
notka väčšia od syntaktickej, niekedy menšia.

Z. Hlavsa (ČSSR) hovoril o modifikovaní vetných vzorcov v kontexte. Pred-
stavil najmä rozličné druhy elipsy z vetného vzorca. J. Kořeninský (ČSSR) v referáte *Význam, text a kontext* sa zaoberal otázkou, čo všetko môže kontext vo vetnom vzorci udávať. M. Ivičová (JSFR) v referáte *Štruktúrovanie vety (súvetia) pri vymyslenej (lživej) výpovedi* vychádzala pri svojej analýze textu z gramatickej formy (najmä z podradovacích spojok), ale so zacielením na obsah. Poukázala pritom na typologické osobitosti jednotlivých slovanských jazykov. R. Růžička (NDR) rozoberal otázku pravdivosti negácie vo vetách so zapustenou polovetnou (prechodníkovou) konštrukciou a možnosť identifi-
kovať, ktorý člen je negovaný. S. Ivančev (BLR) predstavil sémanticko-
funkčnú kategóriu kvantít v bulharčine a naznačil spôsoby (morfologické, syntaktické, slovotvorné) jej vyjadrovania. Z. Topolińska (PLR) diskusne vymedzila doterajší rozsah pojmov referencia, koreferencia, anafora; navrhla niektoré z nich zaradiť iba do sémantiky (pojem referencia) a iné vymedziť odlišne od doterajšej tradície. R. Łaskowski (PLR) v referáte *Sémantika a štruktúra procesuálnych slovies* skúmal stupeň pravdivosti vo vetách s prí-
sudkami, ktoré označujú zmenu stavu analyticky (pomocnými slovesami *stať sa* – *stávať sa*, *robiť sa*) alebo synteticky (príponami *-ieľ*, *-núť*, *-it sa*) na ma-
teriáli z poľštiny.

V druhý deň rokovania sa diskutovalo o koncepcii bulharskej akademickej gramatiky, ktorú v krátkom výklade predstavil R. Stankov. Diskutujúci vyjadrili súhlas s niektorými časťami koncepcie, ale mali aj vážne pripomienky k nej. Odporúčali napr., aby sa zdôraznila špeciálna príznakovosť bulharskej syntaxe ako pomôcka pri vysvetľovaní syntaktických javov iných slovanských jazykov (Ivičová), aby sa odlišovali prostriedky slovesných spôsobov od funkč-
nej modálnosti (Mrázek), aby sa zvýraznila viacstupňovosť gramatickej stavby a aby sa brali do úvahy varianty normy (Švedovová), aby sa presnejšie defi-
novali a klasifikovali slovné druhy a ich gramatické kategórie (Topolińska); naznačovala sa spoločenská závažnosť takéhoto základného diela (Kačala), dis-
kutovalo sa o všeobecnom význame morfologických kategórií (Karolák), pouká-
zalo sa na dôslednosť širšieho a užšieho chápania súčasnosti spisovného jazyka a na úlohu normatívnosti gramatického diela (Kočiš), hovorilo sa o zaraďovaní kapitoly o tvorení slov na koniec príslušného slovného druhu a i. S. Ivančev

vysvetlil niektoré nedostatky konceptu, ktorý zostavoval ešte nebohý akad. Andrejčin so spolupracovníkmi. Prepracovaný a úplnejší koncept bulharskej akademickej gramatiky predložia bulharskí jazykovedci na budúcom zasadaní komisie.

Ostatný polden zasadania vyplnili referáty F. Daneša (ČSSR), M. Grepla (ČSSR), S. Karolaka (PLR), B. Korubina (JSFR), L. Dezsóa (MLR) a diskusia k nim. Dôležitý bol najmä referát F. Daneša o postavení súvetia v štruktúre syntaxe. Toto postavenie je určené komplexnosťou výpovede, ktorá má tri zložky: propozičnú, formálno-gramatickú a zložku aktuálneho členenia. M. Grepl sa zaoberal štruktúrou propozičných argumentov. S. Karolak hovoril o vzťahu medzi hierarchizáciou vety, výpovede a aktuálneho členenia. Propozičné usporiadanie argumentov predikátora a funkčná perspektíva podľa neho stačí na ich identifikáciu. B. Korubin ukázal, akými morfológickými prostriedkami sa vyjadruje voľnosť a predikatívnosť prístavku v makedončine. L. Dezső rozoberal typologické otázky kontextu.

Pracovné zasadanie komisie bolo teoreticky veľmi hodnotné. Poukázalo na zhody a rozdiely v názoroch na chápanie syntaxe v súčasnom výskume gramatickej stavby slovanských jazykov. Materiály z tohto zasadnutia budú uverejnené v časopise *Slavia*.

Budúce pracovné zasadanie komisie bude v Bulharsku.

J. Oravec

Správa o XII. letnom seminári *Studia Academica Slovaca*

V dňoch 1.–28. augusta 1976 sa konal v Bratislave na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v poradí už dvanásty letný seminár slovenského jazyka a kultúry. Zúčastnilo sa na ňom 120 poslucháčov z 20 krajín z troch svetadielov. Medzi frekventantmi boli nielen mladí adepti slavistiky a slovistiky, ale aj starší vedeckí, kultúrni a osvetoví pracovníci, pedagógovia z vysokých i stredných škôl, prekladatelia prózy i poézie, záujemcovia o slovenské dejiny, hudbu a národopis. Všetkých účastníkov SAS spájal živý záujem o slovenčinu, o slovenskú kultúru, o poznanie súčasného života i dejín slovenského národa. Gestorsky sa na organizovaní seminára zúčastňovalo Ministerstvo kultúry SSR, Zväz slovenských spisovateľov a Matica slovenská. Riaditeľom seminára bol doc. dr. J. Mistrik, DrSc., jeho zástupcami boli dr. P. Baláz a J. Vatrál, sekretárkou bola D. Augustínska. Vedenie seminára organizačne dobre zabezpečilo hladký priebeh letnej školy, vhodnú zostavu lektorského zboru a pestrú paletu prednášok o slovenskom jazyku a o slovenskej kultúre na vysokej odbornej úrovni.

Cieľom letného seminára slovenského jazyka a kultúry bolo umožniť zahraničným záujemcom o slovenčinu a slovistiku v širšom zmysle živý kontakt so slovenskou rečou a s kultúrou slovenského národa. Podľa jazykových vedomostí a národnej príslušnosti boli frekventanti SAS zadelení do troch ročníkov, spolu do 12 skupín, v ktorých sa denne konali praktické cvičenia zo slovenského jazyka. V lektorských cvičeniach sa pedagógovia zameriavali na osvetlenie gramatickej stavby a rozširovanie slovnej zásoby slovenského jazyka, na aktívne osvojovanie slovenskej reči a vo vyšších ročníkoch i na čítanie a interpretáciu ukážok zo slovenskej literatúry.

K rozšíreniu vedomostí o slovenskom jazyku, o slovenskej vede a kultúre

prispeli aj prednášky (spolu 44) zo slovenskej jazykovedy, literatúry, z histórie, z národopisu, z dejín umenia a architektúry na Slovensku. Prednášky boli neraz doplnené premietaním krátkych filmov a diapozitívov.

Jazykovedná problematika sa na seminári podávala najmä z aspektu vzťahu slovenčiny k iným slovanským jazykom, resp. z aspektu pôsobenia iných jazykov na vývin slovenského jazyka. Tento okruh problémov osvetľovali prednášky L. Nováka (*Typológia slovenčiny*), J. Ružičku (*Súčasná spisovná slovenčina a jej vzťah k iným jazykom*), E. Paulinyho (*Kontrastívna analýza českej a slovenskej konjugácie a neohybných slovných druhov*), Š. Peciaru (*O vzťahoch slovenčiny a češtiny; Konfrontácia lužickej srbčiny a slovenčiny*), E. Sekaninovej (*Rusizmy v slovenčine*), A. Sopiru (*O súčasnej abreviácii v ruštine a v slovenčine*), M. Šteca (*Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej ukrajinčiny*), F. Buffu (*O vzájomných slovensko-poľských jazykových vplyvoch*), V. Schwanzera (*Nemecké slová v spisovnej a ľudovej slovenčine*), J. Furdíka (*O porovnávanom výskume slovenčiny a maďarčiny*) a M. Majtána (*Neslovanské prvky v slovenských vlastných menách*).

Na niektoré špecifické otázky gramatickej stavby, lexikálneho bohatstva a štylistiky súčasnej spisovnej slovenčiny boli zamerané prednášky P. Ondruša (*Gramatická kategória mužskej osoby v slovenčine*), J. Sabola (*Súčinnosť fonologickej a morfolologickej roviny spisovnej slovenčiny*), J. Horeckého (*Výrazová sila slovenčiny*), L. Dvonča (*Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine*), J. Mistriku (*Štylistika prevzatých a cudzích slov*) a F. Miku (*Štylistika a redundancia*).

Problematicky vývinu a dejín slovenského jazyka sa týkali prednášky Š. Ondruša (*Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe*), J. Stanislava (*K začiatkom umelého spevu u nás*), M. Majtána (*Najstaršie slovenské vlastné mená*), K. Habovštiakovej (*Ideové, spoločenské a jazykové základy Bernolákovej spisovnej slovenčiny*) a E. Jónu (*Spisovná slovenčina a Matica slovenská*).

Dialektológia bola zastúpená prednáškami P. Ondruša (*Bilingvizmus a teória vzájomného vplyvu nárečí nepříbuzných jazykov*) a A. Habovštiaka (*Slovenské nárečia z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska*).

Z uvedeného prehľadu o prednesenej jazykovednej problematike je zrejmé, že súbor týchto prednášok bol zameraný na poznanie niektorých črt vnútorných i vonkajších dejín slovenského jazyka, na osvetlenie postavenia slovenského jazyka v rodine slovanských a susedných neslovanských jazykov a na hlbšie objasnenie gramatickej, lexikálnej a štylistickej stavby spisovnej slovenčiny. Prednášky o jazyku (spolu 24) boli v pomere k ostatným prednáškam zastúpené najpočetnejšie (7 prednášok bolo z dejín literatúry, 2 z dejín, 6 z oblasti národopisu, 3 z dejín umenia, jedna o architektúre a jedna o novinárstve). Cennou dokumentáciou prednáškového cyklu je knižné vydanie prednesených referátov (*Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1976. 590 s.).

Jazykovú výuku a cyklus odborných prednášok na letnom seminári slovenského jazyka a kultúry spestrili a doplnili návštevy kultúrnych a vedeckých inštitúcií (Maticy slovenskej, Slovenského národného múzea v Martine, Univerzitnej knižnice, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Literárnovedného ústavu SAV), návšteva kultúrnych pamiatok (Červený Kameň, Oravský

zámok, mestá Trnava, Nitra, Martin, Levoča a i.), stretnutia s predstaviteľmi verejných, politických a kultúrnych ustanovizní (s predstaviteľmi Ministerstva školstva a Ministerstva kultúry SSR, Matice slovenskej, miestnych národných výborov, s pracovníkmi ÚV SZM, s pracovníkmi slovenských vydavateľstiev, so slovenskými spisovateľmi), ako aj návštevy divadelných a filmových predstavení (v divadle J. G. Tajovského vo Zvolene videli frekventanti SAS hru O Záhradníka Sonatína pre páva).

Z roka na rok sa zvyšujúci počet frekventantov letnej školy slovenského jazyka a kultúry, ako aj z radov absolventov SAS rastúci počet úprimných šíriteľov poznatkov o slovenskej kultúre vo svete svedčia o tom, že investície do propagácie slovenského jazyka a kultúry sa spoločne zúročujú.

K. Habovštiaková

KONDRAŠOV, N. A.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 284 s.

V 19. stor. ruskí jazykovedci (Sreznevskij, Florinskij a i.) každý svojím spôsobom prispeli k vedeckému poznaniu slovenského jazyka. Medzi sovietskymi jazykovedcami najviac sa venoval slovákistike N. A. Kondrašov, najmä keď v r. 1949–1963 na moskovskej univerzite prednášal o slovenčine a vychoval niekoľko slovákistov, prekladateľov a redaktorov. On sám sa výskumu slovenčiny oddal od začiatku svojej vedeckej činnosti (Kategória osoby pri podstatných menách, L. Štúr a utvorenie spisovnej slovenčiny, P. J. Šafárik, Sreznevskij a jeho materiály k slovenskému slovníku a i.) a napísal viac štúdií, ktoré boli prípravou na väčšiu prácu o vzniku a začiatkovej etape vývinu slovenského spisovného jazyka. Obhajoval ju ako doktorskú dizertáciu na Moskovskom oblastnom pedagogickom inštitúte N. K. Krupskej (porov. autoreferát vydaný tlačou v Moskve 1968), kde je teraz profesorom. Dizertácia zahŕňovala v siedmich kapitolách dejiny spisovnej slovenčiny od Bernoláka po Štúra a po pravopisnú reformu. Teraz vyšla (šťastnou zhodou okolností pri stotridsiatom výročí vydania prvých publikácií v štúrovskej slovenčine) ako kniha v slovenskom preklade M. Masárovej. Autor pôvodnú dizertáciu jednak skrátil (vynechal predštúrovské obdobie, ktoré na jazykovom materiáli sám priamo doteraz neskúmal), jednak v teoretickej časti prehľbil.

Spisovný jazyk chápe autor moderne, marxisticky. Vznik spisovnej slovenčiny pokladá za prevratnú udalosť v dejinách slovenského národa: jej používanie upevnilo jednotu národa a veľmi účinne napomáhalo materiálne a duchovné napredovanie slovenského ľudu. N. A. Kondrašov dobre pozná príslušnú odbornú literatúru jazykovednú, vo výbere aj literárnohistorickú. Za základnú úlohu svojej práce pokladá výskum štruktúry jazyka kodifikovaného Štúrom a štúrovcami (s. 8). Popritom rieši mnoho iných problémov a výsledky výskumu slovenského jazyka usiluje sa zovšeobecniť na poznávanie vzniku iných spisovných jazykov.

Hneď v úvodnej kapitole (*Podstata spisovného jazyka*, s. 9–29) zaujal autora problém nárečovej bázy spisovnej slovenčiny. Cituje (s. 25) o tom časť z diskusného príspevku predneseného na slavistickom kongrese v Moskve r. 1958 (porov. IV. Meždunarodnyj sjezd slavistov. Materialy iz diskussiji. Tom 2. Problemy slavianskogo jazykoznanija. Moskva 1962, s. 74; — omylom bol pripísaný L. Jon-

kemu, hoci v 1. zväzku Otčot, s. 124, pri diskusii o referáte R. Autyho sa správne uvádza ako diskusný príspevok E. Jónu). V tomto príspevku sa pri Štúrovi a spisovnej slovenčine hovorí o stredoslovenskom interdialekte ako báze, lebo nemožno za základ označiť ani jedno konkrétne stredoslovenské nárečie. „V tejto formulácii ... je načrtnutý reálny stav, z ktorého Štúr vychádzal“ (s. 25) — uznáva Kondrašov. V súvislosti so spisovnou slovenčinou podrobne analyzuje popri pojme interdialekt, interdialektné alebo hovorové koiné i pojmy a termíny „kultúrny“ jazyk, literárny jazyk, štandardný jazyk, národný jazyk atď. i príslušné názory jazykovedcov a usiluje sa objasniť tieto termíny so zreteľom na rozdielne národné tradície. Podstatu a funkcie spisovného jazyka celkove správne vystihol podľa mienky N. A. Kondrašova Pražský lingvistický krúžok (PLK) v známych tézach z r. 1929; súčasný spisovný jazyk skúmali vynikajúci jazykovedci a literárni teoretici v Sovietskom zväze (Ščerba, Vinokur, Jakubinskij, Vinogradov, Žirmunskij a i.). Autor vidí zhody a rozdiely v prístupe k spisovnému jazyku medzi československou a sovietskou jazykovedou a zisťuje isté zblížovanie českej a sovietskej teórie spisovného jazyka v posledných prácach V. V. Vinogradova. Niektoré autorove úvahy akiste pomôžu i našim jazykovedcom pri budovaní novej teórie spisovného jazyka.

V kapitole *Vznik spisovnej slovenčiny. Činnosť slovenských buditelov* (s. 30–34) autor zhrňa doteraz známe fakty, vcelku ich aj správne interpretuje. Preceňuje (azda podľa J. Bédéra) činnosť A. B. Vrchovského v porovnaní so Štúrom a zas nedoceňuje J. Kollára a jeho pôsobenie na štúrovcov („Táto formulácia bola namierená proti kollárovskému fantazírovaniu o Slovanstve“, s. 51) a ich slovanské i slovenské uvedomovanie. Podobne nedoceňuje úlohu M. M. Hodžu a M. Hattalu pri ušľachťovaní spisovného jazyka a zjednocovaní Slovákov, keď ich jazykovú reformu hodnotí — ako u nás L. Novák a i. — absolútne, bez ohľadu na súveky spoločnosť. Výsledky novších prác o národnom obrodení u Slovákov by boli autorovi pomohli presnejšie rozlišovať pri vzniku spisovnej slovenčiny všeobecnú, základnú príčinu — potreba celonárodného spisovného jazyka ako nástroja kultúry a symbolu jednoty národa — a bezprostredné podnety a príčiny na začiatku r. 1843 v poslednej etape vykryštalizovania idey o spisovnej slovenčine (zákaz ilyrizmu vládou a jeho očakávané dôsledky pre česko-slovenský pomer, zosilnenie maďarizácie a potreba vlastného obranného nástroja najmä v publicistike, potreba novín v slovenskej reči na žiadosť zemianstva pre jeho vlastné triedne záujmy a katolíckeho duchovenstva pre ideologické ohľady i mladej štúrovskej inteligencie pre osvetové a literárne ciele a v ďalšom vývine pre úlohy a ciele vtedajšej doby).

V samostatnej kapitole *Záujem ruskej verejnosti o slovenskú otázku a úloha ruských slavistov pri vzniku spisovnej slovenčiny* (s. 72–84) N. A. Kondrašov podal pekný prehľad naznačenej problematiky a uviedol na pravú mieru staršiu mienku, že ruskí slavisti (Boďanskij, Prajs, Sreznevskij) boli iniciátormi jazykového osamostatnenia Slovákov. Sreznevského pobyt u Slovákov na jar a v lete r. 1842 autor sleduje krok za krokom; jeho zozbieraný lexikálny materiál s komentárom vydal už prv (Jazykovedný časopis, 9, 1958, 103–116) vo výbere a teraz ho dobre využil pri charakteristike slovnej zásoby slovenčiny v poslednej časti knihy.

Z metodologického hľadiska N. A. Kondrašov za najprimeranejšie pokladá sociolingvistické skúmanie vzniku spisovného jazyka, lebo tak sa môžu zistiť vonkajšie i vnútorné faktory tohto procesu. Normu v pláne zvukovom, grama-

tickom a lexikálnom poníma skôr ako výsledok kodifikácie než súbor prostriedkov záväzne používaných v kodifikovanom i v nekodifikovanom útvere jazyka. O norme v stredoslovenskom interdialekte alebo kultúrnom jazyku ne- uvažuje, hoci sám ho pokladá za základ slovenského spisovného jazyka, a zdá sa, že stredoslovenský interdialekt (koiné) a tzv. kultúrny jazyk stotožňuje. Ale pri Štúrovej kodifikácii skutočný základ bol v bežne hovorenej strednej slovenčine bez miestnych znakov, ako výslovne okrem Štúra samého tvrdil i Hodža i Hurban a ako svedčia zachované materiály z pozostalosti Jonáša B. Guotha, S. B. Hroboňa, C. Zocha a i.

V začiatkoch štúrovskej poézie (v almanachu Nitra II, 1844) bola vzorom, východiskom reč stredoslovenských ľudových piesní, folklóru, ktorú možno označiť názvom stredoslovenský kultúrny jazyk predštúrovskej doby, ale nemožno ju stotožňovať s bežne hovorenou strednou slovenčinou (interdialektom, koiné). Inak na kultúrny jazyk starších období štúrovci priamo nenadväzovali. Sami prešli k slovenčine od češtiny a mali pred očami bernolákovskú slovenčinu v almanachu Zora (1835–1840), najmä v príspevkoch Jána Hollého, ako uvádza i autor. K sociolingvistickej metóde treba teda pribrať alebo v nej uplatniť i filologické skúmanie s využitím zachovaných textov v archívoch – N. A. Kondrašov tak urobil využitím materiálov Sreznevského (máme ich aj u nás zachované v Prostonárodnom zábavníku z r. 1842/43 a v iných rukopisných zborníkoch).

Autor si tieto skutočnosti azda neuvedomoval, ale sám nemal možnosť využiť v plnej miere štúrovský archívny materiál, doteraz iba sčasti publikovaný.

Pri vlastnom rozbere spisovného jazyka stredoslovenského typu N. A. Kondrašov vychádzal zo Štúrovej Nauky reči slovenskej, z jej výkladov i dokladov. Vlastný dokladový materiál čerpal najviac z periodík Štúrovej doby (z almanachu Nitra, zo Slovenských národných novín a z Orla tatránskeho, zo Slovenských pohľadov a i.). Viac pozornosti by si boli zaslúžili prvé zachované väčšie prejavy v novej spisovnej reči (aspoň tlačené, keď nie aj písané, napr. S. Chalupku, K. Kuzmányho, J. Plošica a i.). V nich by sa viac ukázala dynamika formovania spisovného jazyka, t. j. utvárania jeho normy ako súboru prostriedkov pokladaných za vhodné a záväzné na rozdiel od toho, čo „do reči našej spisovnej nenáleží“ (Nauka, s. 15, o hláske ä). Variantnosť normy Štúr v niektorých prípadoch uznával, v iných sa rozhodoval za ten variant formy, ktorý lepšie zapadal do systému strednej slovenčiny. Hlavné znaky strednej slovenčiny určil už P. J. Šafárik (porov. Hlas k rodákovi. Orol tatránski, 1, 1845, s. 43), Štúr ich skoro úplne prijal, lebo vystihovali aj podľa jeho poznatkov „vnútorný stroj a riad reči našej“, lenže ich s pomocou svojich spolupracovníkov „podopľňoval a ponapravoval“ (Nauka, s. IX). Išlo mu predovšetkým o „vyspytovanie“ a vysvetlenie „stroja a riadu reči našej“ (Nauka, s. X).

Pri prvých prejavoch v štúrovskej slovenčine (vo Francisciho prvej tlačenej básni v almanachu Nitra II z r. 1844, v Slovenských národných novinách r. 1845 a už prv v Ohlase SNN atď.) Štúrova kodifikácia ešte nemala definitívnu podobu, veď mnohé pripomienky k reči SNN od Jonáša Bohumila Guotha prevzal Štúr až r. 1845, preto nemožno reč Nitry II (z r. 1844) hodnotiť podľa Štúrovej Nauky, ktorá vyšla začiatkom r. 1846, ako uvádza i N. A. Kondrašov (s. 112), keď porovnáva neutralizáciu znелých a nezrelých spoluhlások.

V svojom rozbere zvukovej stránky štúrovskej normy sa autor dotkol všetkých závažných problémov, ktoré po L. Štúrovi podnes riešia slovenskí jazyko-

vedci: vokálny systém slovenčiny (trojuholníková a štvoruholníková schéma), slovenské diftongy a ich povaha (monofonematické, či bifonematické spojenie), rytmický zákon a mórové chápanie kvantity, pomer *i* a *j*, *v* a *f* (*u*, *w*), *r* : *ř*, *l* : *ľ*, hlásky *ä* a *ɛ*, mäkkostná korelácia, neutralizácia znelosti, skupiny spoluhlások, pravopisný systém, a to z hľadiska synchronie, ale aj najdôležitejšie vývinové znaky strednej slovenčiny (striednice za *jery*, *rat-*, *lat-*, depalatalizácia *e* > *o* atď.).

Vo výkladoch sa porovnáva sústava štúrovskej slovenčiny so súčasnou spisovnou slovenčinou, niekedy aj s bernolákovčinou a s ruštinou. Autor tu zhromažďil mnoho zaujímavého materiálu a komentuje ho bystrými poznámkami. Pravda, k niektorým komentárom treba z našej strany pripojiť kritické poznámky.

Podľa staršej odbornej literatúry autor hovorí o slovenských diftongoch z fonetického a z fonologického hľadiska, no práve stredná slovenčina jasne svedčí, že v tom istom systéme môže byť iba jeden typ diftongov ako dlhých nositeľov slabičnosti, t. j. alebo stúpavé („vzostupné“), alebo klesavé („zostupné“) dvojhlásky. Pri rytmickom zákone si N. A. Kondrašov v Hurbanových Slovenských pohľadoch nevšimol list mladého S. B. Hroboňa, ktorý ho formuloval pred Štúrom; téza o neopravdivých dvojhláskach nie je iba Štúrova (pri *ä* Kondrašov s. 87), lebo je bežná vo vtedajšej jazykovednej literatúre (napr. u nás u Hattalu r. 1854). Nepresná je i Kondrašovova formulácia (s. 61), že M. Hattala a S. Czambel nerozvíjali Štúrove myšlienky o jazykovom systéme, pretože pri analýze jazykovej štruktúry vychádzali z pozícií mladogramatického(!) historizmu. Veď v tvorivom období M. Hattalu mladogramatický smer v jazykovede ešte neexistoval a pri Czambelovej Rukoväti nemožno hovoriť o historizme. Podobné pripomienky by sme mohli uviesť i k iným miestam Kondrašovovej práce, najmä k tým, kde sa hovorí o kolísaní v praxi, najviac v pravopise a v tvarosloví, presahovalo by to však rámec recenzie. V dokladoch a príkladoch ostalo pomerne veľa tlačových a vecných chýb, pri ktorých nie je celkom jasné, čo treba pripísať na vrub autorovi a čo pracovníkom, ktorí mali na starosti slovenské vydanie knihy. Nezmyselné je napr. pri spojkách (s. 187) citovať akoby Štúrov termín „zavrajejúce“ (dôsledkové), keď ho treba opraviť ako tlačovú chybu (= zavjerajúce, konkluzívne). Najviac tlačových chýb je v označení *č*, *ť*, *ň*, keď po nich nasleduje *e*: niekedy nenáležite tu stojí *ě* (s. 106, 113 atď.). Pri preberaní skloňovania a časovania N. A. Kondrašov využil svoje rozsiahle vedomosti o slovenčine, takže mohol primerane analyzovať Štúrovu kodifikáciu a jeho výklady. Nebolo azda potrebné tu reprodukovat Štúrove vzory v tabuľkách s podrobnými poznámkami, keďže nejde o učebnicu.

Svoje predbežné štúdium N. A. Kondrašov v plnej miere využil pri dôkladnej charakteristike slovenskej lexiky u štúrovcov všeobecne, ale aj u jednotlivých autorov (Hurban, Lichard, Hroboň, Hodža atď.). Táto časť knihy (*Slovná zásoba spisovného jazyka v začiatočnom vývinovom štádiu* s. 188–262) nemohla sa opierať o súčasnú odbornú literatúru, pretože existuje iba v celkových charakteristikách alebo parciálnych sondách; treba teda pokladať kapitoly o lexike za priekopnícke. Autor rozobral názory štúrovcov na slovnú zásobu a osobitne skúmal ľudové a knižné prvky v ich slovníku, ruské a inoslovanské prvky. Veľa pozornosti venoval neologizmom niektorých štúrovcov (Hodža, Hroboň a i.), ale ony boli viac-menej okrajovým javom pri formovaní celonárodnej lexiky.

O prameňoch obohacovania slovnéj zásoby u štúrovcov hovorí autor na nie-

koľkých miestach; ich význam, pravda, nemožno stotožniť s poradím, ktoré postavil hneď na začiatku tejto časti (s. 189). Bolo by užitočné pri výskume formovania slovnej zásoby diferencovať od začiatku rozličné vrstvy podľa sféry používania, t. j. uplatňovať viac štylistický prístup. Napr. ani slovná zásoba poézie štúrovcov nie je rovnakého charakteru u básnikov, ktorí vychádzali z folklóru, a u básnikov, ktorí nadväzovali na umelú poéziu, najmä na Kollára a Hollého (A. Sládkovič). Hoci autor v takom širokom rozsahu neanalyzoval štúrovskú slovnú zásobu (vyberal si materiál predovšetkým z prístupných publikácií znovu vydaných, ako sú Hurbanove SP a Štúrove SNN a OT), dospel v podstate k výstižným záverom. Naznačil najdôležitejšie postupy pri utváraní lexikálnej normy spisovnej slovenčiny: prehodnotenie a konštituovanie ľudových prvkov ako spisovných v zmysle tézy M. Ivanovej-Šalingovej (s. 210), preberanie zo spisovnej češtiny (resp. zachovanie spoločných spisovných prostriedkov, pretože Slováci boli spolutvorcami spisovnej češtiny od V. Benedikta z Nedožier až po P. J. Šafárika a J. Kollára; medzi prvkami z bibličtiny nemali by sa uvádzať napr. *andělská čistota*, *kúpeľ*; medzi Hurbanove archaizmy netreba zaraďovať slovo *povstaňja* vo význame „vznik“) a z iných jazykov (z maďarčiny, z latinčiny, z nemčiny – niektoré bude treba prehodnotiť, napr. *chotár*), osobitne z ruštiny (autor venoval rusizmu v slovenčine mimoriadnu pozornosť, ale niektoré termíny, napr. názvy pádov sú asi priame kalky z latinčiny, hoci mohla pôsobiť i ruština ako vzor). Bolo by treba ešte zistiť juhoslovanské (ilýrske) prvky (názvy mesiacov, slovanské osobné mená a i.), významné pre prípravné obdobie pred r. 1843. Na porovnávanie svojho materiálu mal autor využiť Kollárove Národné zpievanky a Jančovičov slovník.

V kapitálke *Poznámky o tvorení slov* (s. 253–262) všima si autor niektoré produktívne slovotvorné modely, ale len v náčrte, bez nároku na úplnosť.

V slovenskom *Závère* (s. 263–270 a v ruskom *Resumé* (s. 277–283) zhŕňa výsledky svojej práce niekedy aj v novej, zreteľnejšej formulácii než v jadre práce.

Škoda, že v Kondrašovovej knihe chýbajú indexy slov a mien, aby sa čitateľ lepšie mohol orientovať v bohatom materiáli.

Záverom treba zdôrazniť, že práca N. A. Kondrašova je významný príspevok k výskumu spisovnej slovenčiny z hľadiska sovietskeho slavistu-slovakistu, ktorý s prenikavým pohľadom analyzoval a osvetlil najdôležitejšie problémy slovenského jazyka na úrovni súčasnej lingvistiky.

E. Jóna

Nová nárečová monografia

Základnou formou spracovania nárečového materiálu sú oblastné a javové monografie. V minulých rokoch sa pri viacerých príležitostiach (napr. pri bilančovaní polstoročia výskumu slovenských nárečí r. 1969) konštatovalo, že práve príprava na vydanie oblastných monografií, v ktorých by sa popri tradičnej diachronickej metóde opisu nárečového materiálu uplatnila aj modernejšia synchronická analýza, je jednou z hlavných úloh slovenskej dialektológie. Je preto potešiteľné, že už dnes možno zaznamenať niektoré nové práce, ktoré dopĺňajú nevelký rad oblastných monografií a dokazujú intenzívnu prácu dialektológov. Knižne vyšli práce I. Ripku (*Dolnotrenčianske nárečia*) a J. Or-

lovského (*Stredogemerské nárečia*) a dve monografie zahraničných slovakistov, venované výskumu nárečí Slovákov bývajúcich mimo súvislého územia slovenského jazyka (D. Dudok, *Nárečie Pivnice v Bážke*; F. Gregor, *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*). Nedávno vyšla aj posledná časť monografie Ferdinanda Buffu, venovanej opisu a rozboru východoslovenských nárečí. Jeho práca *Šarišské nárečia* nevyšla súhrnne, a preto je potrebné upozorniť na túto originálnu a vzornú oblastnú monografiu.

Prvá časť rozsiahlej monografie — mimochodom prvej oblastnej monografie o východoslovenských nárečiach — obsahuje úvod a hláskoslovie (*Šarišské nárečia I*. Zborník Šarišského múzea v Bardejove, 3, 1972, s. 87–244). V úvode autor podáva geografickú, historickú a etnografickú charakteristiku Šariša a doterajšiu literatúru o šarišských nárečiach. Všetky mimojazykové fakty, ktoré táto kapitola práce prináša, sú lingvisticky relevantné; ich kvalifikovaný výklad pomáha pochopiť jazykový vývin v skúmanej oblasti. Dôležité sú najmä zistenia faktov, vplývajúcich na členenie šarišských nárečí. Bývalá Šarišská stolica má prirodzené geofyzikálne hranice len na severe, inde je otvorená, a tak na skúmané územie presahujú niektoré nárečové javy zo susedných oblastí. Rovnobežné povodia dvoch hlavných tokov delia Šariš na dve prirodzené časti, a to severovýchodnú (Potoplie) a juhozápadnú (Potorysie). Dôležité je aj autorovo konštatovanie, že pôvodným obyvateľstvom Šariša sú Slováci, ktorí sa už v 13. stor. dostali až do horného Šariša; osídlenie severovýchodného Šariša Ukrajincami je neskoršieho dátá.

V prehľade doterajšej literatúry F. Buffa upozorňuje na všetky závažnejšie príspevky, ktoré čo len parciálne skúmajú šarišské nárečia. Podnetné zistenia iných dialektológov v svojej práci doplnil a spresnil; na príslušných miestach monografie ich vždy pripomína a komentuje. Zužitkúva aj svoje staršie výskumy, publikované v mnohých časopiseckých príspevkoch a v knižnej monografii o nárečí svojej rodnej obce (*Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953).

V hláskosloví autor predstavuje a na istých slovách ilustruje vývin jednotlivých hlások. Z jeho spracovania vidieť, že sa premyslene sústreďuje na tie hláskoslovné javy, v ktorých sa šarišské nárečia diferencujú medzi sebou alebo ktorými sa odlišujú od ostatných východoslovenských nárečí. Tento spôsob analýzy skúmaného materiálu napokon charakterizuje celé dielo; autorovi sa tak podarilo zobrazíť štruktúru šarišských nárečí ako celku v porovnaní s okolitými dialektmi a navyše zachytil dynamiku ich súčasného vývinu.

Výklady v textovej časti práce dopĺňajú prehľadné mapy, na ktoré sa pri opise územného rozšírenia jednotlivých podôb autor vždy odvoláva. Zo samotných máp (bez prihliadnutia na textovú časť monografie) sa v niektorých prípadoch geografická situácia nezisťuje vždy najľahšie (napr. izoglosové mapy 13, 26, 28, 29).

Pri opise hláskoslovnia sa autorovi podarilo jasne postihnúť členitosť skúmaných nárečí, prejavujúcu sa napr. rozličnou frekvenciou istých hlások v jednotlivých menších nárečových jednotkách. Dôležité je aj zistenie, že viac znakov oddeľuje šarišské nárečia od zemplínskych ako od spišských. F. Buffa na základe dôkladného rozboru materiálu konštatuje, že šarišské nárečia nemajú toľko hláskoslovných inovácií ako ostatné východoslovenské nárečia, a preto sa zdajú byť najzachovalejšie. Túto ich črtu podporuje niekoľko typických znakov. Z hláskoslovnia je to jerová striednica (a podobne aj vkladná samohláska)

e, formy s o v prípadoch ako *rokita*, *rosnuc*, *lokec*, samohláska i aj za pôv. dlhé e, ě a samohláska u aj za pôv. dlhé o, spoluhlásky š, ž ako kontinuanty pôv. s, z v mäkkých pozíciách, mäkké ň aj v prípadoch typu *koňski*, *paňski*, *predňi*, mäkké ĺ v slovách typu *kosceľni* a mnohé iné znaky, na ktoré autor upozorňuje v prvej časti svojej práce.

Druhá časť práce, ktorá je venovaná tvoreniu slov (*Šarišské nárečia II. Nové obzory*, 14, 1972, s. 169–289), je doteraz teoreticky najprepracovanejšia a materiálovo najbohatšia štúdiá o slovotvornej problematike (skoro stostranovú štúdiu dopĺňa 32 máp) v slovenskej dialektológii. F. Buffa tu podáva pregnantnú charakteristiku slov vyskytujúcich sa v šarišských nárečiach. Všíma si všetky slová, ktoré sa zo slovotvorného hľadiska dajú rozložiť, no analyzuje aj menej jasné prípady, v ktorých je vyčleniteľný aspoň jeden slovotvorný komponent (napr. sufix vzhľadom na podobu rozoberaného slova v iných slovenských nárečiach). Materiál preberá podľa slovných druhov, v rámci ktorých ho ďalej triedi na väčšie onomaziologicko-sémantické (v ruskom resumé „semaziologicko-sémantické“) celky a v nich potom na menšie významové skupiny. Tento materiál ešte ďalej rozoberá podľa jednotlivých slovotvorných typov. Pri každom doklade uvádza jeho slovotvornú charakteristiku: spôsob tvorenia, afix, slovotvorný základ a čo je mimoriadne cenné, aj význam (najčastejšie ho vykladá pomocou spisovného ekvivalentu).

F. Buffa sa dlhší čas venuje sústavnému štúdiu slovotvornej problematiky. Autorsky pripravil teoreticky a metodologicky priebojný III. diel Atlasu slovenského jazyka (Tvorenie slov), jeho zistenia v tejto oblasti svedčia o vedeckej akribii. Aj stať o tvorení slov v šarišských nárečiach možno preto iba marginálne komentovať, resp. pripomenúť možnosť odlišnej interpretácie niektorých javov. Medzi abstraktá, ktoré autor preberá v samostatnej kapitole štúdie, zaraďuje aj slová pomenúvajúce podľa nášho názoru konkrétne vlastnosti či deje. Medzi abstraktné názvy vlastností napr. začleňuje podst. meno *špaňelka* (k *špaňelski*; druh chrípky – s. 218); podst. meno *červenka* (k *červeni*; druh choroby ošipaných – s. 184) sa zaraďuje medzi názvy podľa vlastnosti (žen. rodu), vyplývajúcej z významu spravidla adjektívneho slovotvorného základu. Podobne je spracovaná aj dvojica sémanticky príbuzných slov *víhriski* (s. 184) a *vižjerki* (s. 222). Slovo *víhriski* (k *víhrizac*; hostina na druhý deň po svadbe) sa zaraďuje ku konkrétnym názvom vlastností, *vižjerki* (k *vižjerac*; hostina týždeň po svadbe) zasa k abstraktným názvom deja. Problematické je aj pojmové zaradenie slov *prehanki* (k *prehaňac*; zaradené medzi názvy vlastností – s. 218), *hermeňe* (k *hermec*; začlenené podobne – s. 220), *parački* (k *parac pire* – s. 223) a i.

Podst. meno *zaprážka* (k *zaprážac*; čím sa zapráža jedlo – s. 175) sa uvádza medzi názvami prostriedkov deja, vyjadreného slovesným slovotvorným základom; *zamiška* (k *zamišac*; kukuričná kaša – s. 178) je však medzi názvami zásahov a výsledkov deja. Odlišné zaradenie zaiste ovplyvnil výklad, no i v prípade *zápražky* (prípravok z múky praženej na tuku) ide vlastne o výsledok deja. Slovo *prehuňčar* (priekupník s dobytkom) nájdeme na dvoch miestach; raz medzi názvami osôb podľa činnosti vyplývajúcej z významu spravidla slovesného slovotvorného základu (s. 170), raz medzi názvami osôb podľa činnosti súvisiacej s tým, čo pomenúva spravidla substantívny slovotvorný základ (s. 173). Uvedené slovo má podľa autora nejasný základ, no podoba *pre-*

hančar (uvádzaná na s. 171 paralelne s podobou *prehuňčar*) evokuje slovesný základ *prehaňac* (premiesťovať). Inak sa odvodeniny s nejasným slovotvorným základom (spolu s odvodeninami tautologického charakteru) spracúvajú v samostatnej kapitole (VII. *Varia*; číslovanie kapitoly je chybné).

V stati o slovotvornej štruktúre šarišských nárečí autor úspešne využíva netradičnú terminológiu, ktorá je v dialektologických prácach zriedkavá. Podnetne uvažuje o názvoch prostriedkov (oproti tradičným nástrojom), vyčleňuje názvy hromadnín, názvy číselného významu a pod. Istú kolíziu môže spôsobiť inak logický (aj analogický) termín názvy miest (gen. plur. namiesto gen. sing. — názvy miesta); gramatická homonymia ho trochu znejasňuje.

Tretia časť recenzovanej monografie vyšla opäť v spoločenskovednom zborníku východného Slovenska (*Šarišské nárečia III. Nové obzory*, 15, 1973, s. 313–392). Autor do nej zahrnul tvaroslovnú charakteristiku všetkých slovných druhov vyskytujúcich sa v skúmaných nárečiach. Podrobne sa rozoberajú jednotlivé skloňovacie a časovacie typy v skúmaných nárečiach, pričom sa kladie dôraz na zachytenie špecifik flektívnych systémov. Všetky výklady sú presvedčivo dokumentované; jazykozemepisnú situáciu v rozšírení jednotlivých javov autor navyše znázorňuje na 15 mapách.

Pri opise predložiek sa F. Buffa pridŕžiava delenia podľa významu. Podstatná časť materiálu je spracovaná a zaradená presvedčivo, drobné korektúry sú možné len v jednotlivostiach. Predložka *pri* s lok. má význam miesta (*bic pri maceri*, s. 365); na inom mieste (s. 367) sa v doklade *ostac pri ocovi* vidí význam spojitosti. Doklady na predložku *za* s akuz. (*isc za kuma*, *zvolic za richtara*, *bic za gazdu*, *za sluškiňu* — s. 366) majú podľa nášho názoru účelový odtienok; autor im pripisuje význam stavu. Azda by bolo primeranejšie predložku *s* uvádzať v asimilovaných podobách len v dokladoch (nie pri všeobecnom opise ich pádovej spájateľnosti), lebo pri autorovom spôsobe fonetického zápisu vznikajú isté nedôslednosti. Na s. 367 sa napr. konštatuje, že predložka *z* s významom prostriedku a nástroja sa spája s inštr. (doklady *bic s paľicu*, *košic s kosu*, *pisac s pirkom*, *mlacic z mašinu*). Predložka *po* má bohaté synonymické vzťahy s inými predložkami; v spojení s lok. (*behalo mi po xripce* — doklad na význam smeru — s. 364) môže preto ísť o význam miesta. Predložka *okrem* v spojení s gen. (*šicke okrem mňa* — s. 365) má význam výlučnosti.

Rozsahom najmenšia je posledná časť monografie (*Šarišské nárečia IV. Nové obzory*, 16, 1974, s. 355–408), do ktorej autor zaradil tematicky pestré a formálne primerane zachytené súvislé texty zo skúmanej oblasti. Tieto nárečové prehovory dopĺňajú autorovu súhrnnú charakteristiku jednotlivých jazykových rovín šarišských nárečí, ktorá tvorí základ štvrtej časti jeho monografie. Autor konštatuje, že z hláskoslovného, tvaroslovného i slovotvorného hľadiska sú šarišské nárečia ako celok typicky východoslovenské. Rozličné mimojazykové faktory spôsobili značnú členitosť šarišských nárečí. Autor veľmi jasne vyčleňuje tieto menšie nárečové jednotky a uvádza znaky, ktoré sú pre ne typické.

Monografia F. Buffu o šarišských nárečiach si zasluhuje pozornosť ako dôkladné a metodicky progresívne dielo. Treba ľutovať, že sa ju nepodarilo vydať knižne. I v tejto podobe však v plnej miere splňa ciele, ktoré si autor vytýčil. Spracoval problematiku východoslovenských nárečí v nebývalom rozsahu a na vysokej úrovni. O jeho zistenia a konštatovania sa budú môcť ďalší bádatelia vždy bezpečne oprieť.

I. Ripka

Fonetika a náprava chybnej výslovnosti

Lingvisticko-fonetická problematika nemá dosiaľ v logopédii dostatočnú tradíciu. Je však zrejmé, že bez jej primerane hlbkej znalosti nie je možné dobre pracovať pri náprave chybnej výslovnosti. Navyše tieto otázky nie sú dost popularizované ani v širšej verejnosti. Zrejme z toho vychádzali autorky knižky *Fonetika a metodika nápravy chybnej výslovnosti (s obrázkovými testami)* (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 72 s. + 93 listov farebnej prílohy) J. Dvončová a V. Nádvorníková, keď do svojej publikácie zaradili aj kapitoly o fonematickom sluchu, ortoepii, o vzťahu hovorenej reči a písma atď.

Autorky si predsavzali aspoň sčasti zaplniť medzeru v logopedickej praxi, kde doteraz chýbala prehľadná praktická príručka, ktorú by mohli využiť všetci záujemcovia. (Komplexný opis ortoepicko-logopedickej problematiky J. Lišku v jeho rozsiahlej štúdii *Základy slovenskej ortofoonie a ortoepie pre logopedickú prax*. In: Logopedický zborník. 2–3. Red. J. Liška. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 37–108 je určený najmä pre odborníkov; porov. aj Atlas slovenských hlások. Bratislava 1969.)

V prvej kapitole (*Rečové orgány*) sa opisujú artikulačné orgány a proces artikulácie, v druhej (*Rečové chyby*) sa uvažuje o poruchách v rečovej činnosti, ako je alália, zajakavosť, brbtavosť, afázia, fufnavosť, palatolália, dyslália, rotacizmus atď. Je to kapitola, ktorá prispieva aj k ustálenosti slovenskej odbornej logopedickej terminológie (porov. *alália* – *bezrečnosť*, *fumulus sermonis* atď.) Táto časť sa končí ešte kapitolou *Vyšetrovanie reči*.

Jadrom práce je druhá časť *Metodika nápravy chybnej výslovnosti*. Tu sa postupuje podľa jednotlivých hlások takým spôsobom, že sa najprv opisuje artikulácia ortoepickej podoby hlásky a pripájajú sa najčastejšie chybné (patologické) spôsoby výslovnosti i návod na ich odstránenie. Opisy artikulácie slovenských hlások sa opierajú o experimentálny výskum slovenskej spisovnej výslovnosti, vykonaný v Kabinete fonetiky FF UK. Pri fonetickej terminológii a triedení hlások sme si povšimli niektoré odchýlky od Atlasu sloven. hlások.

Na uľahčenie orientácie vo výslovnosti jednotlivých hlások je pripojená prehľadná tabuľka slovenských hlások aj podľa miesta artikulácie. Sú v nej naznačené vzťahy hlások k fonémam a grafémam. Uvádzajú sa aj niektoré iné údaje o činnosti pier, jazyka, mäkkého podnebia a o účasti zubov pri vyslovovaní. Dobrou pomôckou je aj uvedenie optickej opory, pomocnej hlásky a slova i stručnej charakteristiky hlásky. Jednotlivé listy farebnej prílohy, predstavujúce slová a niekoľko fráz, sú veľmi dobrou oporou pri nadväzovaní kontaktu s dieťaťom. Kazom je však chybná transkripcia slov v zozname týchto obrázkov na záložke (chybne sa prepisuje *sliuki*, *leu* namiesto *sľiuki*, *teu*). Takáto chyba sa opakuje ešte raz v texte knižky (s. 52), čo už môže vyvolať pochybnosti o výslovnosti hláskových skupín *le*, *li* u používateľov.

Prítomná knižka, napriek svojej útlosti, bude dobrou pomôckou, pričom veľmi vhodná je najmä na prvé vyšetrovanie dieťaťa. O aktuálnosti tejto publikácie svedčí aj rýchle rozobratie jej päťtisícového nákladu. V súlade s jej cieľom sa už úspešne využíva aj v materských školách a v rodinách, a to nielen u detí s oslabeným sluchom a u nepočujúcich, resp. u detí s oneskoreným vývinom reči a u afatikov, ale aj na rozvíjanie reči normálne hovoriacich detí.

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

O slovách *reďkev*, *reďkovka* a *reďkvička*. — V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., s. 310) sa zaznamenáva substantívum *reďkev* ako podst. meno žen. rodu, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *košť* (gen. sg. *reďkvi*). K nemu je prihniezdované slovo *reďkovka*. V Slovníku slovenského jazyka, zv. 3, s. 711, sa zaznamenáva slovo *reďkev* s významom „zelenina s jedlým vretenovitým koreňom výraznej korenistej chuti“ a s príkladmi *červená*, *biela reďkev*, bot. *reďkev siata* *Raphanus sativus*. Ďalej sa v tomto hesle uvádza prid. meno *reďkovový* s príkladmi *reďkovový koreň* a *reďkovový šalát* a zdrobnená forma *reďkvička*. Ako osobitné heslo je tu zaznamenané slovo *reďkovka* s označením *hovor.*, čo znamená, že je to hovorové synonymum slova *reďkev*. Praktická príručka slovenského pravopisu (4. vyd., s. 387) v jednom hesle zaznamenáva všetky tieto tri slová, t. j. slová *reďkev*, *reďkvička*, *reďkovka*, ale štylisticky ich osobitne nevyznačuje. Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu na s. 444 zaznamenáva slovo *reďkev* s prid. menom *reďkovový* a slovo *reďkvička*; podoba *reďkovka* sa tu neuvádza.

K spracovaniu slov *reďkev*, *reďkovka* a *reďkvička* v uvedených príručkách máme niekoľko poznámok.

Podľa Slovníka slovenského jazyka slová *reďkev* a *reďkovka* majú rovnaký význam, rozdiel medzi nimi je iba štylistický. Na tento synonymický vzťah sa upozorňuje iba pri slove *reďkovka*, pri ktorom sa uvádza aj slovo *reďkev* (používa sa na objasnenie významu slova *reďkovka*). Dôležitejšia ako táto čisto formálna stránka spracovania hesiel *reďkev* a *reďkovka* je otázka, či slová *reďkev* a *reďkovka* sú synonymá. Ukazuje sa, že to tak nie je.

V odbornej literatúre sa robí rozdiel medzi *reďkvou* a *reďkovkou*. V príručke Zeleninárstvo od K. Lilla a kol. (prel. E. Šomská, 1. vyd., Bratislava 1973, s. 302–305) sa *reďkovka* (*Raphanus sativus* L. var. *radicula* Pers.) opisuje takto: Je to jednoročná zelina z čeľade kapustovitých. V pôde vytvára malé buľvičky, ktoré sú zdužnatým hypokotylom. Buľvičky sú buď oválne, guľaté alebo pretiahnuté a na povrchu sú pokryté rozlične sfarbenou šupkou. Sú buď červené v rozličných odtieňoch, žlté alebo biele. Listy sú pretiahnuté, perovito dielne, chlpkaté. Kľúčne listky sú na spodnej strane ochlpené. Kvetné stonky sú asi 80 cm vysoké, rozkonárené. Kvety sú biele až fialovasté. Plod je priehradkovaná šešuľa s niekoľkými semenami. Semeno je dosť veľké, nepravidelné, guľaté, ružovkastohnedé. Kľíči veľmi skoro... V zemi vytvára kolovitý korieň, ktorý zasahuje plytko do pôdy.“ *Reďkovka* má viacero odrôd. — *Reďkev* (*Raphanus sativus* L. var. *major* A. Voss.) sa na s. 307 opisuje takto: „*Reďkev* je jednoročná (jarná, letná) a dvojročná (jesenná, zimná) rastlina. Patrí do čeľade kapustovitých. Úžitkovou časťou je zdužnatý koreň, ktorý je buď podlhovastý, pretiahnutý alebo guľatý. Korene majú podľa odrôd odlišnú farbu. Na povrchu sú biele, žlté, červené, tmavohnené až čierne. Semená i listy sú trochu väčšie ako pri *reďkovke*. Kľúčne listy sú ochlpené aj na strednej žile. *Reďkev* má oveľa štiplavejšiu chuť ako *reďkovka*.“ Tak ako *reďkovka* aj *reďkev* má viacero odrôd. *Reďkovka* aj *reďkev* sa rozlišuje aj v príručke A. Horynovej

a kol. Záhradníctvo, ovocinárstvo, zeleninárstvo 1, 3. vyd., prel. F. Záruba, Bratislava, Príroda 1973, s. 411–413.

V neodbornom vyjadrovaní sa nerobí rozdiel medzi *reďkvou* a *reďkovkou*. V súčasnej slovenčine sa používa iba slovo *reďkovka*. K slovu *reďkovka* sa používa príd. meno *reďkovkový*, známe najmä zo spojenia *reďkovkový šalát*.

Ako sme už spomenuli, v SSJ sa pri slove *reďkev* zaznamenáva príd. meno *reďkovový* s príkladmi *reďkovový koreň* a *reďkovový šalát*. Toto príd. meno sa používa v pomenovaní *reďkovový koreň*, ktoré patrí tiež do odborného vyjadrovania. Ale v spojení *reďkovový šalát* sa príd. meno *reďkovový* nepoužíva. Prísne odborne by bolo možno rozlišovať *reďkovový šalát* (z reďkvi) a *reďkovkový šalát* (z reďkoviek), v skutočnosti sa však takýto rozdiel nerobí. Bežne sa hovorí iba o *reďkovkovom šaláte*, príp. o *reďkvičkovom šaláte*. Pomenovanie *reďkovový šalát*, ktoré sa uvádza v SSJ, sa teda v praxi nepoužíva.

V SSJ sa spomína aj slovo *reďkvička* ako zdrobnená expresívna forma. Toto určenie je správne z hľadiska jeho pôvodu. Dnes však slovo *reďkvička* postupne čoraz viac stráca charakter zdrobneného expresívneho výrazu a stáva sa slovom, ktoré má rovnaký význam a rovnakú štylistickú charakteristiku ako slovo *reďkovka*. Takto sa bežne kupujú *reďkovky* alebo *reďkvičky* a pripravuje sa *reďkovkový* alebo *reďkvičkový šalát*. Na tento stav ukazuje aj spracovanie v príručke Zeleninárstvo. V indexe sa tu uvádza slovo *reďkvička* s odkazom na strany, na ktorých sa hovorí o *reďkovke*. Z tohto hľadiska je čiastočne správne spracovanie v príručke A. Zaunera, v ktorej sa slová *reďkev*, *reďkovka* a *reďkvička* uvádzajú spoločne (slovo *reďkev* však, ako sme ukázali, je osobitný prípad).

Na základe nášho výkladu môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine synonymné nie sú slová *reďkev* a *reďkovka*, ale *reďkovka* a *reďkvička*. Synonymné sú aj príd. mená *reďkovkový* a *reďkvičkový*, odvodené od týchto podst. mien. Slovo *reďkev* má iný význam ako slovo *reďkovka* alebo *reďkvička*.

L. Dvonč

Motokros, autokros, cyklokros. — V dennej tlači, v športových a motoristických časopisoch sa nejednotne píše pomenovanie motocyklových pretekov po trávnom, piesočnom alebo hlinitom teréne s veľkými stúpaniami a klesaniami a s ostrými zákrutami. Vyskytuje sa pravopisná podoba *motocross*, napr. *vítazná značka vlaňajšieho svetového šampionátu v motocrossoch dvestopäťdesiatok* (Auto-moto, 5. 3. 1975, s. 7). V ostatnom čase je bežnejšia podoba *motokros*, napr. *majstrovstvá sveta v motokrose v Stříbre* (Práca, 21. 6. 1976, s. 8); *Po štarte získaný náskok je aj v motokrose sidecarov podstatný* (Štart, 14. 6. 1976, č. 24, s. 29); *motokrosy alebo terénne súťaže* (Stop, 1976, č. 6, s. 56); *stávajú sa jednou z najväčších atrakcií motokrosu* (Štart, 14. 6. 1976, č. 24, s. 29).

Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971) podstatné meno *motokros* ani jeho odvodeniny neuvádzajú, Slovník slovenského jazyka VI ho uvádza v časti Doplnky (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 55), ale v pravopisnej podobe *motocross*, s poznámkou o výslovnosti druhej časti v podobe *-kros* a s vysvetlením, že ide o športový termín prevzatý z angličtiny s významom „terénne motocyklové preteky“. V tej istej pravopisnej podobe sa toto slovo uvádza aj v Malom slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-

Salingovej (Bratislava, SPN 1972, s. 412) a v Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 331). Je zaujímavé, že v našich normatívnych príručkách sa neustálila anglická pravopisná podoba *motorcross*, lež francúzska podoba *motocross*.

Podstatné meno *motokros* (*motocross*) je v slovenčine už zdomácnené, o čom svedčia aj doklady na odvodené slová. Zaznamenali sme napr. prídavné meno *motocrossový*: *Našich motocrossových pretekárov čaká tento rok naozaj bohatá sezóna.* (Auto-moto, 5. 3. 1975, s. 7) i podstatné meno *motocrossár*: *Na spoločných tréningových pretekoch má štartovať desiatka najlepších sovietskych motocrossárov* (Auto-moto, 5. 3. 1975, s. 7).

Okrem motokrosových pretekov usporadúvajú sa podobné preteky aj na bicykloch a automobiloch. Na pomenovanie týchto pretekov sa u nás používajú názvy zložené z dvoch častí podobne ako názov *motokros*, t. j. v druhej časti majú zložku *-kros*, resp. *-cross*. Názov *cyklokros* sa používa na pomenovanie cyklistických pretekov a názov *autokros* na pomenovanie automobilových pretekov v teréne. S týmito názvami aj s ich odvodeninami sme sa stretli na plagátoch, v televíznych reportážach, ale aj v tlači, napr.: *Na MS v cyclocrosse v pražských Riegrových sadoch sa umiestili všetci čs. cyklisti medzi prvými desiatimi.* (Smena, 28. 2. 1972, s. 8); *konečné poradie v cyclokrose amatérov* (Pravda, 28. 2. 1972, s. 8); *v Pezinku sa konajú celoštátne autokrosové preteky* (Štart, 28. 6. 1976, č. 26, s. 11).

Názov *motokros* je v slovenčine už natoľko zdomácnený, že je vhodné, aby sa v ďalších vydaniach normatívnych príručiek zaznamenal v pravopisnej podobe podľa výslovnosti, teda v podobe *motokros*. V normatívnych príručkách možno uviesť aj príslušné vzťahové prídavné meno *motokrosový* a podstatné meno *motokrosár*. Žiadalo by sa v ďalšom vydaní Slovníka slovenského jazyka a Slovníka cudzích slov uviesť aj názvy *cyklokros* a *autokros* a ich príslušné odvodeniny.

M. Považaj

Pelotón, peletón a gen. sg. Toruňa, Torune. — 1. O slovách *peletón* a *pelotón* písal A. Habovštiak v Jazykovej poradni (Zv. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 233–234). Vyšiel z otázky, ktorú z dvoch vyskytujúcich sa foriem (*peletón* — *pelotón*) treba v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať za správnu. Súčasne uviedol, že slová *peletón* i *pelotón* nie sú slovenského pôvodu, do slovenčiny sme ich prevzali z francúzštiny. Ich základ je vo francúzskych slovách *pelote* alebo *pelotón*. Francúzske slovo *pelote* značí „kloko“. V prenesenom význame sa však toto slovo vo francúzštine používa na pomenovanie istej skupiny ľudí, najmä na pomenovanie skupiny vojakov asi v tom význame ako naše slovo *čata*. V tomto význame sa však varianty *peletón/pelotón* v súčasnej slovenčine nepoužívajú. Veľmi často sa však používajú na pomenovanie cyklistov, idúcich na pretekoch vo veľkej skupine. A. Habovštiak ešte uviedol, že pôvodný význam tohto slova sa značne zastrel, ale súvislosť s týmto pôvodným významom je zrejmá. V závere svojho príspevku odporúča v spisovnej slovenčine používať iba podobu *pelotón*.

Konštatovanie A. Habovštiaka treba opraviť. V Slovníku slovenského jazyka III sa ako samostatné heslá uvádzajú podoby *peletón* i *pelotón* s významom

„skupina, čata (vojakov alebo pretekárov)“. Aj Slovník cudzích slov S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 838) uvádza slová *peletón* a *pelotón* ako samostatné heslá a hodnotí ich ako športové termíny s významom „skupina cyklistických pretekárov idúcich spolu“.

V súvislosti s minulým ročníkom Pretekov mieru (1976) sme sa v dennej tlači stretávali v prevažnej miere s podobou *pelotón*, v ojedinelých prípadoch s podobou *peletón* (v pomere asi 10 : 3 v prospech variantu *pelotón*).

Na okraj poznamenávame, že v Slovníku spisovného jazyka českého (Zv. 2. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 550) sa uvádza iba heslo *peloton*. Slovo *peleton* sa v spisovnej češtine podľa tohto slovníka hodnotí ako nespisovné.

Môžeme teda konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa používajú znenia *peletón* i *pelotón*. Doklady z dennej tlače, ale aj z rozhlasu a televízie nás presvedčujú o častejšom používaní podoby *pelotón*.

2. Cieľom 8. etapy 24. ročníka Pretekov mieru (1976) bolo poľské mesto *Toruň*. Podľa Slovníka slovenského jazyka VI je poľský názov *Toruň* v spisovnej slovenčine mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru stroj: (*do*) *Toruňa*. V dennej tlači sa však tento názov používal s pádovými príponami ženského rodu, napr.: *pred etapou do Torune* (Práca, 17. 5. 1976, s. 8), *z Plonska do Torune*, *z Torune*, *do Poznane*; *pelotón sa približoval k Toruni* (Práca, 18. 5. 1976, s. 8), *deviata etapa z Torune do Poznane* (Východoslovenské noviny, 19. 5. 1976, s. 6), *pri výjazde do Torune...* (Smena, 19. 5. 1976, s. 8), *po včerajšej deviatej etape z Torune do Poznane* (Roľnícke noviny, 19. 5. 1976, s. 8), *v závere 9. etapy Pretekov mieru z Torune do Poznane* (Pravda, 20. 5. 1976, s. 8).

V príspevku Solún — (zo) Solúna (Kultúra slova, 7, 1973, s. 318) sme upozornili, že v dennej tlači sa používajú v 2. p. j. č. podoby (*zo*) *Solúna* (mužského rodu), ale aj ženského rodu — *Soluň* — (*v*) *Soluni* a pod. Ďalej sme konštatovali, že na výskyt podoby *Soluň* v spisovnej slovenčine mohla vplývať aj spisovná čeština, v ktorej tento grécky názov je ženského rodu. Aj názov poľského mesta *Toruň* je v spisovnej češtine ženského rodu: (*z*) *Toruně*. Usudzujeme, že táto okolnosť vplývala na slovenských športových novinárov píšúcich o Pretekoch mieru. Mechanicky prevzali tvary ženského rodu, hoci súčasná kodifikácia hovorí, že v slovenčine je názov *Toruň* mužského rodu: (*z*) *Toruňa*, (*k*) *Toruňu*, (*v*) *Toruni*, (*pod*) *Toruňom*.

Slovenský miestny názov *Vrakúň* s tým istým zakončením ako *Toruň* hodnotíme v spisovnej slovenčine ako podstatné meno mužského rodu: (*z*) *Vrakúňa*. Hodnotenie poľského miestneho názvu *Toruň* v SSJ VI ako podstatného mena mužského rodu pokladáme v spisovnej slovenčine za opodstatnené. Je všeobecne známe, že aj niektoré české miestne názvy zakončené spoluhláskou menia v spisovnej slovenčine gramatický rod. Napr. názvy *Olomouc*, *Chrudim*, *Příbram*, *Kouřim*, *Vlašim*, *Litomyšl* sú v češtine ženského rodu, ale v slovenčine mužského rodu (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 126). Aj niektoré inoslovanské miestne názvy sú v spisovnej češtine ženského rodu (*Voroněž* — *z Voroněže*), ale v spisovnej slovenčine mužského rodu (*Voronež* — *z Voroneža*).

J. Jacko

Deriváty od názvu Antiochia. — Pri derivátoch od názvu *Antiochia*, ktorým sa v minulosti označovalo jedno z miest na území Turecka a ktoré sa často vyskytuje v prácach s historickou tematikou (dnes názov *Antakya*), je stav v súčasnej spisovnej slovenčine značne rozkolísaný.

Š. Koperdan v štúdií K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov (Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 100) zaznamenáva názov *Antiochia* ako názov, ku ktorému máme tvoriť deriváty s prechodným *j*. Sám tieto deriváty výslovne neuvádza, analogicky podľa iných prípadov by to boli podoby *Antiochijčan* alebo *Antiochijec* a *antiochijský* (tvorenie ženskej formy obyv. mena nie je problematické: *Antiochijčanka* alebo *Antiochijka*). K tomuto tvoreniu nás vedú analogické deriváty: *Ázia* — *Ázijec*, *ázijský*, *Olympia* — *Olympijčan*, *olympijský*, *Orio* — *Orijčan*, *orijský*, *Diu* — *Dijčan*, *dijský*. Príd. meno *antiochijský* máme konkrétne doložené: *Nový patriarcha antiochijský a celého Orientu môže podstatne prispieť k uvoľneniu napätia* (Katolícke noviny, 82, 1967, č. 51, s. 4).

V preklade románu M. Waltariho *Riman Minutus* (prel. I. Bročková, Bratislava 1972, s. 34) sme našli podobu *antiochský*: *Pred domom sa zhromaždilo pár antiochských žobrákov*. Rovnaká forma je v Katolíckych novinách, 82, 1967, č. 51, s. 4: *Očakávajú, že nový patriarcha antiochský a celého Orientu bude menovaný kardinálom*.

Napokon máme doloženú podobu príd. mena *antiošský* s alternáciou *ch/š*: *Občania antiošskí boli neobyčajne vzdelaní* (Ch. Diehls, *Postavy z byzantských dejín*, prel. Š. Janšák, Liptovský Svätý Mikuláš 1942, s. 45). — *Je to báseň o svätom Cyprinánovi Antiošskom* (ibid.).

Tvorenie „antiochský“ je úplne mechanické, presnejšie povedané nesystémové, lebo sa pri ňom neberie do úvahy, že pred príponou *-ský* nemôže byť v spisovnej slovenčine spoluhláska *ch*. V spisovnej slovenčine sa pred slovotvornou príponou *-ský* spoluhláska *ch* zamieňa spoluhláskou *š*, čiže je tu alternácia *ch/š*, napr. *mních* — *mnišsky*, *eunuch* — *eunušský*, *macocha* — *macošský*, *Krompachy* — *krompašský*, *Zürich* — *zürišský*, *Lach* — *lašský*, *Vlach* — *vlašský*, *Belucha* — *belušský*. Po vylúčení podoby „antiochský“ (nemôže byť ani „Antiochan“, „Antiochanka“) ostávajú nám deriváty *Antiochijčan/Antiochijka* (*Antiochijčanka/Antiochijka*), *antiochijský* a *Antiošan* (*Antiošanka*), *antiošský*. Treba rozhodnúť, ktorým z nich máme dať v spisovnej slovenčine prednosť.

Názov *Antiochia* patrí medzi názvy, ktorých tvarotvorný základ sa končí na samohlásku: *Antiochi-a*, *Antiochi-e* atď. (podobne ako *Ázi-a*, *Ázi-e*, *Jude-a*, *Jude-y*, *Samo-a*, *Samo-y*, *Papu-a*, *Papu-y* atď.). Otázke tvorenia obyvateľských mien a prídavných mien od názvov tohto typu sme venovali pozornosť v štúdií O derivátoch niektorých cudzích zemepisných názvov (Slovenská reč, 40, 1975, s. 100–104). Pri niektorých takýchto názvoch sa tvoria obyvateľské mená a prídavné mená s rozšírením tvarotvorného základu o spoluhlásku *j*: *Alexandria* — *Alexandrijec/Alexandrijčan*, *alexandrijský* (slovotvorný základ *Alexandrij-*, resp. *alexandrij-*), *Sofia* — *Sofijčan*, *sofijský*, *Zambia* — *Zambijčan*, *zambijský*, *Líbya* — *Líbyjčan*, *líbyjský*. V iných prípadoch slovotvorný základ nevzniká rozšírením tvarotvorného základu o spoluhlásku *j*, ale skrátením tvarotvorného základu, a to vynechaním koncového *i*, napr. *Abesínia* — *Abesíneč/Abesínčan*, *abesínsky*, *Tesália* — *Tesálčan*, *tesálsky*, *Transylvánia* — *Transylvánčan*, *transylvánsky*, *Ligúria* — *Ligúrčan*, *ligúrsky* atď. (slovotvorný základ je *Abesín-*, resp. *abesín-* atď.). Trojslabičné názvy mávajú slovotvorný základ so spolu-

hláskou *j*, pri viacslabičných názvoch býva dvojaké tvorenie. Treba si ešte všimnúť aj používanie jednotlivých slovotvorných prípon pri muž. obyv. menách. Pri slovotvorných základoch zakončených na spoluhlásku *j* býva prípona *-čan* alebo *-ec*, pričom v niektorých konkrétnych prípadoch Slovník slovenského jazyka pripúšťa obidve prípony, teda dvojtvary, napr. *Ázia* — *Ázijčan*/*Ázijec*. Pri názvoch s kratším základom sa uplatňujú tri slovotvorné prípony na tvorenie podôb mužských obyvateľských mien: *-čan*, napr. *Etiópia* — *Etiópčan*, *-an*, napr. *Melanézia* — *Melanézan*, a *-ec*, napr. *Kastília* — *Kastílec* (aj *Kastilčan*). Pretože je dvojakosť pri slovotvornom základe a dvojakosť, ba až trojakosť pri slovotvorných príponách, neraz pri tom istom názve bývajú viaceré podoby obyvateľských mien alebo prídavných mien, napr. *Monrovia* — *Monrovijčan*/*Monrovčan*, *monrovijský*/*monrovský*, *Tanzánia* — *Tanzánijčan*/*Tanzánijec*/*Tanzánčan*, *tanzánijský*/*tanzánsky*.

Na základe tohto rozboru vychodí, že aj pri názve *Antiochia* sú možné viaceré podoby obyvateľského mena a prídavného mena: *Antiošan*, *Antiochijčan*, *Antiochijec*, *antiošský*, *antiochijský*. Podoby *Antiošan*, *antiošský* majú výhodu v tom, že nadväzujú na deriváty typu *Bacúch* — *Bacúšan*, *bacúšsky*, *Krompachy* — *Krompašan*, *krompašský*, pri ktorých býva pravidelná alternácia *ch/š*. Naproti tomu deriváty typu *Antiochijčan*/*Antiochijec*, *antiochijský* majú zas výhodu v tom, že sa v nich zreteľnejšie javí súvislosť s východiskovým názvom *Antiochia*. A pretože sa deriváty používajú zriedkavejšie ako sám názov *Antiochia*, vyjadrenie takéhoto tesnejšieho vzťahu medzi fundujúcim výrazom a derivátom pokladáme za istú výhodu. Podľa toho by sme dali prednosť derivátom *Antiochijčan*/*Antiochijec*, *antiochijský*. Z dvojice *Antiochijčan*/*Antiochijec* z hľadiska vývinových tendencií, ktoré sa prejavujú pri tvorení mužských obyvateľských mien (k tomu pozri náš príspevok *Tvorenie obyvateľských mien v súčasnej spisovnej slovenčine*, *Slavica Slovaca*, 10, 1975, s. 45–52), sa ako „perspektívnejšia“ ukazuje forma *Antiochijčan*.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 42, 1977, číslo 1. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, aj zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povoľené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk, 44, Amsterdam, Netherlands.

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977.

Kčs 8,—